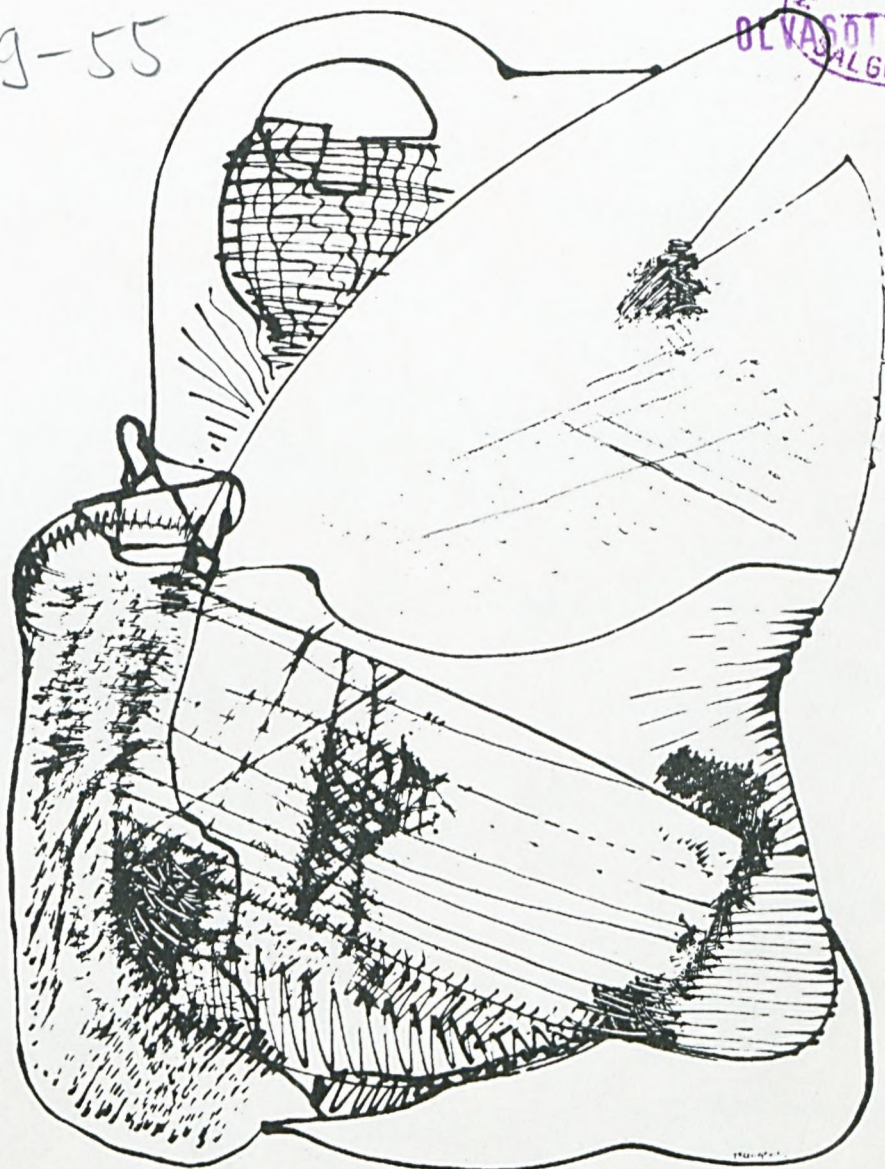

palócföld

KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZET FOLYÓIRAT 93/1

g-55

HEGYEI KÖNYVTÁR
OLVASÓTEREM
PALGÓTARJAN

**Nógrád Megye Közgyűlése és a Palócföld Szerkesztősége
által meghirdetett 1992. évi országos Madách-pályázat
eredményhirdetése**

Szociográfia, irodalmi riport, esszé, tanulmány

I. díj megosztva:

<i>Andor Csaba</i>	Budapest	Paróca jelige
<i>Zólyomi József</i>	Balassagyarmat	Parócza jelige

II. díj megosztva:

<i>Tóth László</i>	Budapest	A hontalanság éve jelige
<i>Dr. Csapody Miklós</i>	Budapest	Szükségből az erényt jelige

III. díj:

<i>Dr. Kovács László</i>	Szeged	Tanár jelige
--------------------------	--------	--------------

Dícséretben részesült:

<i>Nagy Ervinné</i>	Balassagyarmat	Mozaikok jelige
<i>Mohai V. Lajos</i>	Budapest	Tina 3394 jelige

Versek, széppróza

I. Első díjat a bizottság nem adott ki

II. díj:

<i>Onagy Zoltán</i>	Esztergom	Őszi vizeken jelige
---------------------	-----------	---------------------

III. díj megosztva:

<i>Fekete Miklós</i>	Budakalász	Szőkevény indián jelige
<i>Finta Éva</i>	Kenézlő	Vadászat jelige

Dícséretben részesült:

<i>Stanczik Ervin</i>	Budapest	Joghurt jelige
-----------------------	----------	----------------

Balassagyarmat város díja:

<i>Praznovszky Mihály</i>	Nemesvámos	De jár a mű ... jelige
---------------------------	------------	------------------------

Salgótarján város díja:

<i>Szokács László</i>	Budapest	Requiem egy gazdaságért jelige
-----------------------	----------	-----------------------------------

Tartalom

	<i>Nagy Pál</i> versei	3
	<i>Székely Ákos</i> Futás a középpontból (vers)	6
	Madách Imre emlékünnepe '93	
	<i>Mezey Katalin</i> A világ piacán	11
	<i>Kukorelly Endre</i> Levél egy fiatal költőhöz	14
	<i>Marno János</i> Az igazság és az igazság hangjai	17
	MÉRLEGEN	
	<i>Tarján Tamás</i> Szemmagasságban IX. (kritika)	19
	SALGÓTARJÁN LXX	
<i>Szvirccsek Ferenc</i>	A nagyipar szerepe Salgótarján város arculatának formálásában	27
	<i>Cs. Sebestyén Kálmán</i> Salgótarján társadalma 1922-1944	34
<i>Balogh Zoltán</i>	Kisiparosok és kiskereskedők Salgótarjában a várossá válást követően	39
	<i>Horváth István</i> A Bell-párt	44
	<i>Kovács Anna</i> Az öntudatosodó város	51
	VITA	
	<i>Kerékgyántó T. István</i> A leértékelt jövő	58
	<i>Pethő László</i> Többséyles jövő	65
	<i>Gróh Gáspár</i> A felértékelt múlt	71
	HAGYOMÁNY	
	<i>Misóczki Lajos</i> Pásztó és vidéke	83
	SZEMÉLYES TÖRTÉNELEM	
	<i>Tímár Máté</i> A Beki rózsája	87
	ÉLŐ MŰLT	
<i>Fogarassy László</i>	Tombor Jenő vezérezredes (1880-1946) (tanulmány)	92

Nógrád Megye Közgyűlésének
folyóirata.

FŐSZERKESZTŐ:
Pál József
FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES
Zsibói Béla

FELELŐSKIADÓ:
Brunda Gusztáv

Szerkesztőség:
3100 Salgótarján,
Rákóczi út. 192 sz.
Telefon:(32) 14-386 10-022
Levélcím:
3101 Salgótarján,1.Pf.270

Kiadja
a Nógrád Megyei
Közművelődési Központ

Készült
az UNIPRINT Nyomda
salgótarjáni nyomdaüzemében
a Mikszáth Kiadó közreműködésével

Szerkesztőségi fogadóórák:
csütörtökön 11-16.30 óráig
Számlasszám 750-453523

palócföld
KÖZLETTI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

E számunk szerzői:

Balogh Zoltán muzeológus (Salgótarján),
Fogarassy László történész (Pozsony),
Gróh Gáspár irodalomtörténész (Budapest),
Horváth István történész (Salgótarján),
Keréky György T. István művelődéskutató
(Jászberény), *Kovács Anna* muzeológus (Sal-
gótarján), *Kukorelly Endre* költő (Buda-
pest), *Marno János* író, költő (Budapest),
Mezey Katalin író, költő (Budapest), *Mi-
sóczi Lajos* főiskolai tanár (Gyöngyös),
Nagy Pál költő, író (Montrouge), *Pethő
László* szociológus (Jászberény), *Cs. Sebes-
tyén Kálmán* (Salgótarján), *Székely Ákos*
költő (Zalaegerszeg), *Szvircsék Ferenc* mu-
zeológus (Salgótarján), *Tarján Tamás* iroda-
lomtörténész (Budapest), *Tímár Máté* író
(Budapest)

*

E számunk illusztrációs anyagát

a salgótarjáni Rajzbiennálé anyagából válo-
gattuk. Borítóinkon Tellingner István, Hege-
dűs 2 László, Neuburger Pál alkotásai
láthatóak.

Foto: Buda László

Terjeszti a Magyar Posta Vállalat. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalban,
a posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest
XIII.,Lehel u.10/A - 1900 - közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással
a HELIR Postabank Rt. 219-9863 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra.
Egyes szám ára 30 Ft., előfizetési díj félévre 90 Ft., egy évre 180 Ft. Megjelenik kéthavonta.
Kéziratokat és rajzokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

ISSN 0555-8867.

Index 25925

Nagy Pál

Tebenned bíztam eleitől fogva

anyám.

Most, hogy nem vagy, senkiben nem bízhatom.

Isten halott.

Te is meghaltál,

egyedül, elhagyottan.

Nem tudom, mire gondoltál az utolsó percben.

Talán a halálra, hogy most itt van, eljött.

Eljöttünk tőled mi is, ott maradtál
a betegágyon.

Egy pillanatig megfordult a fejemben,
hogy befekszem melléd,

együtt kivárjuk a végső órát,

a végső perceket,

melyek a végtelenségig oszthatók,

hogy így nyerjük el az örök életet.

Te bennem bíztál eleitől fogva.

Tudtad, hogy nem hagylak el
semmi szín alatt.

Ötvenhatban szöktem meg előled.

Ma ötvenhat éves vagyok.

A lélek lassan kialszik,

ha hinni lehet a népszerű regénynek.

Csak az emlékezet

nem tompul.
Egyre világosabban látom
világos selyemruhádat,
virágos kalapodat,
egy fakó fényképen,
melyet apám készített rólad a Duna-korzón.
(Talán éppen ott, ahol most ülök.)

(1991)

Barátom, Sándor,

mióta itt jártatok,
egyre azon gondolkodom,
hol is láttalak
ezelőtt a párizsi találkozás előtt?
Mintha valamelyik görög múzeumban
láttam volna szakállas fejedet,
a filozófusok márvány-csarnokában.
De lehet, hogy egy bibliai illusztráción
állsz a tömegben (Gustave Doré),
vagy római pénzen fedeztelek volna fel?
Nem tudom.
De amikor beszélsz, hol epikureus filozófusok,
hol római katonák jutnak eszembe,
és a sorsuk.
Van benned valami *univerzális*,
természetesen, hiszen a világmindenség parányi

része vagy.

Gyors burjánzása az időnek,
amelyet sem letagadni, sem megismételni
nem lehet.

Ezt olvasom ki a szemedből,
amely – ezt biztosan állíthatom –
annak az athéni "filozófus fej"-nek a
szeme,
melynek reprodukciója itt lóg íróasztalom felett,
s mely alatt ma értekezést írok
a posztmodernről.

(1991)

Katona György : Cím nélkül (szén)

Székely Ákos

Futás a középpontból

/Házkutatás Nagy Pál emlékezetében/

1992. máj. 29. Salgótarján

Itt most én vagyok a kapus és az előretolt center egyszemélyben. Nyilván, hogy minden bekapott gólért én legyek a hibás. /És hogy engem rúgjanak le először a háttvédek/. Szóval: "kiemelt helyen játszunk a bajban" /a "bajnokságban" / Szerencsére a *gyerekkor erdejében* minden fa az én kapufám – s ebben a játékban egyébként sinesenek kötött posztok. "Majd megszokjuk a mezőnyjátékot is."

tudatalatti lét –
létminimum alatti tudat –
/"az anya testében töltött időre gondolok"/
léte kezdetén az újszülött mágikus gondolatok és *szavak* időszakában él, a mindenhatóság boldogító káprázatában...

Lautréamont híres meghatározása:
Szép, mint Rákóczi és Malinovszkij véletlen találkozása a Pipis-hegyen.

Nagy Pál horoszkópja /Oroszlán, 1992. máj. 29./

"esőre töltöm fürdővizedet..." – csak nem Nógrádi Sándor nyitotta meg a vízcsapot?

Az Arany János úton: "Ötszáz, bizony, dalolva
ment
Lángsírba velszi bárd."
átírva:
Ötszáz minyon dalolva
ment
Átírva: velszi fánk.

A rendszerváltás pillanata:

Leszámolás?

Elszámoltatás?

Vagy hagyjuk futni őket?

Nagy Pál választása:

Még ma leszámolunk az *irodalommal*...

Az írókat életben hagyjuk.
Műveiket akasztjuk fel, állítjuk pellengérré.

Még ma leszámolunk az irodalommal...

De változatlanul hiszünk a tiszta gatyamadzag
varázshatalmában /és hogy kicsirázik a falra-
hányt borsó/.

Az én házam az én kártyaváram. Címem: Magvető
Könyvkiadó 1051 Budapest, Vörösmarty tér 1.

Ha a Lovász József és a József Attila út keresztező-
désében megállunk, egy kicsit tényleg bogarasak le-
szünk. Lovász József Attila? Volt rikkancs, hajóinas,
kenyeres, borfiú, kukoricacsósz, házitanító, fahordó,
kövezőinas, bélyegárus, újságkihordó, napszámos, ki-
futó, bankhivatalnok, takarító, moziba vízárus –
de hogy *lovász* ?

Különben: kinek mi baja lehet a zsákutcával? Egy "friss" könyv: Tzara versei Parancs János fordításában. Az E-lőszóban ezt írja: "Ma már jóval kevésbé lelkesedem az avantgárdért, mint korábban, lett légyen az a század eleji avagy újabb keletű. A legtöbbjük kitarthatóan, konokul és kizárólagosan, csekély és sovány eredményekért gyalogolt vagy gyalogolt a zsákutca végéig."

Egy szép, hosszú zsákutca. Vállalni kellene. A sok egyvagy kétirányú, célorientált úttal szemben végre garantáltan *öncélú* hely. Szabad és független terület – miért ne lehetne a modern irodalom kulcsszava, metaforája? Nem gyanús, hogy már vagy száz éve gyalogolunk benne?

teleszkóp, mikroszkóp, horoszkóp, kaleidoszkóp, periszkóp, Szkopje, Szkópháza – Szkópháza 1956. nov. 27.

Nagy Pál nem az első, aki a meghívón is látható *dekonstruktív* képversében megörökítette szülővárosát. Salgó várában írta Balassi Bálint a "Vitézek! mi lehet ez széles föld felett szebb dolog az *romoknál*" kezdetű katonacénekét. Petőfi emléktáblát is kapott, amiért folytatta a nagy előd gondolatát. Arany Lacinak című versében olvasható a híres sor: "*rontom-bontom*".

De vajon büszkélkedhet-e *zsákutcával* Salgótarján? A térkép szerint /Magyarország útikönyv 1982. 7. kiadás/ igen. A *Munkácsy út* gyanúsán a semmibe lóg. Vagy ez valamiféle hungarocell-hungarocsel? Egy megfordított zsákutca-tábla: U-csel /" ucsellel festett dárdaerdő..."/

Salgó-patak...

Tarján-patak...

Csel/e patak/...

Ahol víz van, ott előbb-utóbb hulla is van. Ez az egész a magzatvízzel kezdődik. /"Az anya testében töltött időre gondolok..." /

labirintus, útvesztő, várostérkép; játszótér, fedezés, utazás, kaland; az útvonal, a bejárás szabadsága; a szó bolyongása, csetlése-botlása, félrelépése ahogy *térid*-fordul; önmaga folytonos elvesztése és megtalálása; a nyelv önmagára eszmélése – "eltévedt gyerek a fánk alatt"

id. Szabó István Mikszáth mellszobra? Somogyi József Felszabadulási Emlékműve? Makrisz Zizi Blaski János mozaikja? Csohány Kálmán mázas kerámiaja? Vagy talán inkább a Munkásország megyei Parancsnokságának udvarát díszítő Marcsa István szobor, az *Ingázó fiú*: hát-ha mégis két nadrág van rajta gatyá nélkül...

Miért szaladgálnánk örökösen a könnyebb megoldások után? Az igazi írói feladat, az igazi írói bravúr: zsákutcában vakvágányon *közlekedni*. /Ezt éppen itt, a Hatvannál kiágazó 81.sz. vasúti főútvonalon fekvő Salgótarjánban érdemes különösen megfontolni/

A TÉKOZLÓ ATYA /A VÁROS, AZ ORSZÁG – AZ ATYAORSZÁG/ MEGLEHETŐSEN HOSSZÚ ÉS ALAPOS TÉKOZLÁS UTÁN – A TÉKOZLÓ ATYA HAZATÉRT A FIÚI HÁZBA.

Stössel Nánda: Család (tus)

Madách Imre**emlékünnepeég '93****Mezey Katalin**

A világ piacán

Gondolatok egy Madách ünnepeégre

A költészetnek nincsenek cleve kitüntetett színhelyei. A költészet ott van, ahol a költő van, a világ sokféle összetevője között mindig kielemezhetően. Keresni nem érdemes, felismerni azonban nem csak köteleesség, de győzelem is.

Habár sosem tudni, hogy mire jó? Miért kell, amikor fennen hirdetik, hogy nem kell senkinek, hogy mihaszna, hogy nem veszik, nem szeretik, nem érdekli az embereket.

Madách Imre rövid élete forgatja élénk ezeket a gondolatokat. Ő, aki csak élete három utolsó évében volt szerepe szerint is költő, vállaltan, ismerten, sőt, országosan elismerten - hála Arany János felfedezőkedvének és nagylelkű igazságérzetének. Művei mégis azt bizonyítják, hogy egész életében mindent az íróvá építkezésnek rendelt alá.

Hogyan lehetett volna másként Az ember tragédiája a korszak egyik legeredetibb, legprófétiikusabb irodalmi megvalósulása? Éren székszise, forrongó pesszimizmusa a század nagy gondolkodóinak és fantáziával teli utópistáinak színvonalán jeleníti meg egy szervesen megépült drámai költeményben mindazokat a kérdéseket, amelyekre az európai civilizáció, művészet a mai napig keresi a választ.

"A korszerű szerepek hamar avulnak, az affektáció egy-kettőre megkopik, a becsületes, kereső szó minden korban érvényes. A lényegét próbálta megragadni a maga gyötrődő lelkében, százada vajjúdó szellemében, s egyéne és koron túl az emberélet végső értelmében. Mert

a legnagyobbat merte kérdezni, figyelünk még ma is izgatottan a válaszára." - írja róla Halász Gábor.

Hogyan tudta, tudhatta a patriarchális vidéki közeg, a magyar elmaradottság szimbólumául szolgáló nemesi udvarház lakójaként felfedezni, előre látni azokat a helyszíneket, melyeket szegycmenteljes huszadik századunk majd az ember tragédiájához hozzáadott? Hogyan érezhette meg az emberi tudományok végtelennek hitt lehetőségeibe belerészegedett kortársai közt, és merte józanul és a józanok kegyetlenségével kimondani: lehet szárnyunk, röpköthetünk az űrben, lehet tudományunk és tudományosan eltervezett társadalmunk - mindez megváltoztatja külsönket, külsőségeinket, megváltoztathatja jogainkat és lehetőségeinket - de minket, emberi lényegünket, mely saját boldogságunk és boldogtalanságunk között hányódik nem fogja megváltoztatni. Nem tudja megváltani.

Ráérzett, a felvilágosodott, saját tudása perspektíváitól elkábult ember legnagyobb veszélyére, a relativizmusra is, mely teljes zűrzavart, érzéketlenséget, úttévesztést okozhat - s mint láttuk, okozott is. "Te vagy az, ki azt hitetéd el az emberekkel, hogy a fájdalom nem fájdalom, hogy a rossz s a jó egy, ki érzéketlenné teszed végzetlenségeiddel a véges nyomor iránt társaimat!" - írja egy filozófusról.

Már korai művei egyikében, a "Csak tréfá"-ban ilyen replikát olvashatunk: "Ha elv, nem lehet nagy!" Megnövelhet-e egy táborat más, mint az érdek? - teszi hozzá a kérdést Halász Gábor.

Madách I mrét gondolkodó mivolta távolította el kora szellemi divatjaitól. Meghosszabbította az ismert dolgok eredőit, kirajzolta jövőbeli találkozásait, metszéspontjait. Végkövetkeztetéseit kedvvel és gazdag képzelettel jelenítette meg sötét álmokképekben. Nem az ő hibája, hogy ezek a sötét álmokképek még sötétebb valóra váltak.

"Ha kellőszámú elemét ismernénk a valóságnak, nem lennének többé véletlenek. Minden előre megmondható volna." - mondta egy alkalommal a híres fizikus, Teller Ede.

A költő - a madáchi, magányos elemző - az az ember, aki a tudós szavait olykor beigazolja. Nem azért mert próféta, nem azért, mert vátesz, hanem mert fantáziája abban leli kedvét, hogy a megismert valóság mintájára kvázi-valóságokat teremtsen, hogy tovább folytassa és befejezze a történeteket.

1991 őszén a frankfurti könyvvásár fehér kerítésén kívül meghúzódó szerény, piaci standok egyikén, egy alkalmi antiquárium sátra alatt a különleges ösnyomatványok, imakönyvek, bibliák múlt századokbeli iskoláskönyvek, tudományos értekezések között egy szívó papírra nyomott, széléin már megsárgult, vékony könyvet találtam: Az ember tragédiáját németül. A szecessziós könyvművészet elemeit hordozó kis kötet belső oldalán feltüntették: negyedik kiadás: 7000-8000 példány.

Első, ösztönös megnyilatkozásom az öröm és a szégyenkezés után: "ezt megveszem". Öntudatom zavarában, a két fárasztó nap után, amit a könyvkiállítás-monstrum bendőjében töltöttem, mentőkötélnek tünt ez a füzet. Kiábrándulttá tett és megalázott a kerek világ

könyvkiadásának hivalkodó vására, a viruló cégek könyvtobzódása. Nagy nyelvek és híres nemzetek kiadóinak végeérhetetlen sokasága oltotta ki bennem fényét annak a dédelgetett hitnek, hogy valamicske értelme, jelentősége van és lehet a magyar könyvek kiadásának is.

És ekkor a korai sötétedésben, a szemergő esőben ott feküdt Gutenberg országa ifjú könyvárusának kínálatában, a patinás, régi könyvek közt Madách művének két háború közti kiadása. Egy példány a nyolcezerből.

Nyolc márkát kértek érte, de nem ez a viszonylag jelentéktelen összeg volt az oka, hogy a vételtől elálltam.

Nem volt szívem a könyvet hazahozni.

Éreztem ugyan, hogy már alig-alig akadhat olyan vevő, aki az elmúlt évtizedek generális tömegkultúrájának ellenére tudná, ki volt, ki lehetett az az Emerich Madách? De a könyvecskének ott, kint Frankfurtban mégis volt valami esélye arra, hogy költőnknek egy új olvasót szerezzen. És ettől az esélytől nem akartam megfosztani. A címe, az a késő-romantikus, kiábrándítón tömör, naívan szókimondó címe! Talán akad, akit kíváncsivá tesz az ismeretlen nevű, ismeretlen irodalomból jövő szerző gondolataira.

Nem elmélkedem most arról, mennyit ment világunk - és benne irodalmi hírnevünk - hátrafelé, ha ahhoz mérjük mátkat, hogy jó hetven éve még 7-8000 példány elkelt Az ember tragédiájából Németországban. Nem elmélkedem arról sem, megbecsüljük-e, forgalmazzuk-e eléggé meglévő értékeinket?

Avval a vigasztaló képpel zárom szavaimat, amit módom volt látni jó ezeregynéhány száz kilométerre a fogantatás helyétől, Alsósztyregovától és jó százharminc esztendőre a fogantatás évétől: a világ könyvpiacán, Luther Márton vitairatai mellett, ott hever Madách műve is. Ha tudunk róla, ha nem. (Mezey Katalin költő köszöntője a szerkesztőség felkérésére készült és elhangzott 1993. jan. 22.-én a balassagyarmati Madách emlékünnepeken.)

Kukorelly Endre

Levél egy fiatal költőhöz

Kedves Barátom,

nehéz beszélni arról, amit fontosnak tartunk, és ami mindennél fontosabb, nyilván arról a legnehezebb. Az írásról, irodalom, ahogy mondjuk; pedig kerül az ember ilyen helyzetbe, ezt megúszni nem lehet. Hallgatni pedig; amíg hallgatunk, és mindketten tudjuk, mi az, amiről, és az az üres lap, ami előtt ültem sokáig, az nagyon is beszédes némaság. Hogy még minden lehet, de már a legelső szavak, amiket kimodok és leírok, elég durván behatárolják és meghatározzák a: mit is? Sajnos, engem. Nem én határozok ugyanis, vagyis talán úgy van, hogy akkor inkább érzem magam valamitől vezetettve mintsem hogy én döntenék, noha azért mégiscsak én. Legalább azon a sávon belül, ami adva vagyon. Adva van csupán azáltal, hogy valami elkezdődött, mert elkezdtem, épp az, és semmi más egyéb. Egy tiszta papírlap és a már rajta árválkodó első jel közötti reménytelen távolság, hogy tehát milyen felelősséget jelent, és hogy semmi sem kevésbé magától értetődőbb, mint leírni, írni és írásokról beszélni, azt gondolom, erről szól minden, ez a kérdés, és semmi más kérdés nincs is.

Noha azért az rögtön ide kívánczik, hogy a felelősség ránk vonatkozik, csupán miránk, semmi hivatásról ne essék szó. Minden túlzás, fontoskodás, a legkisebb is, a legnagyobb neveltség. Nincs mulatságosabb a saját fontosságuk tudatában feszítőknél. Noha ugyanakkor pedig, tudjuk, mi sem fontosabb ennél. Ámde nincs az a helyzet, amire vonatkozhatna. Nincs is helyzet. Kár erőlködni, hát: szerencsére. Mert semmi más dologra nem, csupán arra a dologra vonatkozik, amik mi vagyunk. És ez épp elég, mert ez minden; ez az a minden, amit megtehet valaki, aki ír.

Én is, ebben a helyzetben; egy zsüri tagja; megbízás másvalakik írásainak elbírálására. Ítélezés. Ítélet mások fölött, igen, mert ő valóban önmagát kell, hogy nyújtsa, és én éppen azt döntöm el, hogy tényleg magát-e; noha nem tudom, ki is az az ő. Hogy ebben a játékban, amibe

ő, ez az ő, szintén belement, önként, én most tehát őt épp saját magához utalom vissza.

Hogy van-e ott egy valaki.

Megjelenik-e. Egy személy. Súly. Ott van-e valóban. Ott van-e valóság, valami közös.

Az írás, az a szerkezet, anyaga, a nyelv által jeleníti meg valaki, egy lélek formáját, és ez az, amiről lehet beszélni, ha ez történik meg, akkor. Csak őszinte, valahonnan a legmélyről feltörő gesztusok képesek átszakítani a hazugság falát, amit valamennyien nagy gondossággal építetünk magunk köré egymástól való heves védekezésünkben.

Minden más csak irodalom. A legjobb esetben. Vagy még az sem, de arról most ne essék szó.

Írni pedig lehet tudni.

Noha nem tudom, hogyan kell.

Úgy kell írni, nyilván, hogy vannak bizonyos jelentések a nyelvben, a szavaknak súlya, azt illik ismerni, érezni, és azután nyelvi szerkezetek, és az abban való kényes eligazodás. Finom gépezet. Írni tudni lehet, szóval azt valahogy meg lehet tanulni némi szerencsével. Fülhallás, szorgalom és művelődés. De az akkor még semmi, akkor még semmi nincs. Semmi, amíg a nyelv mélystruktúrájában félreismerhetetlen hitelességgel egyszer csak meg nem jelenik valaki, akiről semmit nem tudunk, mégis őt várjuk, és tényleg éppen így. Ilyen egyszerű; egyszerű, éles, kemény és áttetsző, mint egy jégdarab a tűző napon.

*

Épp egyszerűségében, az éles rajzolatban, minden túlzástól mentességében megragadó Onagy Zoltán prózája, amit, nyugodtan mondhatom, teljesen egységesen a legjobbnak tartott a zsűri a pályázat szépirodalmi anyagából. Semmi túlírtás, itt nincs eljátszva semmi, nagyon a helyénvaló.

A 3. díjat megosztva kapta *Finta Éva* finom prozodiájú, ám néhol igencsak az égbe megfoghatatlanul ellebegő darabja és *Fekete Miklós* az előbbivel furesán-szórakoztatóan ellentétes, érdes-darabos, ám szinte tapinthatóan őszinte, igen hiteles írása: ajánlom őket egymásnak. Volna mit méríteni így.

A dícséretben részesülő *Stanczik Ervin* novellája a szerző némi további munkálkodása nyomán igen erős szöveggé alakulhat.

A tanulmányok, esszék, riportok: igen, ezeknél az írásoknál is – és nem ismerve a szerzőjüket –, noha a tárgyyszerűség szükségképp jóval erősebben jelentkezik, a személyiség *ottléte* számomra mégis alapvetőnek bizonyult. Az eszék-tanulmán – pályázat anyagának az irodalmi anyaggal való összevetése mondatja velem: tárgyyszerűség és őszintétlenség, úgy tűnik, kevésbé fér össze.

Megosztott első díjban részesült két Madách-kutató, *Andor Csaba* és *Zólyomi József*.

Zólyomi József anyagkezelése és a hatalmas anyag szövegkritikája, Andor Csaba hihetetlen precízsgű filológiai munkája, mindkettejüknek a témához és a tényekhez, adatokhoz való rendkívüli alázata lefegyverző. A mikrofilológia ilyen intenzitása a létezés mélységeibe mutat; óhatatlanul többről és másról is szól, mint az adott téma maga.

Hasonlóan a *személyiség* autenticitása sugárzódik a megosztott második díjat kapott *Tóth László* munkájából: három felvidéki magyar értelmiségi-literátor kisember megdöbbentő, szomorú életútjának teljes együttérzésre készítő feltárása; valamint *Csapody Miklós* igen kényes témájú, a transzilvanizmust tárgyaló, nagy felkészültségről tanúskodó dolgozatából.

A harmadik díjas *Kovács László* tanulmánya talán a legprofibb *tudományos elővezetés*, világos gondolatmenet, egy látszólag száraz politológiai-statisztikai paradoxon plasztikus és élvezetes tárgyalása.

A zsűri *Nagy Ervinnét* érdekes Madách-mikrofilológiája, és *Mohai V. Lajost* egy nagy-nagy téma, Mészöly Miklós írói munkássága átfogására tett ígéretes kísérlete miatt dícséretben részesítette.

Salgótarján város díját *Szokács László* kapta a pásztói állami gazdaságról írt lendületes, nagyívű riportjáért. Balassagyarmat különdíját a zsűri *Praznovszky Mihálynak* ítélte Madách Imre világképét elemző, igen nagyvonalú, érdekes szempontokat fölvezető tanulmányáért.

Összefoglalóan tehát talán annyit: az 1992. évi, Nógrád Megye Közgyűlése és a Palócföld folyóirat által meghirdetett Madách-pályázatra számos érdekes és jelentős mű érkezett. Ebben az évben a szociográfia-irodalmi riport-esszé-tanulmány kategória bizonyult erősebbnek. Baj?, vagy nem? Ezt döntse el az olvasó. (*Kukorelly Endre költő értékelő jegyzete a szerkesztőség felkérésére készült és elhangzott 1993. jan. 22.-én a balassagyarmati Madách emlékünnepeken.*)

Marno János

Az igazság és az igazság hangjai

Tisztelt Érintettek, tisztelt Közönség !

Hitem s bizalmam szerinti való, hogy az esztétikai gondolkodás, mint magától-értetődően szabad ítéletalkotás múltó és örökkévalóságokról nem csak veleszületett jussa, de mondhatni, kényszerítő tehetsége is valamennyi individuális elmének. A világot nem én teremtettem, ám annak valóságai mégiscsak egyedül általam szólhatnak meg, nélkülem a világ indifferens marad, közömbös, hogy mire ragyog fel, mire alszik ki. Feltételezem, hogy ha áll is mögötte Valaki, annak sem szívügye értelmet látni ebben a kedélyhullámzásban, nem mondom, hogy űnja a dolgot (vagy játékot), hiszen ha űnná, nyilván berekesztené, viszont a jelek szerint nem is igen közösködik vele, kevés hajlandóságot mutat a diskurzusra. Mi azoban nevet adunk, azaz megkülönböztetjük a dolgokat egymástól, beszédünkben a világ feldarabolódik, tárgyi és képzeletbeli valóságok pendülhetnek meg egyazon húrokon, a szisztolében már a diasztolés felhangokat hallani, és megfordítva, egyszóval a világnak szíve támad, emlékezete önmagáról. Benépesül velünk a világ, és individualizálódik általunk, így mikor szembe, mikor egymás mellé kerül abszolút többség és abszolút kisebbség, tömeg és szellem, statisztikai törvény és transzcendens törvényszegés – miközben mi a legcsekélyebb bizonyosságban sem lehetünk affelől, hogy összességében mit mutat a valóság képe. Nem tudjuk, hanem kívánjuk és féljük tudni az igazságot. Erkölcsi érzékünk, köztudomásúlag, inkább igazodik a szelek, semmint a csillagok járásához, ezért lelkiismeretünk is természetsszerűleg a szűkebb, hogy ne mondjam, partikuláris viszonyok függvényében javul vagy romlik, kisebbségi tudatunkhoz társul a kisebbségi érzés, s emígy csakhamar ott vagyunk, ahol a part (mint rész) szakad. Maradván még e hasonlatnál: ekképp szélesül, apadozik a folyó. Hovatovább míg akárhányszor bele lehet majd lépni. Kérem, ezt ne vegyék csúfolódásnak, mindössze erkölcsi tehetségünk pillanatnyi állapotáról, kondíciójáról próbáltam minél elfogulatlanabb, pártatlanabb képet adni. Nem minthogyha bárkinél kevésbé részrehajlónak képzelném magamat, sőt: gyanítom, hogy szinte egészen csak a magam élet-

halál kérdései izgatnak, a világra vonatkozó ítéleteimet egocentrikus gondolkodásom diktálja, mely diktatúrával szemben, bizony, eszköztelen vagyok.

És itt visszakanyarodnék ahhoz, amivel kezdtem. Vajon nem éppen ebben az eszköztelenségben rejlik egyszersmind a szabadságom is? A szubjektivitásomban, tudniillik, vagy szében mondva, a leplezhetetlen alanyiségomban? Nem tudhatom, hogy objektíve van-e valami értelme a létnek, csupán annyit tudok, mert tapasztalom szüntelenül, hogy igenlés és tagadás bennem váltogatják, alkalmasint metszik, azaz kioltják, pontosítják egymást – és hogy e kérdés-válasz mozgalomnak mind szellemileg, mind fizikailag csakis én viselhetem a gondját. Ha pedig ezt tudom, akkor másokat is a tulajdon szabadságuk, tehetségük (eszköztelenségük) szerint fogok megérteni, esztétikai érdeklődésem támad irántuk, kiszolgáltatni magam vonzásuknak, taszításuknak. Nem az igazságot, hanem az igazság szívhangjait hallatom, illetve hallom. Ezek lesznek a mindenkori igazság örökké változó paraméterei is, esztétikai-költői egyszerűségek, az úgynevezett Nagy Mű számlálhatatlanul sok és sokféle-képpen működő jelenlétele. Mondják gyakran: túl sok nálunk a költő. A dilettáns. Én úgy gondolom, sokkal több vérbeli költő hallgat közöttünk, mint amennyien nagyobbrészt a körülményeikből s kevésbé a tehetségükből következően gyakorolhatják az írástudó szakmát, továbbá azt is gondolom, hogy a dilettantizmust elsősorban az intézményi professzionalitás termeli ki, egyszerűen azzal, hogy a megszokott, uralkodó kánonok szerint előítélkezik, útját állja – nem, nem a dilettáns, hanem a természetszerűleg deviáns tehetségeknek. Még hozzá rendszerint erkölcsi torlaszt emel eléjük, ideológiai tiltások, elvárások útvesztőivel retenti el vagy épp megvesztegeti őket.

De hogy szavamnak itt végre határt szabjak, a Madách Imre nevével fémjelzett irodalmi pályázat azért oly jelentős az én szememben, mert lehetőségében legalább kerüli a kontra-szelekciót, a jelíges művek mögött nem tudni, mikor áll egy "szakmai kisistenség", mikor egy "névtelen teremőerő", rajtunk, önmagunkra hagyatkozott olvasókon múlik, hogy a műben melyik fajtára ismerünk rá. A pályamunkákról alkotott ítéleteink, remélem, közelítették az igazságokat, s azt meg kíváltképp remélem, hogy a Palócföld, mint eddig tette, a jövőben is utat tud és akar nyitni e pályázat révén a tehetségek előtt. Illesse ezért köszönet a folyóirat főszerkesztőjét és helyettesét, akikkel a művek elbírálását együtt végeztük, valamint mindazokat, akik résztvettek a pályázaton, és külön köszönet járjon a pályázat anyagi-erkölcsi támogatóinak. (Marno János költő értékelő jegyzete a szerkesztőség felkérésére készült és elhangzott 1993. jan. 22.-én a balassagyarmati Madách emlékünnepeken.)

Tarján Tamás

Szemmagasságban IX.

1992. december 3. A SZÉPHALOM KÖNYVMŰHELY sajtótájékoztatója. Szívesen vállaltam a lehetetlent: alig húsz-huszonöt perc leforgása alatt áttekintést adni tizenhét, a téli könyvvásárra megjelentetett újdonságokról. Egy perc egy könyvre! Hiszen valami bevezetőfélében azt is el kell mondanom: az emblémájául Kazinczy profilképét választó könyvkiadó jelenleg: bányácska... (mint tudjuk, Széphalom neve korábban Bányácska volt.) Vagyis nem aranybánya még, de az lehet: elsősorban a kortárs magyar irodalom értékekben gazdag lelőhelye. Az alábbiakban azon kötetek néhányáról formálok bővebb véleményt, amelyek az átmeneti időszakot fémjelzik: amikor az alapító Mezey Katalin visszavonult a könyvműhely vezetésétől, de még egyértelműen érződik az Ő koncepciója – utódja, Tóth László pedig, aki tavaly szeptemberben vette át a stafétabotot, már ugyancsak markáns elképzelésekkel jelentkezik.

BERKOVITS GYÖRGY A HALÁLKISÉRTŐ című regénye középkorú értelmiségi hőst állít a centrumba. Lenki Gábor a szociológia és a pszichológia határterületén gyakorolná kutatói hivatását, ha vizsgálódásainak alanya és tárgya nem elsősorban ő – El Gé – lenne. Amikor "kétségbeesetten meggyón barátjának, Fridáth Endrénének", vázolja azt is, milyen

életelvek szerint szeretné gombolyítani sorsa fonalát (ő maga tehát, nem hagyva másokra a gombolyítást): "Aból nem enged, hogy ne éljen nagy életet, nagy-nagy életet akar élni, amelynek útjából, megfogadta, eltakarítja az értelmiségi pózokat, a langyos biztosságot, az álságoskodást, az emberellenességet, a szenvedélytelenséget.

Ugyanakkor óvatosan, s

kényszerűen is, elutasította magától, hogy a nemzet színe-virága önjelölt képviselőiben gondolkozzék.

Mert dehogyis szándékozik magát feltolni példaképnek, inkább arra buzdít, mindenki éljen úgy, hogy ön maga példaképe lehessen."

Kétségtelen, hogy a negyvenhez közeledő férfi jellegzetes erkölcsi ember, morális igényessége azonban bizo-

nyos meditatív életidegen-ségbe csap át – holott éppen az életközelség, az életvizsgálat a hivatása! Vörös hajú felesége, Erzsébet, aki állítólag a férj miatt kap rá az ivásra, két gyengéjét tudja El Gének. Az egyik a gyanakvás; a másik az "ügynevezett jóság". Ez utóbbit akár mártíriumra való hajlammal is lehetne fordítani, s ez a gyanakvással párosulva kialakítja az üldözési mániát. Azt az érzetet, hogy őt *fi-gye-lik!*

Az 1987 januárja és 1988 februárja között (vagyis még "egy más világban") keletkezett regény rövidke bekezdéseivel formailag is az átpoetizáltság képzetét kelti. A szaggatottság arra készíti az író, hogy folytonosan újrakezdje, kanyargósan fűzze a történetet, kitérőket, finomításokat eszközöljön, váltogassa a metaforikus kifejezésmód sajátosságait. Szárazon, köhangú kopogással hullanak egymásra a fragmentumok: a forma pontosan mutatja a lelki szétesettséget ennél a *lelki* Lenki Gábornál. Helyenként az unalmasság árával fizetünk a nagyon hangsúlyos világgépért és kompozícióért: a

technika túlságosan is szembetűnő, s ettől a főhős rajza, az egész későszocialista létmodell is túlkoncipiálnak tűnik. Vagy ez még mindig semmi ahhoz képest, amit majd csak nagyobb távlatból visszatekintve látunk világosan?

Lenki vesszőfutása igen pontos bizonyosság arra, amit Szilágyi Ákos az 1992 augusztusi tokaji írótáborban az ún. hatvannyolcas nemzedék hullásáról mondott. Ez a generáció nem szívesen áll "példaképnek", reprezentatív személyiségnek a társadalom elé, nem kenyerere a prófétálás – viszont a "nagy élet" morális bosszúját igyekszik éppen a hatvannyolcas nagy kiábrándulás traumája ellen fordítani. A mai Lenki Gáborok tehát befelé építkeznek, de igényeik néha a sűrűsödés olyan fokát érik el, hogy az ész, a szív gondtelítettsége, céltömege, reményhalmaza átmenetileg vagy végleg elviselhetetlen a hős számára. Ekkor következik be az az összeroppant állapot, a halálkísértés, amikor azt kell mérlegelni: élni vagy távozni-e a nehezebb? S a főfigura, ha igazi moralista, mindig a ne-

hezebbet választja.

GÉCZI JÁNOS A TORONY című – szintén régebben: alapformájában már 1981-ben megíródott – regénye akár *A toronyépítő* címet is viselhetné, hiszen nemcsak a jelképes-valóságos torony, hanem rögeszmésen céltudatos megalkotója is: eleven metafora. Mai epikánk tele van az ilyenszerű címekekkel, hősökkel (a Széphalom adta ki *Török Miklós* novelláskötetét is, amelyben az egyik írás *A máglyarakó* címet viseli, de ezen kívül is hosszan sorolhatnánk a példákat). A regénystruktúra egyszerre áttételes és közvetlen modellre alapozódik: a könyvet jelnek és mesének egyszerre lehet tekinteni. Általában egy szokatlan stiláris fogás is hozzátartozik a közelítéshez. Berkovitsnál a feltűnően megkurtított bekezdések – Géczinél a kiemelt (látszólagos) párbeszédesség, amely inkább sugallja a belső monológ, a tudathasadt vívódás érzetét.

V. Antal nem egy király nevét viseli. Antal királyokról nem nagyon tudunk, főleg *ötödikekről* nem. V. Antal, amúgy "kafkásan" a saját ne-

vét sem viseli. Túl jár az ötvenen, mire értelmetlenül monumentális művét befejezi, az utolsó kanál habarcsot fölkeni. Az író – aki tulajdonképp igen rövid néhány órába sűríti igen hosszú évek küszködését – az alkotó és az alkotás viszonya, problematikája izgatja, megtévezve azzal, hogy az alkotás maga egy kivételesen erős akarat végülis amorf és szükségtelen építménye. Természetesen a könyv *némasága*, fájdtó csendje, a főalak magánya mögött fölsejlik a Babel-torony hangos, értelmetlen zürzavara, de a befejezett torony a nagy ketedrálisok általában soha be nem fejezett, torzó voltukban szép tornyaira is asszociáltat.

Az építő az építés befejeztével eltűnik, kitűnik a képből. Nincs tovább küldetése. Illetve marad, de most már minek? Egész élete a célorientált, fáradhatatlanul igyekvő fölöslegesség jegyében telt – akarhat-e ezután *fölöslegesen fölösleges* lenni?

Géczi regénye lesújtó ítélet ugyanarról az ember- és tehetségpazarló világról, amely Lenkit is összeomlasz-

totta. V. Antal története is hordoz megformálásbeli balasztokat (ha Berkovitsnál a mesterkélt, kiagyalt névadásnál is meghökkenve kellett volna elidőznünk, akkor itt a káromkodások, durva kifejezések öntetszelgő, provokatív használata vált ki kritikát. A férfi-nő viszonylatok, vagy inkább kapcsolattalanságok nem követelik ezt a mosdatlanságot – amely ellen semmi kifogásunk nem lehetne, ha funkcióban jelentkezne. Géczi azonban *enélkül is* megsejteti azokat a rideg fényéveket, amelyek az egyik embert a másik embertől elválasztják.)

Tudat- és családregegy MÁTYUS ALIZ ANYA MEGHALT című alkotása. Az író falukutató, szociográfiai vértettséggel dolgozik, a valóságábrázolás, az adatoló pontosság a szépírói törekvésen is átüt, helyenként – a krónikásság révén – erősebb is annál. A címben is jelzett gyász ellenpontja, hogy a történetmondó, nem kevés várakozás után, maga lesz anyává. Visszaállna így a világ teljessége, hiánytalansága? Természetesen nem, hiszen minden anya-miszté-

rium egyedülvaló: csakis az anya-képzetek, -emlékek végtelen változatosságából állhat össze *a világ mint anya* tudata, egyik változatoként "az egyes ember és az univerzum egymásnak mintaképei, megfelelői" nézetnek.

Erős önéletrajzi ihletés, familiáris rendezettség nyilvánul meg a jó lendületű, szép szavú (de bizonyos mértékig ugyancsak "méricskélős", túltervelt) prózában. Akár a valóság leképezése, akár tudatos választás, a kised, Domokos érkezésével megszólal a névmágia, mivel Domokos (Domonkos) eredeti jelentése: az Úrhoz tartozó, Istennek szentelt. A profán élet rejtett szakralitása észrevétlenül így tűnik elő a lapokon, így találkozik önmagával a história. (A borítón vélhetően az elhunyt édesanya szimbolizálódik a mosolygós nőalak fényképén – hogy a könyvet behajtván egy kisfiát ölelő fiatal anya elszínezett fotográfiája búcsúztasson a könyvtől. Az anya a gyermekét nézi. A gyermek minket.)

Nem írt fülszöveget FA-BÓ KINGA A FÜL című

verseskönyvéhez. Ez a nemleges gesztus stiláris érzékenységről, a hiátus erejének ismeretéről vall; s ez elmondható a vékonyka gyűjtemény egészéről is.

Érzékszerveink közül általában az orrot szokás a leggroteszkebbnek tartani. Cyrano orra, vagy Gogol *Az orr* című elbeszélése bőségesen érvel ezen állítás igazsága mellett, és – főleg a groteszk, az abszurd körén belül hatalmas orr-szak(szag)irodalma van annak, mennyiben rajzolhatja meg az arc és a lélek karakterét ez a nem páros szervünk; ez a páratlan. A közelmúltból Bereményi Géza *Kutyák* című drámája ötlik eszünkbe, melyet eddig csak rádiójátéknak sikerült adaptálni, oly nehéz lecke a (halott!) szereplők *főlorro-zása* és a szimatolás (valami bűzlik, nemcsak Dániában) színpadi megjelenítése. *Belátható*, hogy a szem (“a lélek tükre”) a legméltóságosabb helyet foglalja el az érzékszervek hierarchiájában, mivel ezt tartjuk a legbecsebbnek. A rejtett ízérzékelés és a felületként, *szervetlenül* működő tapintásérzés kevésbé tud – művészi érte-

lemben, metaforikusan – önállósulni. A fül viszont méltó versenytársa az orrnak. Az elálló fültől a számmárfülön (Zuboly!) át a botfülig sorakoztatja egyedeit a fülpanoptikum, s tudvalevően a süketségnek is van humora.

Fabó Kinga rímtelen, groteszk gondolatai verseinek *fülségét* érdekes, de érthető módon a *felség* teszi. Az alig megközelíthető vershős, a tartózkodó, elszigetelődő, magába forduló alakmás magányossága. A kötetnek címet adó vers ekként fejeződik be: “...Nőies nőt elvből nem hívok meg/ Férfiakat sem. Hozzájuk/ én megyek// De nekik is csak a füleim kellenek/ És a szájak? Be nem állnak/ És a fülem? A fülem, az néma/ Csak a fülbevalómat cserélem néha./ A fületem, azt nem hagyom.” (Irodalomtanárok, figyelem! A *szinesztézia* stílusalakzatának tanításához egyedülálló szemléltető eszköz a *néma fül* jelzős szerkezete!)

“Kínos, hogy megint én vagyok” – talán ez a kötet kulcssora. Kész a paradoxon: az Én makacsul őrzi magát,

“a fület, azt nem hagyja”, ám egyben roskadozik is attól, hogy Ő – ő. Nyilvánvaló, hogy a válságállapot tükrözésének az egyik legnyomatékosabb helyen, a kötetzárásban is meg kell villannia: “...És most/ megint válságban a lelkem./ Már megint nem// jól csinálom./ Már megint egy kis válság. Mondjam így/ *baleset?* Megesik/ A tizenegyedik/ vagyok a tizből.”

A lélek válságban lehet. Válságban van, talán mindig, de legalábbis *megint*. A fül nincs válságban. A fül nem a lélek tükre. A fül néma.

Jó vershallás kell ahhoz, hogy ennek a száraz, közlő, prózai lírának a szépségeire fogékonyak lehessünk. Éppen a szárazságra, a közlő attitűdre, a prózaiságra. Mindenfajta klasszikus vers dekompozíciójából komponálódik a szakaszokra osztottság helyett töredezettséget mutató költészet, melyben külön figyelmet érdemelne a női elem jelenléte, hol “magasztaló”, hol “ironizáló” közelítése. A legszebb szöveg is “női”. A címe *Egérke* (Örkény? Macskajáték?...), de Marilyn Monroe-ról “szól”. “M. M.-et különben azért

szeretem, mert nem tudott aludni, mert öngyilkos lett, és mert nem lett gyereke. Őt nem lehetett birtokolni... Halálával kapcsolatban sok mendemonda kering. Szeretném hinni, hogy öngyilkos lett. Hogy miért? Mert olyan szőke volt."

A vers "válságát" a Széphalom téli újdonságai önmagukban is híven jelezhetik. Tolnai Ottó a tőle szokatlannul élettelen *Versek könyve* címet adta (vagy hagyta adni, szerkesztője által) új gyűjteményének, holott az nemcsak verseket, hanem színpadi szövegeket, füzéres kompozíciókat is tartalmaz, általában is legfőljebb versetelen versek vannak benne (ám azok pompásak). *Kemenczky Judit Az AMERIKAI VERSEK* kötetcímben szintén szükségesnek látta – ráadásul nagybetűvel – kiugratni a műfaji meghatározást. Ilyenkor újfent gyanakszunk: már nem olyan időket élünk, hogy az új versek tényleg újak és versek lennének. Valóban, Kemenczky is olyan képszerű, tipografizált, matematizált művet, a szövegszerkesztők korának talányos gyermekét hozta létre,

aki már nem a hagyományos verslábakon tipeg. Térben – periferikusan is – látó szem kell az olvasáshoz, és kompjúteragy. Vagy más szóval: kémiai úton kell lebontanunk a nagyobb anyagstruktúrákat, hogy eljussunk az elemi közlésekig, amelyek változatos vegyértékekkel kötődnek egymáshoz.

BORBÉLY SZILÁRD könyvének bevezetéseként utaltam a két tekintélyesebb pályatárs (általam másutt már leírni próbált) kötetekre. Borbély munkájának előlről TÖRTÉNET, hátulról A BÁBU ARCA a címe. Vagy fordítva. Mivel két irányból két műfajra nyílik, ezzel jelezve, hogy pillanatnyilag egyikre sem nyílik igazán. Innen történet – tehát *ellenevidens* módon esszéket, elemzéseket, poétikai vizsgálódásokat, ars poeticát sorakoztat. Onnan "a bábu arca" – tehát vallomásos, versszerű valóságreflexiókkal lep meg. A vers itt is tüntetően mondja, hogy ő vers. A *Változatok ugyanarra* ciklus több rokon címszerkezettel, címsorozatokkal él (*Királyok hajdani kertje...*, *Királyok alkonyi kertje... stb.*), de mindegyik-

ről tudatja azt is "pótlólag", hogy milyen vers, s hogy föltétlenül vers (az említett két-tő például "kezdetvers" és "lehullóvers").

Ezt a fajta elvont (ám világosan érthető), sokak szerint posztmodern, líriatlan lírát sokan művelik. Hirtelen Kántor Zsoltot, esetleg Babics Imrét említhetjük, akik hasonlóképp döntögetik ki a hagyományos költészet falait, hogy azután nosztalgikusan elüldögéljenek a szétgörgött romokon, és filozofikus fejtegetésben, rejtett s rejlő sorokban bontsák ki a világvégi világ botrányos szépségét. Valamennyiükre jellemző, hogy teljes tárgyilagossággal, hideg rajzolótűvel vésnék a vonalakat, ha a versábra csak a lendületes szókapcsolatoktól, a szokatlan dinamikától is nem hevülne át. Irodalmunk gazdagodása, hogy a rengeteg kaptafa-szonett, ismételt forma, variált költői textus mellett ezek a rébuszos, de tartalmas "bábuarcok" is felbukkantak.

Jellegetes – a matematikával és a nyelvelméletekkel érintkező – szövege Borbélynak a *Fenyőfaiskola*. "A fenyő fa. Zöld fa. Örökzöld fa.

A fenyőfa örökzöld fa. A fenyő a szavak között fa” – kezdi, és hasonló ritmusú, gondolatvezetésű húsz sornyi folytatás után jut el a következtetésig: “A fenyő a végtelenben örökzöld. Az örökzöld fenyőben minden szín zöld. A zöld színben a fenyő fa. A fenyőben örök a fa. A fa fenyő.” *A fenyő fa – a fa fenyő.* – Ez a képlete a műnek. Látszólag totális átalakulás a lényegre, kijelentése egy előző kijelentés ellenkezőjének. Másrészt ugyanannak a mondása, egy korábbi állítás önmaga lényegével való nyomatékosítása. Két véglet egyesítése. Végpontok helyett középpont, lényegi mag. Ami a levezetésben helyet kap, az szűkíthető és bővíthető is egyben. Az mellékesebb, mert az csak maga a világ.

HORVÁTH TERI színművésznőt nem foglalkoztatták modern poétikák, nem töprengett a memoárirás mai divatján, szabályszerűségein és szabálytalanságain, midőn a FÉNYBEN ÉS ÁRNYÉKBAN vallomásait, emlékezéseit, színészportréit fogalmazta. Olyan lelkülettel írt, ahogyan imádkozik az em-

ber. A fohász nem csupán kérlelő vagy köszönő Valakizhozólás, Istenhez-szólás, hanem átgondolása megtörtént vagy megtörténhető dolgoknak, számvetés, rendcsinálás a léleekben, intellektuális és érzelmi együttlét a távollévőkkel, az örökre eltávozottakkal. (Véletlenül derült ki, hogy Horváth Teri tényleg hajnalban, egyedül, kerti csendben írta tele az árkusokat.)

Patetikus emelkedettség jellemzi a *Nagy elődeim* fejezetet, Jászai Mari, Tókes Anna, Jávor Pál, Bihari József, Kiss Manyi és mások arcképével. Hullámzó színvonalú emlékezések ezek, ahogy hullámszik a kötet egésze is, mégis megragad az őszinteség, az ösztönösen szép fogalmazás, a lelki nemesség. A *Kortársaimról – névvel és név nélkül* ciklus azoknak sem szeretne bánatot okozni, akik a naplóírónak akár életreszóló bánatot okoztak. A *Kulisszák mögött* a legeredetibb, tán mert ide csupa picinyke tollpróba került. Igazi novella – szokványos “nem tudok rivaldafény nélkül élni” befejezésétől eltekintve a *Senki*. A legszebb

írásmű kissé odébb, visszább van: ez a *Mai mese*. Ezt íróno írta, meg a színház írta.

Tóth László TUDÓSÍTÁS EGY ORSZÁG ELVESZTÉSÉRŐL címmel csehszlovákiai magyar elbeszélők műveit válogatta antológiába, 1919 és 1989 dátumhatáraival. Kik és mely országot veszítették el? Jöhetne a talányos részkérdésekre bizonytalan részválasz, magyarok, szlovákok, aztán szlovákok, magyarok vélekedése, igen-je és nem-je, föl-váltva és együtt... Annyi nem kétséges, hogy az “elvesztett” ország: Csehszlovákia. Ez a szó, meg a *csehszlovákiai* jelző szembeszökően sokszor szerepel a szövegben. *Grendel Lajostól* a nevezetes *Csehszlovákiai magyar novellát* publikálták újra, Soóky László “A csehszlovákiai magyar szerzőt” lépteti föl *A dzsungel törvényei* első mondatában, hogy azután ez a kallódó középkorú férfiú néhány üveg grúz konyakért mindenre kapható legyen. Egy e pillanatban még létező ország neve önmagában is dinoszaurusszá (Dunaszaurusszá) válik a lapokon. Kipusztuló jelenségé.

Némileg meglepő módon az irónia, a groteszk erősebb hang, mint a tragikum, főleg a könyv második, a mához közelebb eső felében. Az első két nagy fejezet (*Áll a bál; Hajnal előtt*) komorabb hangvételű, hagyományosabb szövegezésű, archaikusabb stílusú. A nyitó írás, *Márai Sándortól* a tudathasadtan önsokszorozó *Sokan vagyok* furcsa félrímekkel lát-szik kötödni Sánta Ferenc

Sokan voltunkjának jóval későbbi drámájához. Rengeteg a fölfedezés: Magyarországon ma már kevesen ismerhetik Tichy Kálmán, Tichy Lajos, Bányai Pál, Sellyei József, Neubauer Pál és társaik nevét. Talán Náto-lyáné Jaczkó Olga, Szombathy Viktor és Egri Viktor ittléte állíthatja meg szemünk futását. Az *Üzenet a partról*, mely az 1945 utáni időszak kisepikai körképét

fogja össze, *Gál Sándortól Talamon Alfonzig* egyenletesen-emelkedően értékes, az összmagyar literatúrába szervesen belekötődő novellisztikával ajándékoz meg.

Ez az antológia folytatás: a *Szélén az országútnak* című lírai gyűjtemény ikerkötete. A Széphalom Könyvműhely terveiből és következetességéből is megsejtet valamit, hogy harmadik tomosz is készüléfelben van: hetvenöt év csehszlovákiai magyar esszé-írásának seregszemléje.

Gaal József: Masoch lyra II. (tus, aerográfia)

Kalmár István: A függőleges útján (filctoll)

SALGÓTARJÁN LXX.

Szvircsek Ferenc

A nagyipar szerepe Salgótarján város arculatának formálásában

Salgótarján földtörténeti múltjához hasonlóan gazdag és változatos lakóinak tájat formáló tevékenysége. A település fejlődéséhez, de gyakran pusztulásához is a hosszan elnyúló völgyben kialakult sajátos földrajzi fekvése járult hozzá. A helyi és helyzeti energiák együttes megléte a 19. században, ipari központként való kijelölésének is egyik indítéka volt. A modern Salgótarján igazából a múlt század közepén kezd kialakulni a kapitalizálódó ipar, a község és a birtokosok hatékony támogatásával. A fellendülés két fő pillérét a szénbányászat és a vasipar jelentette. 1861-ben megtelepedett és központjául jelölte ki a falut a Szt. István Kőszénbánya Társulat. A kiegészítést követően, az ipari fellendülés időszakában lerakták a vasgyártás alapja-

it. A Salgótarjáni Vasfinomító Társulat helyének kijelölésekor már a bányavállalat által kezdeményezett vasút kiépítése és a feltárt barnaszénmezők biztosították az elsőséget. Az üvegyár 1893-as, a vasöntöde és gépgyár 1894-es megépítésével az iparvállalatok néhány évtized alatt megváltoztatták a falu építészeti képét és egyben átformálták a lakosság foglalkozási struktúráját. A már községi rangú település a szénmedence bányászatának centrumává vált, a vasút megépítése révén pedig közvetlen kapcsolatot teremtett a fővárossal. A nagyipar civilizációt teremtő ereje tettenérhetően és alapvetően változtatta meg a táj arculatát, az ősi település képét és a lakói életét. Ezt a változást, a bányászfaluból történő várossá fejlődést kí-

SALGÓTARJÁN LXX rovatunk tanulmányai a Nógrádmegyei Múzeumok Igazgatósága és szereztesztőségünk által közösen rendezett tudományos szimpóziumra készültek, amely a város 70. éves fennállásának záróünnepségeként a Mecénás Alapítvány és Salgótarján város Önkormányzatának támogatásával jött létre. Jelen rovatunk Salgótarján város Önkormányzatának anyagi hozzájárulásával valósulhatott meg.

vánjuk most nyomon követni.

Egy bányászfalu településképeének átalakulása

Az európai falvak sajátos típusát alkotják az utak mentén kialakult falvak. Salgótarján egyutcás szalagtelkes utifaluként létezett, településének alaprajza keletkezéstörténetét tárja elénk. A fokozatosan nőtt, fejlődött városok alaprajzában is egyfajta sajátosság figyelhető meg. Részben úgy, hogy a térszíni viszonyok, a felszín alakja mint természeti feltétel rendezi az újabb településrészeket, vagy úgy, hogy egy épület (templom, kastély, középület) mint építészeti meghatározó elem rendezi egymáshoz a városrészeket. Esetünkben a térszíni viszonyokat, völgyek menetét követve épültek ki az üzemek és a lakótelepek.

Salgótarján térbeli kiterjedésére közel egy évszázadig a horizontális kiépülés volt a jellemző. Külső megjelenési formájában magánviselte annak a kornak a jellemző vonásait, sajátos érdekeit, építészeti stílusát, mely életre keltette. Akár spontán, akár tervezetten jött is létre egy-egy város, közös bennük az emberi munka, az építés. Az így kialakított város egy adott helyre jellemző, melynek fejlődésében, formálásában jelentős szerepe van az időnek. Az idő okozta nyomok lemérhetők, ugyanis minden kor leteszi névjegyét a fejlesztésében, így Salgótarján esetében is.

Salgótarján a Salgó-, és a Tarján-patakok észak-déli irányú, nagyjából Y alakú völgyében alakult ki. A mellékvölgyekbe csak jóval később, a 19. sz. közepétől húzódott a lakosság. A völgyet három oldalról kopár hegyek

és dombok övezték, csak déli irányban toroklott a Tarján patak a Zagyva folyó kiszélesedő völgyébe. Az 1867-ben megépült Pest-Ruttkai vasútvonal a völgyet két részre osztotta, a nagy iparvállalatok-társulatok pedig két pólusként, a településtől elkülönülve alkották meg külön telepeiket. A két pólus között a faluban építkező lakosság a fővölgyben végighúzódó út mellett, a mocsaras völgy fenéket elkerülve, annak két szélén csoportosult. A házcsoportok, tekintet nélkül az utakra és a kanyargó patakokra, úgyszólván egymás hátára épültek.

A településszerkezetet vizsgálva, a múlt század közepén két külön településnek tűnhetett a falu. A Tarján patakkal párhuzamosan futó megyei út keleti szélén helyezkedett el a falu nagyobbik része, s vele átellenben, a Meszes hegy lábánál, de már a patakon túl a másik része. 1850-ben 128 szalmafedelű érvályogból, fából épült parasztház képezte a települést. Kőből csak a templom és az urdalom emeletes kastélya épült.

Az első építési tervnek az 1729-ben megfogalmazott és építkezéseket elrendelő utasítást kell tekintenünk, melyet *gr. Szluha György* adott ki tiszttartójának. A megkezdett munkákat már *Jankovics Miklós*, az új birtokos fejeztette be, s alakította ki a településképet. A 19. század közepén ilyennek látta a falut az első orvosa Dr. *Jungmann Mihály*, aki 1859-ben került Salgótarjánba, s elbeszélése nyomán a reánk maradt írásokból néhány sort idézünk, amelyek az iparosodás beindulása előtti idők sajátos viszonyairól adnak némi tájékoztatást:

"1859-ben Brellich, az embriójában élő

salgótarjáninak nevezett kőszénbánya akkori tulajdonosa felszólítására Zagyvára jöttem, hol akkor a bányatársulati vezetőség három emberből állt, s ezek keteje: Wéber és Pankardi bírt diplomával. Köztük fészkeltem meg én is magamat. Salgó-Tarján községet még azon időben nagyítóüveggel lehetett csak meglátni. Ingoványos mocsár borította végig az egész lapályt. Nádasok rengetege ülte el széltében-hosszában a sekélyes részeket. Ahol most a Takarékpénztár áll, azon az oldalon véges-végig sehol több háza nem volt még akkor Tarjánnak. Az út ellenkező, partfelőli oldalán meg a felburjánzott gaz, bürök, fűzbokrok sűrűjében alig lehetett észrevenni azt a néhány szegényes nádfedelű putrit mely a falut képezte”.

A templom előtti út meredek dombra kapaszkodott fel, amit a fuvarosok megkerülve, a Régiposta (Zsidó) utca vonalában a Tarján-patak felé kerültek ki és a Pécskő patak medrében, vagy a Kis utcán tértek vissza a Főútra. A Jankovich kastélytól kezdődő Régiposta úton állt a település első, polgárságát szolgáló épülete a kaszinó. Helyére épült 1902-ben a mór stílusú zsinagóga. Az első üzemi épületet a Szilárdy- előbb Jankovich -major déli részén építette fel *Szilárdy Ödön* üveg-hutának, de mint ilyen nem prosperált, hosszú ideig nem volt üzemben, majd 1888-ban leégett. Ezt követően gazdasági épület, raktár, istálló és végül úrilak lett. A sokat emlegetett Jankovich kúriát az új birtokos nem lakta, eladta a bányatársulatnak, s itt létesült 1871-ben az első társulati bányai iskola. A Szilárdy-kúria földszintes épületét, az út túloldalán hajdan a Jankovichok ispánja lakta,

lebontása *Szilárdy István* nevéhez fűződik. A templomtól a Pécskő utcáig telkes jobbágyok házai álltak. A Pécskő patak medrében is út vezetett a hegy felé. A falu magja a Pécskő-utcától a Zagyvai rakodóig (Arany János utcáig) terjedt. A házak az út jobboldalán helyezkedtek el, itt volt a falu temetője is. Egy csermely mellett futott fel az út a hegyre. Az utcától észak felé, néhány nagygazda udvara és épülete állt. A fő utcán a lakosság szorosan a hegylábhoz építette házait, az út és a lakások közötti üres, többnyire előkertnek szánt területet építették be 1880-tól az új házakkal. A Fő út másik oldalán állt a Kispiac, ahonnan zárt sorban épültek meg a házak. A vasgyári iparvágányoktól Somoskőújfalú felé már szántóföldek következtek. Az első épületet 1882-ben emelték, az evangélikus templomot a paplakkal.

A falu másik részén, a Meszes lábánál húzódó út és a Tarján patakából kivezető csatorna mellett szétsztorán álltak a házak. A falu két részét a Tarján patakon keresztül gázlókkal út kötötte össze.

Már nem falu, de még nem város

Az ipari fellendülést követően a szénbányászat mellett a vasipar honosodott meg a faluban, s ezzel északról és délről a kialakuló ipari telepek foglya lett. Az 1867-es MÁV vonal átadásával már három olyan létesítménnyel rendelkezett, melyek hosszú időre meghatározták az ipar és vele együtt a falu fejlődését. A városfejlesztő erőknél megfelelően a kép azonban nem volt egységes. Üzemi telepek elvei, stílusa, szerkezete s vele együtt településképe más volt mint a községé. Egyes

részek fejlődésének üteme is különböző volt. A kezdeti időszakban nem forrtak egésszé a községgel és ezért sokáig különálló testként léteztek. Csak a városi jogállás megszerzése után vált lehetővé egy egységes koncepció kialakítása a 20. század elején.

Sorra nézve az iparvállalatokat, a legidősebb, a legrégebben ide telepedett *bányavállalatnál* kell megállnunk. Igazgatósága 1870-ben a város délnyugati részén épült fel, s 1923-25-ben nyerte el ma is látható arculatát. Mellette a tisztviselő és munkáslakások telepszerű elrendezésben bontakoztak ki. Az új lakókat, a honfoglalókat 1868-ban ez a kép fogadta: *"Az állomás egy kis épületből állt, a vasút József rakodóig volt kiépítve. A mai bányatelep helyén csak egy hosszú kolónia állt, melyben mintegy 100 család volt összehúzóva. A többi család kis üregeket vágott maguknak a hegyoldalba, elejét befedték és készen volt a lakás"*. 1868 után már a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. *Zemlinszky Rezső* igazgató irányítása mellett megkezdte a kolóniák építését, de az új tárók és aknák nyitásával a község szélein új telepek is létesültek, magukon viselve az időszakosság jellegét. Itt szeretném megjegyezni, hogy a bányaművelés, az új bányák nyitása kétséges vállalkozás volt, ezért a nyitással kapcsolatos épületeket a legegyszerűbb eszközökkel, a leggazdaságosabban kellett megépíteni. A műveléskor számtalan új épület – üzemépületet, lakóépületet – kellett létesíteni, a régieket a viszonyoknak megfelelően átalakítani. Megállapítható az is, hogy a régebbi bányatelepek házai kivétel nélkül sablonos egyformaságban épültek, primitív szo-

ciális követelményeknek megfelelően. Kacsárnyarendszer volt jellemző rájuk. A munkástelepek Salgótarjánban és közvetlen környékén hegyes-dombos vidéken épültek, de nem alkalmazkodtak a terepadta lehetőségekhez, hanem egyenes vonalban vezetett utcákon helyezkedtek el házaikkal, holott a természetadta formák a sablonosság feloldásához vezethettek volna. Ezért a bányatelepek, lakótelepek sajátos megjelenésűek voltak Salgótarján határában. Itt kell azonban megjegyezni azt, hogy az 1925-től az SKB Rt. szervezetébe került Északmagyarországi Egyesített Kőszénbánya és Iparvállalat Rt. *Schmidt Jenő* igazgató idejében *Wellisch Andor* műépítésszel Baglyasalján korszerű munkáslakóház, tisztviselőház és kaszinó épületet terveztetett meg. Ma is láthatóak ezek. *Zemlinszky Rezső* mellett *Gerber Frigyes*, *Gerő Nándor*, *Róth Flóris* bányai igazgatók neveit kell még említeniünk a bányai és a leendő város építkezéseivel kapcsolatban.

A felépített telepek a községtől távolabb, annak szélein helyezkedtek el, s így annak építészeti képében még nem jelentek meg. A község területének terjedésével, a szabad beépítésre alkalmas területek fogyásával azonban hamarosan bekerültek a kialakuló "városképbe" is. A bányatelep, azaz kolónia képe 1872 után így városiasabb benyomást keltett, mint maga Salgótarján belterülete. A kőből és téglából épített gyarmatházakkal, altiszti és tiszt lakóépületekkel, irodaházzal, szociális létesítményekkel (iskola, kórház, fürdő, sportpálya), kövezett útjaival kitűnt a falu vályog- és faviskói, sáros, szinte járhatatlan útjai közül. A falu városiasodása felé az első

lépés tehát a központi bányatelep kiépítése volt, a vasút és a Tarján patak nyugati oldalán.

1872-1918 között a salgótarjáni központi telepek helyett már főleg egyes aknák területén építkezett a bányavállalat (Forgách-telep, Károly-akna, Új-akna, Somlyó, Józsefi). A telepek itt magukon viselték a szén kitermeléséből adódó üzemi jellegzetességet, azt ugyanis, hogy a bánya nem állandó, hanem vándorüzem: hirtelen kell nagyobb tömegű embernek elhelyezést biztosítani azzal a gondolattal, hogy a szén egyszer kifogy és a tömeg mehet tovább. Ennek ellenére a bánya Salgótarjában 489 munkáslakás mellett tisztviselőlakásokat, irodaépületet, élelemtárat, ruhatárat, sütődét, mézarszéket, kórházat, munkásotthont, kaszinót, iskolát, sportpályát, uszodát épített fel.

A község fejlesztésében, városias jellegének erősítésében a *Vasfinomító*, majd jogutódja 1881-től, a *Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt.* játszotta a legfontosabb szerepet. Maga a gyártelep a falutól északkeletre, a Salgó-patak mocsaras völgyében épült ki.

A gyár üzemi épületeivel egyidőben indult meg a munkások majdani lakótelepének tervezése és építése. A községtől elválasztó sorompó után, a gyártelepre vezető út mentén húzták fel az első épületeket, melyek természetesen az irányítás céljait szolgálták. Így épült meg az üzemvezetőség irodája, a társulati vezérigazgatóság emeletes épülete, a kastély. Ezt a szerényebb lakótelepi épületek követték, melyből ténylegesen mint egy kormányzósági palota emelkedett ki. A vezérigazgatósággal szemben emelkedett a tisztvi-

selők részére egy egyemeletes épület. A lakótelep munkáslakásait a gyártól távolabb, a főútvonal (a gyári fasor) két oldalán építették ki, abban az időben korszerű megoldásként, emeletes kivitelben. Az 1870-ben megnyílt iskolaépületet 1929-ben a város legkorszerűbb társulati iskolai épülete váltotta fel.

A dokumentumok szerint a lakótelepet nagyrészt *Schweiczzer Zsigmond* tervezte meg még 1869-ben. A gyári lakótelep felújítására *Fabini Henrik* igazgatóságának idején került sor, 1931-ben. A gyártelep kiépítésében elvülhetetlen érdemei voltak: *Borbély Lajos, Jónásch Antal, Liptay B.Jenő* igazgatóknak.

1880-ban létesült egy nagyobb teleprész az ún. Amerika, a telep nyugati részén. Ezekben az években (1880-1890) készültek el a Kaszinó sor tisztviselő- és munkásházai is. 1890-ben élelemtár épült, melynek emeleti részén volt a tisztviselők kaszinója. 1894-ben az olvasóegylet kapott új épületet.

1907-ben indult be a Jónásch Antal igazgató nevével fémjelzett szövetkezeti munkáslakás akció, melynek keretében kertvárosi jellegű, 51 munkásház épült meg. A Luby-család parcelláin alakult ki a Szent Ferenc telep 1929-ben, a Jónásch-telepnek nevezett területtel átellenben.

A falutól dél felé, szintén mocsaras, nádas területen két üzem és lakótelep alakult ki. A két iránytadó pólus közül a déli pólus, bányai-, és gyári telepeivel a legkülső perifériára szorult külváros képét villantotta fel. A *Palackgyár* majd a *vasöntöde és gépgyár* néhány kolóniaszerű munkáslakás építésére vállalkozott csupán, ami nem emelte a város-

kép színvonalát, különösen azért nem, mert szinte eldugva helyezkedett el a gyártelep mögött, a vasútvonal és a Tarján patak mellett. A bánya telepei – Forgách, Újakna és ide tartozónak számítható a nyugati részen kialakult Károlyi-telep, valamint az említett ipartelepek – a község szegényes periferiájának tekinthetők.

A Patyomkin-falu

A nagyipari üzemek közvetlen "városépítő" hatása mellett, közvetett hatásokkal is kell számolnunk, melyek azonban szervesen összefüggnek az ipari termelés emelkedéséből adódó létszám és infrastruktúra fejlődésével. A *szolgáltató iparágak* fejlődése felgyorsult, hatása a falu képének megváltozásában is lemérhető volt. A kereskedelem korlátlan lehetőségek hazájának, azaz "kis Californiának" tekintette Salgótarjánt. A kereskedő családok nevéhez fűződik a község főútvonalának Patyomkin-városszerű kiépítése. A parasztoktól megvásárolt telkeken, a régi házak előtt elterülő üres területeken építettek fel az első kereskedőházakat. A birtokos parasztok beltelkeinek helyén épült fel tehát a mai város. A paraszti réteken, szántókon a bányák és ipartelepek osztoztak, ezek csak a paraszti birtok rovására tudtak terjeszkedni. Az úthálózat gerince spontán módon alakult ki, a forgalmi áramlások irányát követve. A kisebb tereket, az egyetlen út fűzte fel. Salgótarjában a nyitott terek voltak a jellemzők, nem alakult ki a fejlődés során központi, zárt térrel egy falumag. Az ipari épületek, telepek központon kívüli elhelyezése, a hirtelen felduzzadt lakosság beszűföldése nyomán a te-

lepülés elvesztette sajátosságát. Ipari és lakóterület összekeveredett, megszűnt a központ régi értelemben vett szerepe és hagyományos tartalma.

Salgótarjánt a 20. század első évtizedeiben is hat sárga kastély uralta: a bányakastély, a régi községháza, a Jankovich-kúria (az egyetlen pénzügyi intézet otthona), a katolikus templom, a Szilárdy-kúria és a főszolgabíró-ság épülete. A Fő-utca két oldalán az 1880-as években épültek ki a házak, a Tarján patakon túl pedig a Meszesalja házsora alakult ki. Itt helyezkedett el a község lakosságának mezőgazdasággal foglalkozó rétege, a Karancsalja utcáig bezáróan alkotva meg a szóhasználatban is a "községet", mert a vele szemben kialakult területet nevezték lakosai "Salgótarjannak". Az építkezés a községben 1880-tól gyorsult fel 1914-ig az ipartelepek hatására. Megépült, majd többször átépült a községháza, mely 1922-től városházaként funkcionált a régi temető helyén. 1882-ben evangélikus templom épült, 1900-ban főtéri vasútállomás, 1914-ben posta és távirtda hivatal létesült. 1914-ben átépítették a templom előtti teret.

A már nagyközség, a dualizmus időszakában a felduzzadt lakosság és a megnövekedett funkciók miatt otthont adott járási szintű hivataloknak is: járásbíró-ság, adóhivatal, főszolgabíró-ság. Trianon után jelentősen tovább szaporodott lakosság miatt is új hivatalokat kellett befogadnia, és mivel exponált helyet foglalt el itt az ipar, a kereskedelem, a fejlődés gyorsabb ütemét követve jogilag is várossá vált 1922-ben Salgótarján.

A városiasodás rövid útján

Salgótarján nem járta be a várossá válás évszázados útját, hanem sajátos módon készült erre a szerepvállalásra. Átlépve a fejlődés buktatóin, a megmérettetés kínjain, első lépésként a képileg nem létező város építészeti tervét készítették el *Vargha László*val, a korszak ismert építész-várostervezőjével. E terv lett az alapja a későbbiekben a város átépítésének, mivel a polgármesterrel az élen a város vezetői elfogadták azt az elvet, hogy Salgótarján földrajzi fekvése nem teszi lehetővé azt az építési módot, miszerint a meglévő várost sorsára hagyva, mellette, egy minden szempontból átgondolt városrendezési terv alapján új, modern várost építsenek. A szabályozás alapja maga a régi város kerete volt, amit rekonstrukciós városfejlesztéssel, a régi épületek lebontásával, újak emelésével gondoltak megépíteni úgy, hogy a meglévő utcák vonalvezetésén nem lehetett sokat változtatni-kiegyenesíteni, szélesíteni, levágni – mert a város sajátos földrajzilag meghatározott alakja nem kedvezett ennek a megoldásnak. Ezért a város határán belül és kívül található területek kerültek könnyebbség és olcsóbság okából elsősorban beépítésre. Alapvetőnek tartva azt a célt, hogy a város központja oldalirányban is terjeszkedjék. Így a város újabb fejlődésében a legjelentősebb mozzanat a parcellázások során kislakásos telepek megépülése volt. Igaz nem a városrendezés optimális szempontjai szerint alakult ez, hanem a földbirtokosok által parcellázásra átengedett területek mértékében. A Tarján patak nyugati árterületén jött létre a polgárváros csírája az "Újtelep", kertvárosi jel-

leggel, valamint a keleti domboldalon a Papberken a "Rokkant-telep". A beépítések hatására 1931-ben a Pécskő-patakot is befedték, csatornázták a várost és rendezték a patakmedreket.

A Zagyva folyó hullámos felszínű forrásmedencéjének egy szűk völgyében, dombonvölgyön elterülő, egyszerű és eldugott kis palócfaluból a legmerészebb álmódók sem merték feltételezni a kezdetekkor, hogy város lesz egykoron itt, habár szóhasználatukban lakosai a 19. század végén a város megnevezést használták a településsel kapcsolatban.

Salgótarján az 1930-as években már komoly állami intézményekkel rendelkezett, új épületekbe költöztetve azokat. Megtaláljuk: a gimnáziumot, polgári iskolát, bányakapitányságot, járásbírószágot, főszolgabírószágot, ipartestületet, adóhivatalt, közbiztonsági hidat, csendőrlaktanyát, rendőrkapitányságot, stb. Ezidőben nagy lépést tett az infrastruktúra kiépítése felé a város vezetése, melyet a város tökeszegénysége azonban évekig elodázott.

Végezetül elmondható, hogy Salgótarján a szétszórt bánya- és ipartelepeivel igen rövid idő alatt várossá, ipari, kereskedelmi, közigazgatási és kulturális gócponttá fejlődött. Ebben nagy része volt az ipari üzemeknek, annak a szellemnek, mely a kicsinyhitűségtől megszabadulva élni tudott a pillanat adta lehetőségekkel. Az alapítók megtették kötelességüket. Támogatták a közügyet, elsősorban Tarjánért, mely Nógrádnak ipari jelentőségében országoshírű tényezője lett. Mind a település, mind az üzemek vezetői *"szerették ezt a fészket erős lelkiülettel, mely megélhetést, gondot és gyönyörűséget tárt"* mindnyájuk elé.

Cs. Sebestyén Kálmán

Salgótarján társadalma 1922-1944

“A szó ideális értelmében vett társadalmi élet városunkban nincs. Lehetetlen azonban meg nem állapítani azt, hogy társadalmi téren igenis intenzív és eredményes munka folyik. Eseményszámba menő hangversenyek, kulturesték, dalversenyek, hazafias ünnepek stb. stb. vannak hivatva az emberi lelket művelni, gyönyörködtetni. Sajnos azonban, hogy városunk társadalmának széttagoltsága sok szép esemény eredményeit károsan befolyásolja. A mentési munka látszólag folyik, amíg azonban a hiúsági szempontok oly fontos szerepet játszanak társadalmi életünkben, amíg a kereseti lehetőségek oly elütöek mint ma, addig szociális téren ne is várjunk ideális állapotokat” – állapítja meg Lapsánszky János, a Salgótarjáni Almanach 1926-os számában. A kortárs által felvázolt kettősség végig jellemző marad a város társadalmi életére.

Ha megpróbáljuk a gyökereket keresni, a múlt század végi ipari fejlődéshez kell vissza-

nyúlnunk. A lakosság ugrásszerű növekedése természetesen együtt járt az *átrétegződéssel*. Két szempontból beszélhetünk erről: egyrészt a foglalkozási mutató, másrészt a származás, nemzetiség szerinti összetétel változott. *Fényes Elek* 1851-ben kiadott geographiai szótára Salgótarjánt magyar falunak mondja, s nem említ semmiféle ipari tevékenységet, sőt a jó makkos erdőkön kívül inkább Salgó várhegyéről számol be. Ötven év múlva a század közepi 808 lakos száma 13552-re gyarapodott, s a korábbi majdnem kizárólagosan mezőgazdasági termeléssel foglalkozók aránya 5,5 százalékra csökkent. Ez a folyamat a XX. század első felében is tovább folytatódik, s nemcsak százalékos, hanem abszolút számban is csekély az östermelők csoportja. Olyannyira, hogy 1940-ben négyszer többen élnek nyugdíjból és tőkejáradékból, mint mezőgazdaságból. A népesség túlnyomó részét az ipari üzemekben foglalkoztatottak teszik ki az 1880-as évek után. A bányászatból

1920-ig az összeírtak közel egyharmada él, s ezt követően állt be 15 % körülire az arány. A csökkenéshez hozzájárult az is, hogy 1900 után a bányászat súlypontja délebbre, Nagybátony környékére helyeződik. Az ipar azonban helyhez kötött, s a lakosság felének biztosít megélhetést az 1920-30 közötti évtized átmeneti megtorpanása után. A szolgáltatás és közlekedés folyamatosan növekvő számban szívja fel a munkaerőt, ennél nagyobb ütemben csak a községi és szabad foglalkozásúak aránya nő 1920 után, mely a városá válás menetében természetes jelenség.

A lakosság számának ugrásszerű növekedését a bevándorlók, elsősorban a munkát keresők teszik ki. A múlt század folyamán a termelés felfutása a szaktudással rendelkezőket, illetve a szakmunkásokat vonzotta Salgótarjánba. Előbbiek döntően a bányászatban elhelyezkedő krajnai, majd lipői munkások, utóbbiak főként a gyáripárban alkalmazott német és cseh-morva munkások voltak. Ezek egy része letelepült, nagyobb része viszont állandóan cserélődött. A lassú megtelepedést mutatja, hogy a bányászat megindulásakor nagyszámban jelentkező krajnaiak, vagy krassovánok 41 utódja még 1910-ben is itt él. Ennek is eredménye, hogy az 1920-as években jelen van a másod-, harmadgenerációs, lassan "öshonos"-nak számító, egykor az ipartelepítés nyomán folyamatosan idekerült lakosság. Növekvő számukat természetesen nem a krajnaiak adják, hanem a magyarországi vármegyék, főként az északi területek szlovák és magyar származású lakosai. Döntő részük *kétkezi munkás*. Elősegítette meggyökeresedésüket a nagyvállalatok azon törekvé-

se, hogy kolonizáció révén megbízható és a termelés folyamatosságát biztosító törzsgárdát alakítsanak ki. Ennek eredménye a két világháború között, főként az acélgyárhoz kötött munkásdinasztiák létrejötte. Más vállalatoknál is vannak hasonló kísérletek, számszerűen azonban a rimaiakhoz képest csekély. A század elejétől kiépülő – különböző minőségű – lakótelepek egyben az elkülönülést is elősegítették. Hivatkozhatunk az elzárkózási törekvésekben a fentebb említett nemzeti összetétel sajátosságaira is. Ennek továbbélését, erős hagyományait érzékelteti az 1930-as évek elején *Szabó Zoltán* klasszikus leírása a közigazgatási értelemben vett városon belüli "vállalati városok" kialakulásáról és életéről. De ezt mutatja, hogy a század elején lényegében minden üzemben párhuzamosan ugyanazon típusú munkásegységek (olvasóköri, dalárdák, segélyező csoportok) jönnek létre, melyek között nincs, vagy alig van kapcsolat. Az I. világháború után az újjászerveződők hasonlóan elkülönülnek, a szerteágazó vállalati törekvéseknek megfelelően. Jellemző, hogy majálisaikat, ünnepeiket is hagyományosan más színhelyen tartják az egyes gyárak munkásai.

A munkásság másik jelentős csoportja a környékről *bejárók*, akik a falvakban házzal, esetleg csekély földdel is rendelkeznek, de abból nem biztosított a megélhetésük. *Gerő Nándor* bányaigazgató ezeket nevezte "műkedvelő bányász"-nak. Az acélgyári munkások közül sokan kerültek ki a Szécsény-Pásztó-Salgótarján által határolt terület falvaiból. Ezen munkások többsége természetesen alig volt jelen a város életében, elsősorban mint

fogyasztó közönség jelentkezett. Az 1920-as évek elejétől az itt élőkre is egyre nyomasztóbban nehezedett a munkanélküliség, amely a gazdaság válságperiodusával együtt növekedett. 1923-ban az üvegyár zárta be egy időre a kapuit, 1924-ben az acélgár folyamodott ismételtelen az üzemredukció módszeréhez, 1925-ben pedig a bányászok beadványban kérték a népjóléti minisztert, hogy a külföldi-honos munkásokat bocsássák el, ne a környékelieket.

Mindehhez járult a városiasodással megjelenő, *bizonytalan megélhetésű* – a háztartási alkalmazottaktól a koldusokig terjedő – *néprétegek* problémája. Ők többségükben a pusztulásra ítélt bányai kolóniák lakói voltak, illetve az egykori faluközpont hosszú házaik hátsó részeiben találtak menedéket. Általában a körükben kialakuló szociális feszültségeket igyekeztek meglovolgolni a szélsőséges mozgalmak az 1920-as évek második felétől, amikortól csökkent a szükségmunka lehetősége. Ebbe kapcsolódtak bele azok közül is sokan, akik az I. világháború után *elcsatolt országrészekből vándoroltak be*. A munkalehetőségek csökkenésével párhuzamosan szélesedő segélyező, jótékonyági-karitatív tevékenység is ezekre a rétegekre terjedt ki. E tevékenység szervezője a *városi közpréteg*, és főként rá vonatkozik Lapsánszky János fentebbi megállapítása a széttagoltságról. Eredetüket tekintve szintén a szokszíni-séget kell hangsúlyozni. Ide tartoznak a nagyüzemek szakemberei, tisztviselői. Többségüket nevezhetjük kolonializáltak abban az értelemben, hogy a vállalat biztosítja számukra a lakást. Ebből eredő kiszolgáltatottságuk

miatt nehéz a meggyökeresedésük, hiszen a vállalat saját érdekei szerint helyezhette el őket máshová, amit az egzisztencia megtartása szempontjai miatt nem lehetett elutasítani. Ők ugyanis, a kolóniakon élő munkások többségétől eltérően, családjukkal együtt költöztek egyik szolgálati helyről a másikra. Míg a salgótarjáni bányai és gyári tisztviselők között az I. világháború előtt nagy a fluktuáció és adott a kiemelkedés, előrelépés lehetősége, 1920 után ez csökken. Részben az általános gazdasági helyzet, részben pedig a nagyvállalatok érdekeltségeinek területi beszűkülése következtében. Nem szűnik meg azonban a vállalati központok szívóhatása, amely jelentős mértékben akadályozza az ide helyezett kvalifikált értelmiséget, hogy betagozódjon a város társadalmába. A vállalati szolgálatot befejezők nagy része sem telep-szik meg itt, hanem vagy visszatér – ha tud – származási helyére, vagy pedig korábban vásárolt, általában üdülőövezetben lévő házába költözik. Hogy csupán egy közismert embert említsek: *Wabrosch Béla* acélgári főmérnök, aki több mint három évtizedet töltött el Salgótarjánban, nyugdíjba vonulásakor leányfalui házába költözött. (A nyugdíjazott rimai tisztviselők telepe alakult ki Gödöllő környékén is.)

A várossá válással megnő a köztisztviselők, közalkalmazottak és szabad foglalkozású értelmiségiek száma és társadalmi súlya. Az 1920-as évek második felére kiformalódó városi közigazgatás azzal, hogy személyi összetételében az 1940-es évek elejéig nem következik be nagy és gyors változás, stabilizáló szerepet tölt be társadalmi szinten. Ebből

credően az adott korszakban nagy megrázkódások nem érik a várost, s ha lassan is, de fejlődésnek indul. A fentebb említett két réteg az, amely – egykorú kifejezéssel – a "városi intelligencia" gerincét adja. Döntően ők a különböző városi egyesületek tagjai, az ünnepek állandó résztvevői, a jótékonyági akciók szervezői. Rájuk hárul a városi társadalom, a városi közelet megszervezése, a hagyományok megteremtése, miközben egzisztenciális biztonságuk többször veszélybe kerül. Bár tendenciájában tevékenységük a civil társadalom kiépülése felé mutat, a II. világháborúig eltelt rövid idő alatt mégsem lép a polgárosultság magasabb szintjére, amely egy jelentős létszámú, tősgyökeres értelmiségi réteg kialakulását jelentené. Ennek hiánya a világháború után is sok probléma forrása lesz. Bár valószínűleg több eredője is van ennek, közülük kettőt mindenképpen meg kell említeni. Egyrészt Salgótarján mint falu nem tudta, nem tudhatta belső fejlődésként megteremtteni azt az értelmiségi magot, amely a várossá válás után élére állhatott és hagyományaira alapozva a folyamatos továbbfejlődés indukálójává vált volna. Így az 1922 után megnövekedett és minőségében is más feladatok elvégzése idegen, nem salgótarjáni, szakértelemmel rendelkező emberek kerültek ide. Sőt – és ez a másik eredő – a város vezetésében jelentős az elcsatolt területekről származott, ott már gyakorlatot szerző szakértelmiségi. Így maga a polgármester, dr. *Förster Kálmán* is korábban Poprádon töltött be hasonló pozíciót, *Horváth László* jogügyi tanácsos Aradról származik, *Könizy Ferenc* műszaki tanácsos pedig a Kassa-

odenburgi vasút főmérnöke volt stb. S bármennyire igyekeztek Salgótarjánhoz kapcsolódni, társadalmi szinten nem tudtak a széttagolt, több "városból" álló településen tartosan és hathatósan szervező erővé válni.

A gazdasági kiszolgáltatottság nemcsak a vállalati, hanem a városi alkalmazottaknál is jelen van. Az a réteg pedig, amely biztosabb alapokon áll, viszonylag szűk csatornákon kapcsolódik be a társadalmi életbe.

Az *iparosok, kereskedők*, kiknek száma a település lakosságával párhuzamosan növekszik, saját szervezeteik (OMKE helyi csoportja, Ipartestület, stb.) létrehozásán túl, elért pozícióik megtartásával van elfoglalva. Gazdaságilag stabil helyzetűek, de nem annyira – néhány kiemelkedő kereskedőn kívül –, hogy az üzletmenetet másra bízzák, vagy minden megszorítás nélkül iskoláztathassák gyermekeiket. A városi közeletbe ezért ha be is kapcsolódnak, általában nem szervező, mozgató, hanem csak közreműködő szerepet vállalnak. S főként a kereskedők jelentős részének visszahúzódásánál nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a hagyományosan jelenlévő antiszemitizmust az adott kurzus felerősítette, alapjában a nemzeti-keresztény jelleg hangsúlyozásával, s később törvényi korlátok állításával is.

Így tehát nem beszélhetünk egy olyan, számban és társadalmi súlyában jelentős rétegről, amely részben a városiasodást, részben a civil társadalom kiépülését fel tudná gyorsítani. Az a néhány személy, aki kiemelkedik és országos kapcsolatokkal rendelkezik, nem tudja – számaránya miatt – megoldani ezt a feladatot. Míg Salgótarján az adott

időszakban mint település városias jelleget kapott, társadalma alapvetően széttagolt, párhuzamosan épülő és sokszor a nagyvállalatok érdekei által befolyásolt maradt. Ugyanakkor – s a kettősség itt is megmutatik – megyei viszonylatban nemcsak gazdasági, hanem társadalmi súlya is jelentősen megnő azzal, hogy a hagyományostól eltérő és minőségileg más fejlődésen megy keresztül a két világháború között, mint a megye központja.

Befejezésül a továbblépés néhány útját szeretném említeni, hisz főként az utóbb ismertett közép- és felső tagozatok tekintetében sok rész kérdést kell megvizsgálni.

Fontosnak tartom azt feltárni, hogy melyek a város megtartó mechanizmusai, ezek

hogyan működnek; ezzel összefüggésben például olyan kérdésre válaszolni, hogy az idekerült szakemberek, tisztviselők társadalmi helyzete, presztízse hogyan változik az időben.

Nem eléggé tisztázott, hogy az I. világháború után az elszakított országrészekről milyen arányban, milyen szakképzettséggel vándoroltak be, s telepedtek meg Salgótarjánban az említett példákon túl és milyen területeken alkalmazták őket?

Végül úgy vélem, finomításra szorul a középréteg belső tagolódása, kapcsolatrendszerre, és nem utolsósorban országos összevetés elkészítése is szükséges lenne, hogy pontosabban meg tudjuk határozni Salgótarján két világháború közötti helyzetét és fejlődését.

Velkei József Lajos: Megkötözve (tus, toll)

Balogh Zoltán

Kisiparosok és kiskereskedők Salgótarjánban a várossá válást követően

Salgótarján várossá válásában a nagyipar játszott meghatározó szerepet. A nagyipar népességkoncentrááló ereje – az ellátás szükségyszerűsége – fejlesztően hatott a kisiparra és a kiskereskedelemre. A munkások és az egyéb alkalmazottak számának gyors emelkedése a szolgáltató iparágak kiterjedését és a kereskedelem bővülését vonta maga után. Az ipar fejlődésének korai időszakában sajátos üzletforma jött létre: a *magazin*.

Különösen a ruházati ipar és kereskedelem, vendéglős ipar valamint az élelmezési ipar és kereskedelem növekedése volt számottevő.

A 20. század első évtizedére a lakosság számának rohamos gyarapodása megállapodott. S ez fékezően hatott a kisipar és a kiskereskedelem fejlődésére is. Hátráltatták a fejlődést a Trianonnal bekövetkező társadalmi változások. A fogyasztóközönség egy részének elvesztése miatt a városi képviselő testület 1925-ben elfogadta, hogy a kétnapos vá-

sárok első napján csak helybeli iparosok és kereskedők rakodhassanak ki.

Változás Salgótarján rendezett tanácsú várossá alakulása után következett be. Ekkor is csak a kiskereskedők száma nőtt jelentősen: 1930-ra csaknem kétszeresére. A kisiparosok számbeli növekedése csak 1930 után volt jelentős. A kereskedői engedélyek 1920–1930 között (1925-öt kivéve) minden évben meghaladták az ipari engedélyek számát. Ez feltehetően azzal magyarázható, hogy a kereskedést a különféle változások kevésbé érintették. A kereskedelem biztosabb, stabilabb egzisztenciát kínált, mint az iparüzés.

Ipar- és kereskedelmi áganként vizsgálva a megoszlást, azt látjuk, hogy a ruházati ipar a várossá válás után is megtartotta vezető szerepét. Legtöbb kisiparos továbbra is a cipész, szabó, csizmadia, kovács, lakatos, stb. szakmákban dolgozott. A kereskedelem az élelmezési cikkekkel való kereskedelem tört az élre, amely minden bizonnyal az életviszo-

nyok megromlásával magyarázható.

A városiasodás természetesen új iparágak meghonosodását is elősegítette. Az 1920-as évek közepétől jelenik meg a gépkocsival üzött személyszállító ipar Salgótarjában, majd a 30-as évek elején az autó-taxizás iparra. A városi képviselő testület 1939-ben alkotott szabályrendeletet az autó-taxi ipar gyakorlásáról. Ebben az engedélyezhető berautók számát 8 darabban állapította meg. Iparengedélyt először azok számára biztosított, akik hat hónapon belül a lófogatú bérkocsi-ipari engedélyükről való lemondás után az autó-taxi iparra tértek át. A megmaradó engedélyekre pedig hadirokkantak, volt hadifoglyok, hadiözvegyek, a vitézi rend tagjai, igazolt tűzharcosok, az 1919. évi forradalom özvegyei tarthattak igényt. Jogi személyek részére a bérkocsik 20 %-át adhatták ki. A szabályrendelet kimondta, hogy az autó-taxi ipar kizárólag hazai gyártmányú gépkocsikkal gyakorolható. Sőt az alkatrészek beszerzését is a magyar autóipar termékeiből kellett megoldani. A hazai gyártmányú autók használatának elrendelése a gazdasági válság után súlyos helyzetbe került magyar autóipar megmentését célozta. Természetesen a gépkocsi elterjedése a fenntartáshoz szükséges új iparágakat, szolgáltatásokat is létrehívta. Megjelentek a benzinkutak, garázsok, javítóműhelyek és az autó javítást végző kisiparosok. A motorizáció terjedésének újabb jeleként már motorkerékpár volt vásárolható és motorkerékpár alkatrészek javítását is hirdették.

A rádió elterjedése életre hívta a rádiószerelő javító kisipart és rádió kereskedések

nyíltak.

A városi fejlődés hatására emelkedett az élelmiszerárúsító piaci árusok, valamint a vendéglősök és kocsmárosok száma. Az alábbiakban a piac, majd a vendéglők néhány jellegzetes vonását tekintsük meg.

A kereskedelem hagyományos tevékenységi formáit vizsgálva a település élelmiszerellátását végző napi és heti piacról kell szólnunk, ahová is Salgótarján közelebbi-távolabbi környékéről vitték áruikat az őstermelők és a kofák. A várossá válás idejére már anarchikus viszonyok uralkodtak a salgótarjáni piacon. Állandó üzlettel rendelkező kereskedők árulták a boltjaikban tartott árut, de a piaci árusok is folytattak fűszerkereskedelmet. Ezért a legitim kereskedelem megvédelése érdekében kérelmet nyújtottak be a fűszerkereskedők, valamint az OMKE salgótarjáni kerülete a városi képviselő testületnek. Ez indította el azt a rendelkezés sorozatot, amelynek nyomán egy ideig helyreállt a piac nyugalma. Szabályozták a napi piac elhelyezését és a piaci árusítás rendszerét. A piaci árusok revízióját szükségesnek tartották, hiszen voltak kereskedők és árusítók, akiknek két vagy több üzletág gyakorlására jogosító iparigazolványuk volt. De akadtak, akiknek egy iparigazolványon több különféle jogosítványa volt, olyanok, amelyek külön-külön is tisztességes megélhetést biztosíthattak az árusításban vagy kereskedelemben egyaránt. *"Mert meg nem engedhető, hogy ma amikor a hadiárvának, hadiözvegyeknek és hadirokkantaknak ezrei várnak elhelyezésre, s a kiutasított tisztviselő családok egész tömege keresi az elhelyezkedést,*

akkor egyeseknek egész csoportja legyen a különböző iparigazolványoknak a kezében”- rendelkezett a város vezető testülete. A rendeletek hatására helyreállt a rend. Újabb gondokat a piactéri bódék rendezetlensége, összevisszasága jelentett, amelyet majd csak a 30-as évek közepén épített új elárusítóhelyek oldanak meg.

A piac jellegzetessége az volt, hogy hagyományosan a legdrágábbak közé tartozott, s árusainak háromnegyed része került ki vidékről. A várossá válást követő év nyarán a piacon járó salgótarjáni polgár szerint a drágaságnak az volt az oka, hogy semmiféle hatóság nem törődött az árakkal. Tűrhetetlennek tartotta, hogy a salgótarjáni piacon mindenki olyan árakat követeljen ami neki tesz: *”Amíg nagyközség voltunk megvoltak a rendes piaci árak állapítva, amióta azonban címben, rangban és egy jó csomó adóban elöléptünk, a piaci árak ellenőrzésével senki sem törődik...”* Ennek megoldására hatékony fellépést követelt a piacra utalt polgárság.

Salgótarján vendéglátóiparának második virágkora a várossá válástól számítható. Az első az 1880-as évek végétől kezdődően az 1910-es évek elejéig tartott, a már tizenhárom ezres lélekszámú település keretein belül. Salgótarján a századfordulóra falzárkózott a vendéglátás méreteit tekintve a megye egyetlen rendezett tanácsú városa, Losonc és a megyeszékhely Balassagyarmat mögé. Ekkor a szállodás-, vendéglős és kávéipar 106 embert foglalkoztatott.

1922-től 1944-ig több mint 150 engedélyt adtak ki a fogadós, penzió, vendéglő, korcsma, kávéház és kávémérési iparban. En-

nek az időszaknak az alapításai a Nemzeti és Bristol szállodák, a Jancsovics, a Jóvári, Liget és Polk vendéglők, hogy mást ne említsünk. A vendéglők száma általában 20, a kocsmáké 20-25 körül mozgott. Nem korlátozódott az italfogyasztás azonban, mint főként a kocsmák legfontosabb tevékenysége e két üzletre. A törvények megengedték a fűszer-, vegyeskereskedőknek, szatócsoknak, hogy égetett szeszesitalokat helyben való fogyasztásra is árusíthassanak. Az egyéni bortermelők, szesz- és nagykereskedők szintén árusíthattak helybeli fogyasztásra. 1935-ben pl. 71 italmérő helyen lehetett alkoholhoz jutni. A Magyar Szállodások, Vendéglősök és Korcsmárosok Országos Szövetsége, benne a salgótarjáni csoport időről időre visszatérő problémája volt az egyre szaporodó termelői bormérések, a vendéglői ételeket adó kávémérések, kifőzések és a kereskedői üzletek italmérései elleni küzdelem. Az italfogyasztás korlátlan lehetőségei hozzájárultak az alkoholizmus terjedéséhez, amelyet a tuberkulózis és a nemibetegség mellett a harmadik népbetegségként tartottak nyilván Salgótarjánban még a 20-as évek közepén is. Ennek méreteiről dr. *Clementis Kálmán* így tájékoztatott orvosi jelentésében: *”a városban és a városhoz tartozó telepeken évente elfogyasztottak 1 millió liter bort, 250 ezer liter sört és 5000 liter pálinkát, összesen mintegy 30 milliárd korona értékben.”* Ebből a hatalmas összegből *”...a városi vízvezeték, csatornázás, utcarendezés, fűtés, személtakarítás, közkórház, járványkórház, tüdőbeteg gondozás, azaz a legszükségesebb közegészségügyi berendezések költségeit egyetlen év alatt fedezni le-*

heme!” (1925. Almanach)

A vendéglők meghatározó társadalmi, közeleti szereppel bírtak Salgótarján életében. Főként a jó hírnevű régi vendéglőkben tartották a különféle naptári ünnepekhez kapcsolódó rendezvényeket (farsang, szilveszter), de a szellemi és művészeti élet nem egy jelentős eseménye is e színtereken zajlott le. A városba érkező színész vándortársulatoknak hagyományosan a Vadász szálloda bocsájtotta rendelkezésére nagytermét. A Balassa Bálint asztaltársaság a Nemzeti szálloda különtermében tartotta összejöveteleit. A Nemzeti adott otthont a SSE, a Pannónia az SBTC rendezvényeinek. Újdonságnak számított az Újtelepi Omilyák, a Fő utcai Tátra-kert és a Székely pihenő vendéglő vezetőinek ilyen irányú próbálkozása.

A várossá vált Salgótarján képviselőtestületében jelentős létszámban voltak jelen a város kiskereskedői, kisiparosai, főként virilis jogon. Az OMKE salgótarjáni kerületének 1925-ben 42 képviselőtestületi tagja volt. A salgótarjáni *iparosok és kereskedők* aktív szerepet vállaltak a társadalmi életben. Városi képviselőtestületi tagságuk mellett részt vettek a felekezetek testületeiben, a sportegyesületek választmányában. Segítették az Önkéntes tűzoltótestület vagy a dalkör munkáját. A testületi munka mellett részt vállaltak a település kulturális életében, mozgósították az iparosokat és kereskedőket, valamint a városi intelligenciát közcélokra és társadalmi megmozdulásokra.

Az ipartestület és az OMKE együttesen hirdetett "monstre tüntető naggyűlést" az infláció, a romló gazdasági helyzet megvál-

toztatása céljából 1925 nyarán. Határozati javaslatukban a hitelkérdés megoldására, a baleset és betegsegélyezési kérelmek orvoslására, a jogosulatlan iparüzés meggátolására szólítottak fel. Követelték a hatósági üzemek megszüntetését, a tanonciskolai időbeosztás módosítását, a súlyos adóterhek könnyítését. A munkanélküliség mérséklésére építkezések, közmunkák megindítását javasolták. Végtül az iparosság gazdasági érdekei érvényesítésének politikai alátámasztására hívtak fel. A határozati javaslat pontjainak súlyát gyakorlati tettel húzták alá. A gyűlés ideje alatt a város összes iparosai és kereskedői zárva tartottak. Az Ipartestület vendéglő szakosztálya munkájának eredményességét jelzi, hogy 1937-ben Salgótarján adott otthont a Magyar Szállodások, Vendéglősök és Korcsmárosok Országos Szövetsége kongresszusának.

Szólnunk kell a zsidóság Salgótarján ipari és kereskedelmi életében betöltött szerepéről. A türelmi adó-összeírások szerint az első zsidó családok az 1840-es évek elején jelentek meg Salgótarjánban. Legjellemzőbb kereseti módjukat ekkor a korcsmárosság, a rongykereskedés és a pálinkafőzés jelentette.

A meginduló ipari fejlődés és annak gazdasági, kereskedelmi lehetőségei vonzották a településre a zsidókat. Az 1870-es népszámlálás már 227 zsidó vallású lakost talált Salgótarjánban. A zsidók újabb hulláma az 1880-as években, a galíciai pogromok után érkezett Salgótarjánba. 1910-re a zsidó vallású lakosság száma jelentősen, több mint négyszeresére nőtt, míg 1920-ra csaknem 5 %-al fogyott. Az 1941-es népszámlálás 1255 zsidót írt össze.

A zsidósághoz fűződik a múlt század 80-as éveitől kezdődően a salgótarjáni állandó, letelepült kereskedelem megteremtése. Ők építették fel az első emeletes házakat is, az ő üzleteik helyezkedtek el a Fő utcán. *"...szombaton a Fő utca egy nagyobb szakaszán 32 üzlet között csak egy van nyitva"* – írta a városba látogató Szabó Zoltán. A zsidók által üzemeltetett ipar és kereskedelem töretlen fejlődésének az 1939: IV.tc. a II. zsidótörvény vetett véget. Ebben az iparengedéllyel vagy iparigazolvánnyal rendelkező lakosságnak születési és vallási adatairól való bejelentési kötelezettségnek kellett eleget tennie. Maximál-

ták az ipar gyakorlására zsidóknak kiadható iparengedélyek és iparigazolványok számát. A törvény kimondta, hogy a fennálló italmérségi és italeladási engedélyeket két év alatt meg kell vonni. Salgótarjában az összes iparengedély és iparigazolvány több mint egyharmada volt zsidó kézben.

Amikor 1944 májusában elhurcolták a 254 műhely és üzlet fölött rendelkező zsidó iparosokat és kereskedőket, az üzleti élet szinte megbénult Salgótarjában. 1944 decemberében a felszabadult városban a közellátás megindítása így súlyos nehézségekbe ütközött.

Gelencsér János : Ismertetőjelek II. (tus, színes ceruza)

Horváth István

A Bell-párt

Salgótarjánban a húszas évek elejétől érzékelhető, a harmincas évek végéig meghúzható határozott fejlődési ív, a korábbiaktól eltérő vonásokkal írható le. A folyamatban a legfontosabb elem volt, hogy a harmincas évek közepére létrejött egy új településminőség: a palóc falu helyén a külső szemlélő is városi körülményeket talált.

A folyamat hosszabb idő óta meghatározó elemei között fokozatosan tért hódított a közigazgatás új gyakorlata és rendje, a várost irányító személyiségek és testületek alkotó magatartása, jelenléte. A pénztőke, a bánya és az ipar hármassága, negyedikként a minőségileg azonos, de újabb tartópillérre: a korszerű szemléletű városi szervezetre építhetett, és így vált teljessé.

A város fejlődéséhez szükséges anyagi támogatás jórészt a kormány, és egyes minisztériumok döntéseire közvetlenül is kapcsolódott. Mindez, ha nem is természetesen, de érthetően befolyásolta a salgótarjáni politikai magatartás kifejeződését is.

Politikai pártok Salgótarjánban a két világháború között

A város politikai élete lényegében *három pólusú* volt. A két meghatározó és szembenálló pont: a nemzeti-keresztény, valamint a szocialista-szociális érzékenység mellett, más politikai törekvések is gyökereket eresztettek. A korszak politikai jellemzésének alapvető, meghatározó eleme az a tény, hogy Salgótarjánban az 1920 és 1944 közötti időszakban a *kormánypárti* erők voltak többségben. Ennek hangsúlyozása a reális körülmények, a tényleges helyzet rekonstrukciója miatt is fontos. A mindenkori kormány iránti politikai szimpátia túlsúlya mellett egészen fejlődött a városi pártstruktúra is, amely vázlatosan a következő átnézeti képet mutatta.

A kormánypárt – a 20-as években Egységes párt néven, a harmincas években Magyar Élet Pártja néven – működött. 1926-tól szerzett, kezdetben *Sztranyavszky Sándor*, később *Mocsáry Ödön* képviselővel az élen,

hosszú ideig nemzetgyűlési, illetve később országgyűlési képviselőt. A párt helyi szerveződése az országos követelmények szerint élte mindennapjait. Rendszeres pártélete nem volt. Megyei illetve városi vezérkara ismert, és hangsúlyosan a képviselőválasztások idejére mozgósította híveit, akik elsősorban a kialakuló városi középosztályból: értelmiségből, iparosokból, szakképzett munkásokból, kereskedőkből kerültek ki.

A kormánypárttal szemben, ahol a nemzeti centrum képviselőjére tették a hangsúlyt a legjelentősebb baloldali politikai szerveződés a *Szociáldemokrata Párt* (az MSZDP, később SZDP) volt. Az első – 1922-es – nemzetgyűlési választásokon képviselőjük, *Králik Ferenc* kapott mandátumot, és ő vett részt az ország irányításában 1926-ig. Az azután végbement általános-országos helyzet változása, a válság időszaka, a kormánypolitika iránti vonzalom erősödése miatt, fokozatosan háttérbe szorult. Ehhez a párt helyi vezetőtestületeiben érzékelhető romló, tisztázatlan viszonyok is hozzájárultak. Okát abban kell látnunk, hogy az 1918-1919-es fordulakban játszott vezető szerepüknek, értékelésen alapuló nyugvópontra helyezése viszonylag lassan, hosszabb időt igényelt. Ebből következően az újabb, fiatalabb generáció bekapcsolódása a pártéletbe is hosszadalmasan ment végbe. Nem elhanyagolható hatású volt az állandó, ellenséges politikai célú támadás sem. A szociáldemokrata párt politikai háttere mindemellett bőséges volt. A munkás egyesületek, a szakszervezet természetes működési terepet biztosítottak a párt és vezetői számára. Különösen a kulturális –

olvasó, dal és hangszeres egyesületek – keretében munkálkodó fiatal és idősebb aktivistákra támaszkodhattak. Legális működése azért is volt jelentős, mert a szociális feszültségekkel megterhelt város politikai palettáján a javak igazságosabb elosztásának elvét, a munkásérdek politikai síkú képviselőt, a szolidaritás gondolatát folyamatosan megjelenítették.

A két politikai erő között *csapódó, kevéssé kiforrott*, esetenként szűkkörű, vagy konjunkturális tényezők is megjelentek. Változó volt ezeknek a szervezeteknek a hatása.

A *keresztény szocialisták* szervezete a munkások között – elsősorban a vasasoknál – tartós és figyelemre érdemes politikai súlyt képviselt – különösen 1932 után. Tevékenységük – bár meghatározóvá nem vált – ma még kevéssé ismert. Sokszor keverték őket – kivált a 40-es években – a nemzeti szocialistákkal.

Az *Ébredő Magyarok Egyesülete*, a húszas évek elején a hozzájuk kapcsolódó fiatalok szervezete a *Sasok*, a *MOVE*, 1923-tól a *Frontharcos Szövetség* tevékenysége emelkedő ki.

A 30-as évek Gömbös-féle *Nemzeti Egység Pártja*, a méltatlanul elfelejtett *Gaál Gaszton* vezette *Kisgazdapárt*, Salgótarjában nem szerzett meg jelentős számú lakossági csoportokat.

A háború közeledtével, a növekvő szociális feszültségek miatt is erősebbé vált a *Nyilaskeresztes Párt* vonzása. Ez különösen a 39-es választások időszakában volt jelentős. Ekkor a város második legerősebb pártja volt. Egy év múltán, az 1940-es bányászsztrájk za-

varos időszakát követően, a szervezet hatása – a korabeli dokumentumok által is igazoltan – fokozatosan csökkent.

Indokolt, hogy szóljunk a *kommunisták csoportjáról*. A kor viszonyai között legálisan nem működhettek. A párt nézeteinek továbbvitele egy-egy személyhez, egy-egy kisebb csoport tagjaihoz fűződött. A városban közismert volt *Oczel János, Benkő Antal, Sulyok András* és még néhány más – hétköznapi napokban a köztisztviselőben álló – személy kommunista nézeteiről. Hatásuk azonban – a környékre is kitekintve – néhány száz főre terjedt ki.

Mindezeket, a kifejezetten politikai célú szerveződések körét nagyszámú, ún. *civil társulások* – kulturális társaságok, egyesületek – tették teljessé. Ez utóbbiban munkálkodó személyek és csoportok egy-egy párt holdudvarában jelentkeztek cselekvően.

Bell Miklós élete, eszmeisége , politikai hitvallása és gyakorlata

A harmincas évek elején, pontosabban 1931-1932-ben, ezt a városi politikai struktúrát feszegette, próbálta megbontani egy új mozgalom – a Bell Miklós féle Gazdasági Reformmozgalom 1931-ben – és Új párt: az 1932-nyarán Gazdasági Reformpárt néven megszerveződött, és ugyancsak Bell Miklós személyiségéhez kapcsolódott politikai csoport.

A párt megalakulása túlmutatott a városi viszonyokon: az alapító szándék szerint országos pártként szerveződött, és így is működött megszűnéséig.

Az akkori általános – de különösképp po-

litikai – helyi viszonyok ismeretében is eredeti, bátor vállalkozásnak tűnt Bell Miklós kezdeményezése. Eredeti és bátor abban az értelemben, miszerint a történeti, politikai élet tapasztalatai szerint Budapesten túl a politika területén elindult kezdeményezések tíszavirág életűnek bizonyultak mindezideig. Valószínű, hogy e tapasztalat birtokában volt a pártalapító is. Salgótarján a tőkés nagyipari háttér, a nem túl régi keletű városi státusz miatt a szociális feszültség együttesében jelenthetett pártalapítói vállalkozói alapot. Talán ez adott erőt az új törekvés elindításához is.

A bizonytalanság elfogadása, a sokféle, felvethető esetlegesség mellett három kérdés megfogalmazását alapvetőnek tartom: vizsgáljuk meg ki volt Bell Miklós? Milyen eszmerendszer hatása alatt élt? Hogyan működött a szellemiségéből táplálkozó párt?

1. Bell Miklós

Levéltári forrás alapján állíthatom, hogy Bell Miklós 1872-ben a Torontál megyei Zsombolyán született. Középiskolai, majd egyetemi tanulmányainak befejezését követően, Budapesten kezdte műszaki vállalkozói, építőmesteri pályafutását. Fiatal korában – a század első éveiben életrajzírója szerint – "beutazta Európát, és végig tanulmányozta a gazdasági rendszereket".

1912-ben földbirtokot vásárolt Mátrade-recskén, ahol "helyben bányászott agyagból készített" téglát és cserepet. Üzemében 120 – többnyire helyi – embert foglalkoztatott. 1915-ben költözött a faluba. Politikával 1919, a tanácsköztársaság rendszerének bu-

kását követően kezdett foglalkozni. 1922-ben a pétervásári körzetben nemzeti és fajvédő programmal a kormányzó Egységes Párt tagjaként nemzetgyűlési képviselővé választották, aholis 1927-ig dolgozott. *Gömbös Gyula* köréhez tartozott, és vele együtt alapítója az 1924 novemberében létrejött Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Pártnak.

A nemzetgyűlésben tagja volt többek között a közigazgatási, a vízügyi, a zárszámadást vizsgáló bizottságnak. A jegyzőkönyvek tanúsága szerint gazdasági kérdésekhez három ízben – 1923. január 8-án, július 10-én és 1924. április 11-én – szólalt fel. Mindhárom alkalommal saját gazdasági elképzeléseit adta elő. Megnyilatkozásaiban megfogalmazott javaslatait nem fogadták egyértelműen el.

Parlamentari élete politikai vonatkozásban sem volt viharmentes. Ahhoz a körhöz tartozott – amelyet *Gömbös, Echaradt Tibor, Bajcsy-Zsilinszky Endre* és még nyolc más képviselő alkotott – akik bíralták a Bethlen-kormány "gazdaérdekeket sértő" politikáját, a nagyarányú kölcsönök és hitelek felvételét. Követelték a kormány átalakítását, s határozott "kereszténynemzeti" politika folytatását. Ennek elmaradása miatt 1923. augusztus 2-án a fentiek kiléptek az Egységes Pártból. Bell mindezek után résztvett *Ulain Ferenc* által szervezett, a kormány ellen irányuló fegyveres puccskísérlésben. A résztvevőket 1923 novemberében letartóztatták és elítélték. 1924 áprilisában az "Ítéltábla megváltoztatva az elsőfokú bíróság ítéletét, fölmenti az Ulain-perben elítélteket".

A politikai viharok lecsendesedtek 1925-

1926-ban Bell Miklós körül. Az 1927-es nemzetgyűlésbe már nem került be. Soha ki nem béküléssig tartó személyes konfliktusa támadt az 1928-ban a kormánypártba visszatérő Gömbössel. Egyre magányosabban élt. Az ország politikai életébe az új országos párt révén szándékozott visszatérni. Ezt azonban gátolta, hogy 1933 után egészségi állapota is megrendült.

1936-tól rendszeres orvosi ellátásra szorult. Hosszú betegség után, 1938. július 8-án Egerben, hatvanhat éves korában "megölte a szívbaj". Munkásságát a Pro Ecclesia et Pontifice pápai kitüntetéssel ismerték el. Temetésére, a hozzátartozók mellett, az egész országból érkeztek hívei, tisztelői.

2. Bell Miklós eszmevilága, felfogása

Bell Miklós nézetei, szellemisége jól rekonstruálható. 1924-től kezdődően 1936-ig, betegsége súlyosbodásáig, nagy aktivitással rögzítette papírra felfogását. Nagyobb tanulmányoszerű műtől, vitairatig, írásban megjelent politikai beszédek, újságcikkek sokasága tanúsítja hitének, felfogásának gyökereit, lényegét.

Művei közül alapvetőnek tartom: a "Gazdasági kibontakozási terv" (Bp. 1924), az "Új gazdasági rendszer, új társadalom (Bp. 1924)" és a "Gazdasági Reformterv (Bp. 1929)" című terjedelmesebb dolgozatait.

Az abban leírtakból egy összefüggő filozófiai és történelmi alapozottságú rendszer bontakozik ki az olvasó előtt, amelyben újító szándékú, merész gondolatok, kiforrotlan és konzervatív nézetek együttesen jelentkeztek. Az eszmerendszer tartópillérei a következők

alkotják.

Nézeteinek kifejtéséhez, a kora viszonyaiból, a rossz helyzetből annak kritikájából, oknyomozó feltárásából indult ki.

Megítélése szerint "jelenleg is haldokló korszakban vagyunk" – írta 1924-ben. Véleménye szerint a rossz helyzet oka "a helytelen forgótöke és centrális gazdasági rendszer fenntartása." Mindeme felismerés készítette a cselekvés halaszthatatlan voltára, mert "az eddigi centrális rendszerrel teljes csődbe jutunk".

Gondolkodásának mélysége, tartalma és a megoldás – a generális változtatás igényének hangsúlyozásával – konkrétuma legtisztábban az 1929-ben megjelentetett tanulmányából olvasható ki.

Intellektusának és egyben politikai nézeteinek sarkpontjai a következők voltak.

I. Két szembenálló eszmerendszer élet-halál küzdelme zajlik a világban. Felfogása szerint a demokratikus *kereszténység* és a centrális berendezkedésű *liberalizmus* harcol a világ uralmáért. Az eszmerendszerek a gyakorlati életben fejtették ki hatásukat. Így "A keresztény családi szentély általános bevezetése folytán a nép komoly munkához fogott, ami gazdasági életünknek mai napig az alapját biztosította." (8.p. Új gazdasági rendszer, új társadalom.) Ezzel szemben: "A mai *liberális* korszak óriási módon növelte az emberi igényeket, de nem képes ezeket kielégíteni. Ezt leginkább látjuk Oroszországban, Németországban, Angliában, Franciaországban és más országokban ahol a liberalizmus, és annak gyermeke a *szociáldemokrácia*, il-

letve unokája a *bolsevizmus* uralomra került", (56.p. Gazdasági reformterv)

II. A harc az anyagi javak, a gazdaság fölötti uralom megszerzéséért folyik. A küzdelmet egyenlőtlennek tartotta, mert a XV. századtól a "bankokrácia" a gazdasági hatalmat fokozatosan megszerezte, amelyhez a politikai szintér uralmát is hozzákapcsolta. Ennek elsődleges oka az aranyfedezetű pénzügyi rendszer bevezetése. "Az arany sohasem volt az árunak az ármeghatározója" hanem fordítva. (21.p. Új gazdasági rendszer, új társadalom.) A pénz bevezetése csak rövid ideig tartó fellendülést, eredményt hozott (uo.9.). Az ellentmondás feloldása, megszüntetése – véleménye szerint – csak akkor lehetséges, ha az egyéni tulajdonú, földingatlan elszámoló rendszer kerül bevezetésre. A fennálló rendszer áttörése azért nehéz, ugyanakkor felfogása szerint szükséges, mert az internacionális "plutokratikus bankokrácia" világhatalma, a saját érdekét kifejező összeesküvése folytán megakadályozza az ettől eltérő nézetek és gyakorlat érvényesülését. A bank mint intézmény egyébként is káros, mert eladósítja a termelőt, haszonra és vezetői szerepre tör, noha a saját emberei nem értenek az üzemi termelési élet szervezéséhez. A gazdasági fejlődésnek a részvénytársaságok helyett, nem lehet – felfogása szerint – más az alapja, mint a "korszerűsített cég rendszer".

III. Társadalmi szintéren bekövetkező változás a nemzeti és keresztény ideológiájú országkormányzás következetes megvalósításával érhető el. Ehhez elsősorban jó politi-

kusok kellenek – írta. Drámaian tette fel a kérdéseit: "volt-e az utolsó hetven év óta aktív államszervező politikus hazánkban, aki a nemzetünket szerette? Volt-e olyan, aki a kor magaslatán állt? Volt-e lelkiismeretesség ezen idő alatt?" (UGR-UT. 11-12.p.). A kormányzó munkába a gazdasági életet is be kell vonni. Most nem így van: "gazdasági életünk nem kormányunk által van irányítva, hanem láthatatlan kezek irányítják egyéni érdek szerint". (GRT. 54.p.) Ha változtatást akarunk, akkor az előrehaladást csak a hagyományos magyar középosztályra építve remélhetünk: "a régi magyar középosztály sarjainak jogában áll a prioritást követelni, mert ősök vér és anyagi áldozata semmi más, mint a mai Magyarországnak becsületbeli adóssága, amit régen visszafizetni a legegyszerűbb szükségessége lett volna." (GRT. 51.p.)

Nézetrendszere nagy és összefüggő. Lényegében kiterjedt az egész magyar társadalmi élet valamennyi összetevőjére, csoportjára és intézményére. Javára kell írunk, hogy sem teoretikusan, sem praktikusán elővezetve nem olvashatunk műveiben irredenta, revizionista, a politikai divat szerinti fel fogásokról.

3. A Bell-párt tevékenysége Salgótarjában

A korábban már vázlatosan bemutatott városi, politikai szerkezet mindennapjaiban némi izgalmat hozott az 1931-es mozgalom megjelenése, és az 1932-es pártzászló bontása. Csodálkozunk ezen ma sem kell, hiszen általában is szokatlan jelenségről beszélhe-

tünk a Bell-párt kezdeti tevékenységének megindulásakor is. A program sem volt könnyen kiismerhető. A politikai háttérrel sem volt kis feladat a szinkronitás megteremtése. A pártnak nevet - a saját családi nevét - adó vezér sem volt már fiatal: hatvanévesen a politikai pálya újrakezdéséhez erő és bátorság kellett.

A párt - annak országos központja - kezdetben a Karancs út 2-ben, később - 1932 nyarán - a Fő út 182. számú házban kezdte meg tevékenységét. (Az eredeti épületek már nincsenek meg.) Az alapító tagsága 242 fő volt. Többnyire salgótarjáni középosztályhoz sorolható műszaki értelmiségiek, rajtuk kívül papok, szakmunkások, birtokos parasztok alkották azt. Köztük neves, közismert személyiségeket is megtalálunk. A párt ügyvezető igazgatója *Angyal János Endre*, okleveles mezőgazdász, egyik fő ideológusa a népszerű salgótarjáni fogorvos, *Brunovszky Loránd* volt. Ismerős volt *Szántay István* állomásfőnök, A Munka című lap alapítója, *Balhauser István* acélgyári mérnök és mások. A pártalakulás hivatalos sajtótájékoztatóján történt. Bejelentését követően hevesi, elsősorban Pétervására és környékéről származó személyiségek csatlakoztak a párt politikai programjához.

1932-1936 között a Bell-párt lassan fejlődött. Az ország északi körzetein túl Szabolcsban, Hajdúban, Békésben, Baranyában épültek ki alapszervezeteik. Sok olyan csoportosulás volt, amelyeknek tagjai a kisgazdapárti politikából kiábrándulva csatlakoztak. Politikai-történeti érdekesség, hogy Budapesten csak alapszervezetük működött. Bár előfor-

dult, hogy a pesti párttagok magukhoz akarták ragadni a kezdeményezést. Akciójuk sikertelen maradt. A párt újságjában – amelynek Új Korszak volt a címe – tájékoztatták a tagságot: a párt központja Salgótarjánban volt és marad.

A mindennapi pártélet megszervezése, a kor igényének megfelelően laza volt. A pártnak nem volt működési szabályzata. Tagja az volt, aki bejelentette, hogy megismerte és egyetért a párt általános programjával, vásárolta az Új Korszakot – ára negyedévente 60 fillér volt – és befizette a negyedéves tagdíjat előre, amelynek összege 20 fillér volt. A párt tagjai egymást "bajtársnak" szólították. Sikeres hadjáratokat szerveztek a tagság létszámának növelésére. Nézeteik változásában a legszélsőségesebbek 1933-ra lettek. Röpcédulájukból ismerjük, hogy örömmel üdvözölték Hitler hatalomrajutását. A német eszmék követése uralkodott el soraik között.

"Nemzetiünk tanulhatna áldozatkészséget a német néptől, akik magas pártadót vetettek ki magukra, hogy nemzeti mozgalmuk,

a Hitler mozgalom célt érhesse... a hatalom már a Hitler kezében van, aki meg fogja törni a bankokrácia uralmát a német birodalomban és véget vet a bolsevizmus veszedelmének. Kövessétek a német példát, hogy mi is Hitlert követhessük." – fejezték be 1933 márciusában megjelentetett körlevelüket.

A párt az országos politikai porondon nem ért el igazi sikert. Sem az 1934-es, sem a későbbi választásokon nem jutott mandátumhoz. Az is a tényhez tartozik, hogy a kormány intenzív ellenpropagandát folytatott – ahogy ők megjelölték – a Bellizmus ellen. Annak elsősorban gazdasági pontjait vették közgazdasági kritikai elemzés alá a rádió, az országos sajtó segítségével.

A párt vezetője 1936 után egyre gyakrabban betegeskedett. Egyre kevesebbet foglalkozott a konkrét pártmunkával. Mögötte hasonló, országosan ismert politikus nem volt. Így aztán a tevékenység is fokozatosan sorvadt, és Bell Miklós halálával a pártja megszűnt, és ezzel álmai is a történelem lapjain őrződnek tovább.

Kovács Anna

Az öntudatosodó város

"A történelem nem ismer ugyan azonosságokat, de ismer feltűnő és megkapó hasonlatosságokat. Szinte azt lehetne mondani, hogy a történet nagy hőskölteménye egyes strófáinak is megvan a maguk refrénje."
(Gróf Klebelsberg Kuno: *A magyar rekonstrukciók.* 1926.)

Egy mozaik a város szellemi életéből: a Salgótarjáni Almanach

Salgótarján tanulságosan izgalmas időpontban: a Trianon utáni években; jellegzetes helyen, a területvesztések hatására peremvidéken; és sajátosan is: a bánya és az ipari nagyvállalatok sokszor talán túlzottan gyámolító; ám nélkülözhetetlen támogatásával tette meg első lépéseit a városi fejlődés útján. Magyarország, Trianon után mint már annyiszor történelme során egy újabb megújítást remélt, egy újabb rekonstrukció előtt állt. S a politikailag és gazdaságilag meggyengült országban a revíziós törekvések mellett sokan hittek a kulturális felemelkedés reformprogramjában. Az 1920-as évek derekán egyértelműen fogalmazott erről a kora-

beli kultuszminiszter, Klebelsberg Kuno, aki – s bár ez véletlen, de szempontunkból mégiscsak figyelemre méltó tény – 1922-től, a várossá nyilvánítás évétől, 1931-ig töltötte be posztját.

"Szeretném a köztudatba belevinni – kezdte 1925-ben programját –, hogy a trianoni béke következtében lefegyverzett Magyarországon a kultusztárca voltaképpen honvédelmi tárca is. Honvédelmi tárca olyan értelemben, hogy most elsősorban a szellem, a művelődés fegyvereivel kell védeni hazánkat, és ezekkel az eszközökkel kell mindig újból és újból bebizonyítanunk a világ nemzetei előtt, hogy a magyar viszontagságos életének második ezer esztendejében is életképes... a magyar kultúra munkásai-

nál, kezdve az egyetemi tanároktól le a szegény óvónőkig, olyan kötelességtudás, munkaszeretet és akkora hazafiság nyilvánul meg, hogy a szellem eszközeivel jórészt pótolni tudjuk az anyagi eszközöket."

Salgótarjában mintha csak az idők szavára felelt volna, 1925-ben érdekes kis könyv jelent meg, a helyi lap, a *A Munka Naptára*: a Salgótarjáni Almanach, aminek első kötetét 1926-ban még egy követte. Salgótarján első évtizedéről, a város szellemi életéről alapvető forrásul szolgálhat e két kötet, annál is inkább, mert készítőinek, szellemi alkotóinak az Almanach előszavában nyíltan felvállalt célja is ez volt. Az előszó különben dr. *Förster Kálmán* polgármester tollából került ki, aki városépítő gondolatait a hivatalos kor-szellemnek megfelelően – a veszélyeztetettség érzetéből fakadó aggodással, az áldozatvállalók töretlen hitvallomásával – kellően drámaira hangszerelve adta elő.

"A háborút elvesztettük. Rongyosak lettünk. Szegények lettünk. Világ árvái lettünk. – Beteg az ország gazdaság. Orvos nincsen. Csodát vár minkenki. Pedig nem csoda fogja az országot meggyógyítani. – Dolgozni kell! Munka, munka és munka kell. – Ez a könyv is egy téglá Salgótarján épületének felépítéséhez. E könyv kiadásának célja a város és környék gazdasági, kulturális és természeti értékeinek ismertetése. Tükör akar lenni a város életének."

Az alábbiakban nézzünk közelebbről ebbe a tükörbe, vegyük szemügyre benne Salgótarjánt, abban a reményben, hogy az Almanach vizsgálatával a város szellemi képe – és nem szellemképe – vázolható fel, és ha még torzít

is e tükör, a lényegi vonásokra ráismerhetünk. Kövessük a polgármester tanácsát, miszerint *"...ne ijedjünk meg e tükörképtől. Ha szomorúak is a mi közállapotaink, ha sívár is a múltunk és jelenünk, ha talán legelhangyagoltabb is városunk az ország valamennyi városa között, kétségbeesésre azért nincs ok addig, amíg erőt érzünk magunkban és hitet a jövőben."*

A helyi intelligencia – és a városi tudat

Förster Kálmán előszavát tévedés lenne a szokásos hivatali gesztusok közé sorolni. Önmagán túlmutató tény az, hogy a város polgármestere szólt az Almanach hasábjain az olvasókhöz. A kötet szerzőgárdájának – a városi intelligenciának – jelentékeny része ugyanis a város hivatali vezetőiből került ki. Olvashatjuk *Horváth László* jogügyi, *Köntzey Ferenc* műszaki városi tanácsnokok, dr. *Clementis Kálmán* városi tiszti orvos, és *Lapsánszky János* pénztári ellenőr írásait. Természetes, hogy a város vezetőit elsődlegesen városuk jelenének kérdései izgatták, ám a jelen fejlődés lehetőségeit a múlt és jövő összefüggésében vizsgálták. *"Minden új – minden idegen –, a múltra senki sem kíváncsi, a jövővel senki sem törődik."* – állítja írásában Horváth László, majd számbaveszi azt a lehetséges örökséget, hagyományt, amire véleménye szerint építeni lehet. Rátérve a város helyzetének korabeli értékelésére, nála is tettenérhető az az egyébként általánosan is tapasztalható törekvés, hogy a művelődés elemeit nagy hangsúllyal igyekeztek beépíteni a gondolkodás rendszerébe. *"A város kulturális élete is igen erős fejlődést mutat – ai-*

lítja talán megérthető túlzással. – *Az állami és társulati elemi iskolák, a polgári iskola és főgimnázium karöltve versenyeznek az ifjúság oktatásában. A szám szerint 30 egyesület, illetve szövetség állandó felolvasások és műkedvelő előadások rendezésével fejleszti a lakosságnak kulturális öntudatát.*

A szerzők között a másik jól elhatárolható réteg a műszaki szakembereké. *Eisele Ottó* bányafőmérnök a Salgótarjáni Kőszénbányák történetét vázolta fel; az Északmagyarországi Egyesített Kőszénbányával a baglyasaljai bányatitkár *Horváth Gyula* foglalkozott, és minden bizonnyal az Acélgár névtelen ismertetője is a műszaki tisztviselők közül került ki. Mint ahogy azt A Munka egy 1923-as cikke is tanúsítja, már igen korán felismerte a városi tudat azt, miszerint abban, hogy Salgótarján *„egy kedves, vonzó, általánosan jómódú, tekintélyes kultúrhely legyen”* elsősorban *„nagy számú és üde észjárású intelligenciájára”* támaszkodhat.

Amikor a névtelen cikkíró számbaveszi, hogy kik is ők, a város első polgármestere Förster dr. mellett (*„aki nem ismer fáradságot, ha valami szép dologról van szó”*) első helyen említi a bányák, nagyvállalatok vezető szakembereit: *„itt van a kőszénbánya hatalmas vállalata, oly szaktekintély igazgatásával, mint Róth bányaiügyi főtanácsos, itt van a vasgyár a modern és gyorsakaratú Liptay igazgatása alatt, a baglyasi bánya a jószívű Schmidt Jenő igazgatásával... a nagyvállalatok kitűnő műszaki felügyelői, válogatott mérnökei, mind kiválóan értékes erő arra, hogy segítsenek a városból terem-*

teni valamit.” E korai felismerés helyesnek bizonyult. A köztisztviselőkkel együtt valóban ők alkották azt a réteget, a középosztály derékhadát, amely iskolázottsága, széles látóköre révén, azontúl, hogy képes volt szakszerűen megszervezni a termelés, valamint a városigazgatás feladatait, ennél jóval többet végzett, amikor felismerte és vállalta is küldetését a művelődésben, a szellemi élet alakításában. Áldozatvállaló tevékenységük eredményeként a vállalatok jelenléte nemcsak a város korabeli jelene szempontjából volt meghatározó, de múltjuk is beemelődik a történeti gondolkodásba.

A Salgótarjáni Almanach szerzői között ott találjuk azokat az alkotókat, akiknél az értelmiségi életmód, a szellemi munka elemei még hangsúlyozottabban kerülnek előtérbe. Ennek egyik típusát képviseli *Szántay István*, az Almanach összeállítója. Foglalkozására nézve Szántay a salgótarjáni vasútállomáson *„ellenőr rakt.főnök”* volt. Ő volt, aki 1923-ban útjára indította A Munka című hetilapot, aminek később felelős szerkesztője lett. Már önmagában ez a cselekedete példaértékű, lapja a maga idejében egyedülálló vállalkozás, a maga nemében egyedüli sajtóorgánium volt a városban. (Az 1920-as években csak az Akarat gimnáziumi diáklap, és A bányász című közlöny jelent meg kivülről Salgótarjánban.) A Munka és Naptára az Almanach legáltalánosabb célkitűzéseiként a keresztény nemzeti ideológia szolgálata fogalmazódott meg. *„A világnézetek harcában az egyetlen elfogadható emberi alapra helyezkedtünk: a keresztény, nemzeti alapra. Nem mentünk az utcára zsidó kérdést csinálni,*

sem furkós botokkal más vallású ablakokat beverni, de egy percig sem hagyjuk olvasóinkat kétségbe, hogy mi a meggyőződésünk” - vallotta a főszerkesztő. Az ideológiai jellegű célon túl Szántayt komoly szakmai megfontolások is vezették, amikor lapjával és főként az Almanach kiadásával fórumot kívánt nyújtani azoknak, akik Salgótarján irodalmát megteremteni, művelni, tudatosságát erősíteni hivatottak.

Végül természetesen mint modern vállalkozót anyagi megfontolások, indokok is vezették, a vidéki lapkiadás pénzügyi nehézségein próbált úrrá lenni, s mint modern vállalkozó haszonra szert tenni.

Túlzás nélkül állítható, hogy az értelmiségben belül meghatározó volt a városban a pedagógus réteg. Salgótarjánban még az is felerősítette szerepüket, hogy művelődési intézmények hiányában elsődlegesen az iskolák keretein belül alakultak ki és működtek azok a szellemi műhelyek, amelyekben a társadalomtudományi és történeti gondolkodás megerősödhetett. Nem véletlen, hogy a pedagógusok közül emelkedett ki a város első történésze *Dornyay Béla*, aki 1923-ban került a városba. A Chorin Ferenc Gimnázium tanáraként, iskolai munkája mellett nagy nehézségek közepette, helyi forrásmunkák, könyvtárak, levéltárak hiányában megkezdte a város történetének rendszeres feldolgozását. Dornyay esetében szerencsésen összetalálkozott az egyéni érdeklődésén alapuló történeti indíttatása azzal a helyi igénnyel, hogy Salgótarján mint új város éppen ebben az időszakban kereste a történelemben a maga fogódzóit, számbavette hagyományait. S

minderre még ösztönzőleg hatott, hogy a trianoni sokkhatás következtében általában is felértékelődött a történelmi múlt szerepe, a mindennapi gondolkodást átható történeti érvelést a "nemzetmegőrzés" leghatásosabb eszközeinek tartották. Jó példázza ezt az összefüggést az a két tanulmány, amit Dornyay az Almanach-ban közzétett. Az első kötetben Salgótarján és vidékének természeti szépségeit, a másodikban műemlékeit mutatta be. Dornyai témaválasztása már önmagában figyelemre méltó tény. Az ő tevékenysége nyomán, publikációiban kezdődött el az a törekvés, hogy a város természeti környezetét megbecsülendő, megőrzendő értékként beépítsék a városi hagyományok rendszerébe. A várost körülölelő "gyönyörűséges környék" azonban nem pusztán csak természeti szépséget jelentett, hanem váraival, épületeivel a magyar történelem azon színpadát is, melynek jórészt elvesztettük. Trianon kövekeztében határainkon kívülrekedtek természeti kincsekkel együtt történeti múltunk, azonosságtudatunk emlékei is. Dornyay írásai azt bizonyítják, hogy ez a kérdés igen élesen vetődött fel éppen itt Salgótarjánban, a peremvidéken. *"Becsüljük meg régi emlékeinket, legalább azt a keveset, amit még magunkénak vallhatunk, mert csak így remélhetjük, hogy a jövőben gazdasági felvirágzásunk után - a műalkotások terén majd mi is jelentősebb eredményekkel dicsekedhetünk s itt sem kell majd szégyenkezve elmaradnunk más, hasonló városok kulturtevékenysége mögött!"* - zárja a műemlékek ismertetését.

Dornyay Béla munkásságában ismerhető fel legtisztábban, hogy Salgótarján törté-

netének, a városi hagyományoknak, a városi öntudatnak olyan összetevői, elemei vannak, mint a trianoni sokkhatást követő határhelyzet-, a bányai – ill. ipari vállalatok szerepének –, a természeti táj megőrzésének-, és a történelmi emlékek megbecsülésének tudata.

Irodalmi próbálkozások - szellemi törekvések

Az alkotó értelmiség kisszámú, ám a szellemi életben különösen figyelemre méltó, mert azt közvetlenül alakító; ill. a szellemiséget sajátos élményszerű formában megjelenítő csoportja: az íróké, irodalmároké. Salgótarján ebben a vonatkozásban is felmutatja azokat a jellemzőket, mint általában a vidéki városok a századelőn, noha az tény, hogy kiugró tehetségek híján a helyi értéken túlmutató életművek nem igen születtek itt. A Salgótarjáni Almanachban olvasható irodalmi alkotások minden vonatkozásban tipizálják a város irodalmi életét.

Az írók többsége a pedagógusok köréből került ki, némelyikük a korabeli irodalom hivatalos képviselőjének számított.

Így első szerzőnk is az a *Visnyovszky Rezső*, aki vezető kir. tanfelügyelő volt, a megye társadalmi és kulturális életében jelentékeny szereppel bírt. Tizenhat önálló kötete jelent meg, a Petőfi Társaságnak tagja, a Madách Társaságnak egyik alapítója volt. Költményei témáit gyakran a magánélet szűk köréből választja, egy zárt patriarchális életeszményt, és a népies(kedő) költészeti irányt idealizálja.

Az Almanachban megjelent versei – Az én anyám, Az én asszonyom, Az én fiam, Az

én testvérem – sorából kiemelkedik Az én hárfám című, amelyben emberi-alkotói arpoeticáját fogalmazta meg. Elhatárolta magát a modern irányzat képviselőitől, jelesül *Ady Endre* költői világának újszerűségétől: *"Én szívemből tépem a dalt,/ Ó, nem úgy, mint mások,/ Mint a bizarr, torzéletű/ Magyar messiások."/ Gyülölöm a trágár-dalok/ Beteg pengetőit/ És a merész röptű "ujak"/ Ezer arcedőit."*

Szintén pedagógus volt *Vadkerty Béla*, aki a hadifogságból hazatérve a bánya iskoláiban tanított. Első írását már 1923-ban hozta A Munka, és irodalmi működését a Gárdonyi és a Madách Társaságok rendes tagsággal ismerték el. Az irodalom minden műfajában próbálkozott – szigorúan hazafias célzattal. Az irodalom kérdéseit, az írókat is ezzel a szigorúsággal, elvszerű kizárólagossággal ítélte meg A magyar irodalom kaméleonjai című 1932-es hírlapi cikkében. Ebben megtámadja *Szabó Dezsőt*, mert elhagyta nemzetét, de veszélyesnek tartja *Móricz Zsigmond* paraszttábrázolását is, mert túl sötéten fest. *Vadkerty* nem maradt válasz nélkül, noha A Munka szerkesztősége nem vett részt a vitában, de az ellenvéleményt *Paraszt az irodalomban* címmel leköszölte.

Vadkerty Béla szemléletének legkifejezőbb, tipikus darabja az Almanachban közzétett írásai (történeti rege, háborús románc) közül a *Magyar rabok álma* című irredenta kép, melyet *Nógrádi Pap Dezső* költeményeiből állította össze. A szerző utasítása szerint történik a felvidéken, a forradalom utáni időkben, egy magyar kúria leányszobájában, majd a börtönben; a főbb szereplők és a cseh

katonák között megjelenik személyesen maga Magyarország őrangyala. Forrásaink szerint az ilyen és hasonló látványos, zenés összeállítások a városi lársadalmi élet ünnepi alkalmain a közkedvelt műfajok közé tartoztak.

A füleki születésű salgótarjáni ügyvéd Nógrádi Pap Dezső a városnak amolyan alkalmi költője volt, gyakori közszereplésein – így a salgóbányai hősi emlékmű avatásán is – saját verseit szívesen szavalta. Apjától, *Nógrádi Pap Gyulától*, az országosan is számon tartott költőtől és népdalgyűjtőtől, nemcsak műveltségét, de költői érzékenységét is örökölte. Korának hangzatos szólamait, történelmi szlogenjeit sokszor igazi lírai ihletettséggel tudta tolmácsolni. Az Almanach 1926-os kötetében "A magyar Jövő címmel a Trianon utáni gondolkodás verses összefoglalását olvashatjuk tőle. "...*bár elvettek mindent tőlünk/ S útszéli koldus lett belőlünk,/ E hősi nemzet nincs elveszve!/ Zúghat idegen szél mogorván/ Erdély bércein, Kárpátok ormán,/ Él az Igazság, él az Eszme.*"

A korabeli hazafias versköltészet mellett részben más hangot, más színt képviseltek a prózai műfajok. A divatos romantikus háborús szerelmi történetek és bibliai tárgyú tanmesék között fel-felbukkantak a salgótarjáni mindennapokról sokszor már szinte a szociológia hitelességével szóló alkotások is. A Munka tárca rovatában közölt írások tanúsítják, hogy az egyik legkedveltebb téma a bányászélet ábrázolása volt. Erre példa az Almanachból *Gyulai Ádám* Aratás című elbeszélése is, amelyben az éltető paraszti munka és a tragikus végű bányászsors leegyszerűsítő

tő szembeállítását történik meg.

Az Almanach szépírói közül a legutolsóként közölt *Fekete Alfréd* nemcsak a legtehetségesebb költő és legérdekesebb egyéniség volt, de már egy teljesen más korosztályt és más ízléskorszakot képviselt mint szerzőtársai. A Fekete-családot a megélhetés reménye, a bányai munka lehetősége vonzotta Salgótarjánba. Fekete Alfréd a Chorin Ferenc Gimnázium tanulója lett, az 1924/25-ös és az 1925/26-os tanévet végezte itt, és az iskolai önképzőkör lelkes tagja volt. (Azé az önképzőköré, amelynek 1926. évi nyilvános ünnepélyére – *Pénzes Zoltán*, a volt tanártárs és barát kérésére – *Juhász Gyula* verset küldött: "Prológos a salgótarjáni gimnázium diákjaihoz.") A helyi lap rendszeresen közli a húszéves diákköltő műveit, s hogy szerelmes versei közül négy az Almanach válogatásába is bekerült azt biztos verstechnikáján, fiatalos látásmódján túl talán leginkább megkapóan újszerű költői hangjának köszönhetette.

Friss szellemet, más ízlést, más emberi és művészi ideált képviselt, mint szerzőtársai. "Ma a nóta mássá lett" – jelenti ki hetyke öntudattal a Vén magyar vándor újesztendei nólája című versében, amelynek egy másik strófájában az "Üres lett az élet" – gondolatra döbben rá. Költői gondolkodását tudatosan igyekszik megszabadítani a kötelezőnek tartott hazafias szólamok terhétől, így amikor verset ír a Magyarok-ról inkább Ady nyomában jár.

Fekete Alfréd számára Ady Endre költészete jelentette a követendő példát, s ezt 1926-ban elméletileg is megpróbálta megindokolni, alátámasztani. 1926-ban jelent meg

Ady a világpolgár című cikke. Szabó Dezső tanulmányának, a "Forradalmas Ady"-nak a bírálatából kiindulva az Ady hazafiságát ért vádakat utasítja el. *"Adyban harványozott mértékben lobogott a hazafiság lángja, de mert ő érdemeink mellett hibáinkat is szemünkbe mondta, fájó érzékenységünk a hazátlanság érzésével vádolta meg őt... Végül nem méltán ostromozta-e nemzetét, midőn látta, hogy mekkora emberfeletti küzdelmébe kerül egy-egy tehetségnek is érvényesülni és igaz értékelésre vergődni nálunk?!"*

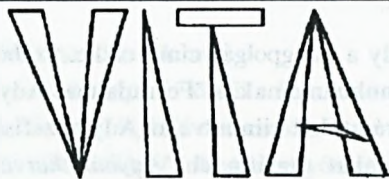
Fekete Alfréd az Ady-tanulmányával csaknem egyidőben még másik három kritikát is közzétett, s ezek jelentősége az volt, hogy ekkoriban szinte egyedül képviselték irodalmi, művészeti kérdések elméleti megközelítését. Fekete Alfréd irodalmi munkássága lényegében máig érthetetlen okból félbemaradt. Az 1930-as években elhagyta Salgótarját, éppen akkoriban, amikor az általa képviselt gondolkodásmód iránt egyre határozottabb közönségigény mutatkozott, új stílus kezdett divatba jönni. Az értékrendek elkülönülésének egyik elképesztő megnyilatkozása volt 1939-ben az ún. "nyam-nyam vita". A kérdés az volt, hogy a városban működő jazz-zenekar, a Szürke Fiúk "nyugat majmoló" muzsikája beilleszthető-e a magyar(os) kultúra keretébe, megférhet-e a cigány-zenekar mellett?!

Fekete Alfréd munkássága már az 1920-

as évek derekán sejtette, hogy a látszólag közös, de mégsem egységes szemléletben megindult a szellemi élet differenciálódása. Ez a folyamat az 1930-as évek elején felerősödött (gondoljunk csak a Vadkerty Béla kapcsán idézett vitára), aminek eredményeként az évtized végére kialakultak az irodalmi élet szervezett formái. (Megkezdte működését a Balassa Bálint Társaság.)

Amikorra aztán a fejlődés tartalmi elemei is kiteljesedhettek volna, Salgótarján történetének egy újabb szakasza következett. Ebben a folyamatban az a szellemi alkotóerő, ami az Almanach-ot létrehozta már nem vehetett részt. Részben életkoruk, részben meggyőződésük szorította őket perifériára, vagy mint Fekete Alfréd esetében tragikusan torzóban maradt életművük tette ezt lehetetlenné.

Ám az Almanach alkotói 1926-ban még programként hihették a klebelsbergi gondolatot: *"...kevés ország van széles e világon, ahol a tehetségek kedvezőtlenebb környezetben küszködtek, mint éppen nálunk. Hazánk a szellemi életben a tört oszlopok és a derékba kettérőrt fák országa volt. Most kiragadjuk a sötétségből a tanyák földművesnépét, és teret nyújtunk a fiatal tudósnak, hogy büszkén szárnyaljon a szellemnek trianoni határok által nem korlátozott szabad levegőjében a magyar turul. Annyi katasztrófa után megint egyszer megindultunk a rekonstrukció útján."*

Kerégyártó T. István

A leértékelt jövő

"Az aktuálissal szemben a nép tényleg mindig néma. De csak a pillanattal szemben néma. Tud ítélni és ítélni is. Tud fölemelkedni, csodálni, rajongani, tud összetörni és kinevetni, és mindenekelőtt: nem felejt"
(Hamvas Béla)

Csak az esztelen optimizmus tagadhatja a jelen komor realitásait, mint ahogyan csak a jövőbe vetett esztelen bizalom alapján hihető, hogy néhány esztendőn belül minden jobbra fordul. Ugrásszerűen átkerülünk a társadalmi jólétbe, s - a civilizált nyugat-európai országokhoz hasonlóan - legfeljebb a fogyasztói társadalmakra jellemző ellentmondásokkal kell majd számolnunk. Vagy ha nem ugrásszerűen következik be ez a változás, fokról fokra jutunk el az áhított világhoz. Vélhetően ebben nem azok reménykednek, akik nap-nap után egyre kiábrándultabbak, hanem inkább azok, akik a jövőtől megintcsak megváltást várnak. Akár messianisztikus hittel közeledve hozzá, vagy egyszerűen

azért, mert "a rendszerváltozás" folyamatát egyenes ívűnek és visszafordíthatatlannak tartják. S többnyire olyan érvekkel indokolják, amelyek sokat elárulnak a "megváltó jövőhöz" fűződő képzetekről. Csakhogy az illúziók kiváltója semmi mással nem magyarázható, mint azzal a kínzó bizonytalansággal, mely a megélt jelenből táplálkozik. Félelemmel és reménnyel tekint mindenki a jövőre; egyszerre fenyegető és biztató jeleket véelve abban is, ha elhithető erővel beszélnek a lehetséges jövőről. S ha a totalitarizmus megszűnt, akkor aligha lehet más választásunk, mint a demokrácia működési mechanizmusának megteremtése és alakítása. Csak éppen lehetetlen nem figyelembe vennünk a szaporodó

antinómiákat, melyek semmiképp sem tűnnek el egyik évről a másikra. Még akkor sem, ha demokratikus viszonyaink jelenlegi állapota bizonyos mértékű garanciát jelent. S ez a megszorítás azért is fontos, *mert a demokratikus viszonyok nem egyenlők a jogállamiság intézményeivel, hanem az állampolgári magatartások szervező elveiként is meg kell jelenniük.* Nem kétséges, hogy a két éve lezajlott szabad választás a társadalom új legitimációs rendjét teremtette meg. Akik vették a fáradságot, hogy szavazni menjenek, a totalitarizmust utasították el. Valójában egyetlen szavazati aktussal.

Az évtizedeken át elfojtott természetes igény az *önrendelkezésre* hihetetlen erővel tört felszínre; sorra születtek a civil társulások a legkülönbélebb érdekek alapján. Ám két-három esztendő múltán azt kell látnunk, hogy az önszerveződő közösségek egyre-másra kiürülnek. Nemcsak a sui generis érdekvédelmi szövetségek küzdenek roppant nehézségekkel, hanem az önkormányzatok is. S ennek egyik magyarázata a hatalom központosulásában rejlik. Jóllehet alkotmányos jog a szervezkedés, de ha közjogi funkciók nem társulnak hozzá, merő utópia hatékonyságukban reménykedni. Ha a központosuló hatalom nem hajlandó lemondani kizárólagos uralmi aspirációiról, ha továbbra is igényt tart a részletekbe menő szabályozásra, akkor a szervezetek valódi szerep nélkül maradnak. Nem tud működni a civil társadalom. *Az erős államszervezet kiéptése ugyanis egyáltalán nem garanciája a demokráciának.* Az új hatalmi rend létrejötte után is növekszik az állampolgárok csalódottsága, s lassanként az a

felismerés is egyértelművé válik, hogy az állampolgári mivolt nem korlátozódhat a választás elsőrendűen fontos, de ugyanakkor nem elégséges gesztusára. A választások közötti időszakban sem lehet elfeledkezni az állampolgárokról, hiszen egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy a tömeges állampolgári csalódottság kövekeztében az 1994-es esztendő meglepő fordulatot hoz. Akár abban az értelemben is, hogy a súlyos zavarokkal küszködő hatalmi rendszert ugyanolyan módon utasítják el, mint az előzőt.

Mert nap mint nap érzékelhetjük, hogy a demokratikus társadalom olyan "privilegiumai" iránt, mint a nyilvános tüntetés vagy az állampolgári engedetlenség különféle formái, növekszik a vágy. Nem mintha drasztikusan csökkent volna a parlament jelentősége; sokkal inkább az játszik ebben közre, hogy a kormányzó pártok túlságosan is rátelepszenek a parlamentre. Akaratukat – egy-két esettől eltekintve – különösebb nehézség nélkül képesek érvényesíteni. Nyilván törvényes és legitimációs helyzetüknél fogva is. De ebből mégsem következhet az, hogy – mutatis mutandis – az elkövetkezendő választások eredménye fontosabb lenne, mint a lakosság tényleges részvétele az állam életében. Mert bármiként alakuljon is át a hatalmi struktúra, az állampolgári eszme állandó előjogokat biztosít, melyeket senki sem függeszthet fel a szavazó-cédulák összeszámlálásának befejeztével. Hiába alakul új kormány, hiába rendeződnek át a parlamenti erőviszonyok, ha az állampolgári magatartás továbbra is az elégedetlenséghez fűződő jogban merül ki. Ha ugyanis a társadalomban megmaradnak azok az áthágha-

tatlan határok, melyek a szociális, a materiális, a kulturális és a morális megfosztottságot konzerválják, az állampolgárok léthelyzete aligha változhat. Miközben arról sem felelkezhetünk meg, hogy a "rendszerátalakítás" jelenlegi időszaka *legfeljebb a demokratikus tanulási folyamat kereteit teremte meg, de nem magát a citoyen lét feltételrendszerét.*

A kiábrándultság abból is táplálkozik, hogy az állampolgárok túlságosan is hittek abban: ha a demokratikus politikai rendszer létrejön, ennek révén majd közvetlenül beszélhetnek sorsuk alakításába. Elvileg igen, gyakorlatilag azonban korántsincs így. *Nem-hogy a szabadság, hanem inkább a félelem kis körei szerveződnek új rendszerbe.* Mint ahogyan a civil társadalom megerősödéséről sem beszélhetünk. Kivált azért sem, mert az államelvűség (szemben a társadalomelvűséggel), a központosítás (szemben a decentralizációval), a konzervativizmus (szemben a szabadelvűséggel) politikai és ideológiai gyakorlata szembetűnően domináns. Ha mégannyira hangzatos jelszavakkal találkozunk is az individuumban szabadságáról, a kisebbségi vélemények figyelembe vételéről, a másság elfogadásáról, a civil társadalom mégsem tud igazán életre kelni. S bármennyire szabadnak tekinthető is az állampolgár (szabadon gondolkodhat, ám ha szabadon akar nyilatkozni, akkor már bizonyos félelem fellép), mindennapi életében mégis minduntalan a megfosztottsággal szembesül. (Jóllehet a legkevésbé sincs korlátozva abban, hogy például egyesületeket alapítson eszméi védelmére vagy akár azok segítésére, akik a "rendszerátalakítás" vesztesei lettek.) A teljes jogú

állampolgárokból ugyanakkor könnyen válhatnak "félretolt" állampolgárok; különösen ha belekényszerülnek az "elviselni vagy fellázadni" döntési helyzetbe.

Sajátos összefüggést teremt ez azzal is, hogy a nemzetgazdaság feltartóztathatatlan romlása, a szociális feszültségek éleződése a parlamentáris demokráciától való elfordulást váltotta ki, illetve az új politikai elitből való kiábrándulást, s ezzel egyidejűleg a csodavárók igényeit manipuláló irányzatok megerősödését. Mivel a politikai apátia szemmel láthatóan terjed, a teljes kiüttlanság és reménytelenség érzése növekszik, az előbb-utóbb bekövetkező hatalmi átrendeződéssel mindenképp számolnunk kell. Még lényegesebb azonban, hogy *az állampolgárokat elszegényítő politika képtelen arra, hogy a jogegyenlőség tiszteletben tartására ösztönözzön, s hogy ne legyen újra érdem a politikai hovatarozás.* Minden bizonnyal ezzel is összefügg, hogy a jelenlegi hatalmi struktúrát az önteltség és a csalhatatlanság képében megjelenő merevség jellemzi, mely éppúgy megnyilvánul a liberalizmusellenességben, mint a populista ideológiák rejtett kultiválásában. S ez a merevség sokkal több kárt okoz, mint hasznot. Éppenséggel azért is, mert valódi támogató bázisa hiányzik. Míg a munkanélküliek aránya folyton növekszik, a szegénység fenyegetése jóval meghaladja a kritikus küszöböt, és amíg a népesség nagy része bizonytalan helyzetben van, addig mindig számítani kell arra, hogy a hatalmi rigiditás csak a bizalmatlanságot fokozza.

Holott csupán a bizalmon alapuló állampolgári magatartás teszi lehetővé a reális

ideálokon alapuló társadalom felépítésére irányuló közös munkát, amely nem képes mozgósítani az akaratot anélkül, hogy megtevesztené a lelkiismeretet. A jelenlegi demokratikus gyakorlat hiányosságai így abban az értelemben is tehetetlenek, hogy a szuverén állampolgári magatartások nem formálódhatnak ki. S ha mégoly paradox kijelentésnek tűnik is, azt kell mondanunk: *a demokrácia bajainak egyetlen orvossága a még több demokrácia*. A nemzeti szenvedélyek, az idegengyűlölet, az intolerancia növekedése, a liberalizmusellenesség olyan társadalmi kórt tükröz, amelynek természete nem fog radikálisan megváltozni. Ezzel is magyarázható, hogy a "rendszerváltozás" egyre kevésbé halad a *minimumkonszenzusokon* felépülő demokrácia felé. A fennálló hatalom – élén a legnagyobb kormányzó párttal – a legitim jogosítványok birtokában a tekintélyelvű államberendezkedés kiépítésére törekszik. Mintha akár egy pillanatra is zárójelbe lehetne tenni a klasszikus hatalommegosztás elveit és principiumait. Ha ez megtörténik, óhatatlanul fennáll a veszélye annak, hogy újabb etatista kollektívizmus jön létre, amely egy uralkodó kisebbség vagy többség elnyomó hatalmán keresztül akadályozza meg az egyéni szabadság megvalósíthatóságát. A kívánatos jövő csak az egyéni szabadság és a civil önszerveződés igenlésén alapulhat. Ám az egyéni szabadság mit sem ér érvényesíthetősége nélkül, hiszen pusztá jelszavával mindig és mindenkor vissza lehet élni.

S a baj ott kezdődik, mikor a vágyott és a létező rendszer egybecsúszik, valami ködös és eufórikus beteljesülésben, méghozzá annál

hevesebben, minél nagyobb a távolság a tények és a célok között. Akik az állami beavatkozás fontosságát hangsúlyozzák, többnyire abból a meggondolásból indulnak ki, hogy az állampolgárok gyámolításra szorulnak, s nem a kritikai, hanem az alkalmazkodó képességeiket kell fejleszteni. Az államelvűség kategorikus imperativusza nem az állampolgári szabadságot és autonómiát célozza meg, hanem sokkal inkább a konformitás kialakítását. S ennek túlhajtott változata abban a népi-nemzeti ideológiában rejlik, amely jelenvalóságának és hatalmának "visszfényét" akarja látni az állampolgári alkalmazkodás minden megnyilvánulásában. *Jóllehet hosszabb távon eleve hiábavaló igyekezet egyetlen ideológia zárt keretei közé szorítani az élet- és gondokodásmódok sokféleségét, vagy akár egyedül üdvözlőnek vélt principiumok alapján meghatározni a "népboldogítás" eszközrendszerét*. Mert ha ez történik, elkerülhetetlenül felszámolódnak azok a jogi, politikai struktúrák, melyekben a különböző társadalmi csoportok érdekei artikulálódhatnak, s alkupozícióba kényszeríthetik a politikai hatalmat. Hiszen a politikai hatalom természetéhez inherensen hozzátartozik a hegemóniára való törekvés. Más szóval: a központi akarat csak a civil társulások autonómiáján törhet meg; ha hiányoznak vagy nem működnek funkcionálisan az önszerveződő közösségek, csak az állam túlsúlya növekedhet. S – ezzel egyidejűleg – újra teret nyerhet a szinkronizációs paradigmája.

Mert éppen *Hegedűs András* ír meggyőzően arról, hogy "sok minden arra kényszerítheti az országot, hogy benne maradjon

a szinkronitás igájában; megtagadja, minde-
 nestül elvesse az előző rendszert – azt az át-
 kos negyven évet –, és nosztalgiával szemlélve
 visszasírja a két világháború közötti idősza-
 kot, az úri Magyarország megdicsőülésének
 korszakát. Ma azonban ez a veszélyes fordulat
 mint vágy inkább csak a társadalom mélyében
 fortyog, a felszínen a társadalmi erők új
 törésvonal mentén szerveződnek. Egyre
 inkább formát ölt egy gyökerében új alterna-
 tívá: mind inkább kiformalódnak a demokra-
 tikus civil versus népi-nemzeti társadalmi be-
 rendezkedés kiépítésére törekvő célkitűzései”.
 (Hegedűs András: Vallomás sorsforduló-
 lókban “gazdag” századunkról. Kritika, 1992.
 4.sz. 32.o.) De a hatalmi struktúráktól való
 függőség erősödését is előre vetíthetjük. S különösen
 veszélyes lehet az információk foko-
 zódó összpontosulása, ami információs mo-
 nopóliumokhoz, szélsőségesen erős informá-
 ció- és hatalmi centrumok létrejöttéhez ve-
 zethet, melyek óhatatlanul konzerválhatják a
 meglévő hierarchiákat. Az információk fel-
 dolgozásának kényszere – különösen a társa-
 dalmi hierarchia középső és alsó részén lévők
 számára – elviselhetetlen terhet jelent. Rész-
 ben ennek a feszültségnek is következménye
 a társadalmi problémák iránti passzivitás, a
 kapcsolatok elszegényedése, az elszigeteltség
 jelensége. Ehhez társul az állampolgároknak
 az állandósulni képes félelem a munkahely
 elvesztésétől, a szakmai dekonjunkturától, az
 egyoldalúan foglalkozásorientált képzési
 rendszertől.

Ilyen körülmények között képtelen megerősödni a polgári tudat, mely *egyszerre alapozódik a teljesítményre, az értékgazdag in-*

dividualizmus minél teljesebbé tételére, s egyben arra is, hogy a racionális vagy éppen kikényszerített önkorlátozást is értéknek tartsa. A civilizatórikus javakon keresztül korántsem válik magától értetődővé a polgári létforma iránti igény. S mivel rövid távon nem várhatjuk, hogy a hatékonyan megtermelt nemzeti jövedelem jelentősen bővül, a nem piaci jellegű elosztási elv aligha mérsékelheti a gazdasági racionalitás és a társadalmi igazságosság ellentmondását. Sokkal inkább az várható, hogy a tőkés piacgazdaság kiépítése növeli a társadalom kettéhasadtságot; egyik oldalon a pauperizációt, a másik oldalon pedig a látványos gazdagodást. Mint ahogyan az sem elképzelhetetlen, hogy a központosító nemzetállam egy etnocentrikus nemzeti sorsközösség mítoszának jegyében újra uralni akarja a civil társadalmat és a kultúrát. A gazdaság piacelvű átalakítása ugyan mindenképp kívánatos, de ha ezzel egyidejűleg nem mérséklődik a társadalom széles rétegeinek elnyomorodása, a *tekintélyuralmi* törekvések terjedése megállíthatatlan. Valójában bármely demokratikus állam csak a közhatalom és a civil társadalom végleges szétválasztásának liberális elvére épülhet, jóllehet szükség van a megfelelő állami intézményekre is annak érdekében, hogy egyetlen társadalmi csoport se sajátíthassa ki a kulcsfontosságú döntések meghozatalának jogát.

Éppígy nélkülözhetetlenek a valódi demokrácia intézményei a civil szféra autonómiájának garantálásához is. Ha viszont a civil társadalom fejletlen (s az elkövetkezendőkben sem várhatjuk, hogy jelentősen megerősödik), mindenképp fennáll a veszélye, hogy

az államhatalom túlsúlyos szerepe nem tűnik el. Az eddig felemásan zajló "gazdasági" polgárosodást sem tekinthetjük általános gyógyírnak, mert ezen túl *a polgári életformát a kultúra, a szocializációs értékek sajátos rendszere alkotja, illetve ennek a létformának szerves része a saját sors, a saját dolgok, a környezet mint saját élettér fölötti szuverén diszpozícióra való képesség és törekvés*. Ugyanakkor a demokratikus politikai rendszer csak akkor működhet megfelelően, ha olyan értékek társulnak hozzá, mint a tolerancia, a másság tisztelete, a nyilvánosság korlátolatlansága. Ha ezek hiányoznak, legfeljebb szölamokban merül ki. És ha a szölamok vagy a politikai jelszavak szaporodnak, annak tüneteként is felfoghatjuk, hogy napjaink uralmi szakszerúsége és a gazdasági életben vagy a magánéletben megnyilvánuló viselkedés között növekszik a szakadék. Mintha újra olyan szokásjogok terjednének, melyek a szabadsághiányos társadalom erkölcsi magasabbrendűségének ideológiai jelszavával akarnák fékezni a polgárosodást.

Miközben azt is látnunk kell, hogy az állampolgárookra szakadt szabadság eddig csak vívódást, a senkinek sem jó, semmit előbbre nem vivő konfrontációk sorát hozta meg; a szaporodó kételyeket és a mind nagyobb energiát felemésztő küzdelmet a szkepszis elhatalmasodása ellen. Akármilyen nehéz vagy keserű is bevallani, az állampolgárok többsége nem szembesült a siker élményével. S az állampolgári kiábrándultság mögött minden bizonnyal a kormányzati hatalom *teljesítményhiánya* is meghúzódik, melyből a politika iránt érzett bizalmatlanság fakad. Nem

teljesen véletlenül, hiszen a remélt és ígért felemelkedés egyre csak késik, és ebből a késlekedésből fakadó elszegényedést azok viselik szorongással, akik leginkább csodát vártak, s akik reményeikben leghamarább megcsalattak. S arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a szociális piacgazdaság címén a gazdaság felbomlásának, a szociális gondoskodás marginalizálódásának vagyunk tanúi. A civilizált országokban réges-rég felismerték a gazdaság és a szociálpolitika közötti szoros kapcsolatot, miközben nálunk éppen séggel ellenkező előjelű folyamatok zajlanak. Akár azt is mondhatnánk: a gazdaság teljes szétzilálása visszafordíthatatlan következményeket hordoz magában. És ha tehetételről beszélünk, azt is figyelembe kell vennünk, hogy a jelenlegi liberális-monetarista politika semmi másra nem jó, mint legfeljebb az adósságválság menedzselésére. A különféle pénzügyi manőverek még az esélyét sem érzékeltetik az új gazdasági stratégia körvonalozódásának.

Ugyanakkor egy romló egészségi állapotú társadalomban, amelynek tagjai – létbizonytalanságuk, kilátástalan helyzetük miatt – napról napra pszichés megterhelés alatt élnek, nehezen lehet elindulni a fejlődés útján. *Már csak ezért sincs elhárítva a visszacsúszás esélye egy olyan szocialistaellenes tekintélyuralomba, amely rendelkezik az államszocializmus eszközeinek nagyrészevel*. S ha nem csökken az állam túlhatalma, vagy – amint csirájában máris érzékelhetjük – a kapitalista fordulat nem a társadalom többségének arányos gyarapodását, hanem egy szűk tőkés és egy ugyancsak szűk politikai elit

mérhetetlen gazdagodását hozza magával, csak a konzervatív államkapitalista modell erősödik meg. Kivált azért is, mert hazánkban még a demokratikus intézményrendszer is csak félig épült ki. Míg állami szinten létrejöttek a demokratikus alapintézmények, s az állampolgár szabadságát garantáló jogintézmények is kiépültek, addig a két szint közötti közvetítő szféra szinte teljes egészében kialakulatlan. Az állam és az állampolgár közötti közvetítő intézményrendszer legfontosabb elemei hiányoznak, illetve nem funkciójuknak megfelelően működnek. Ha viszont például a szakszervezetek sem válnak a politikai élet legitim és konfliktusképes szereplőivé és – akárcsak a nyugati társadalmakban – az igazságosságot garantáló ellenhatalmakká, akkor a "rendszerváltozás" folyamata nem kerülheti el a zsákutcát.

S míg a gazdaságban nem érvényesül a piacelvű racionalitás, míg a politikai szabadságintézmények nem működnek megfelelően, míg a másság megtűrése csupán a hatalom kegyének számít, míg az átalakulás gazdasági-kulturális kismimmizettjeinek száma növekszik, a polgári társadalom természetes állapota legfeljebb vágyalom marad. Még hozzá olyan vágyalom, melyet a fennálló hatalom mindig megpróbál kisajátítani. Holott – aho-

gyan *Polányi Mihály* írja – "rémület és remény vak kitörése a politika: a társadalmi materializmus tehát, mely szerint az emberek a közügyekben érdekeik felismerését követik, és az e teória által igazolt demokrácia, maguk merő illúziók. A politikai küzdelmek pedig, melyek a rémület és remény vak összecsapásai, nem a fejlődést biztosítják – mint azt a demokráciának hízelgő iskolák tanítják –, hanem oktalan szenvedélyek céltalan pusztításai. Az ész és képzelet embereinek politizálniok, vagyis a végzetes zűrzavaraihoz saját illúziókkal hozzájárulniok nem lehet. Érdekeinket meg kell mentenünk, de ez annyit tesz, hogy a kultúrát kell megmentenünk: hogy le kell rontanunk a politikai tekintélyt s meg kell döntenünk a beléje vetett hitet. Hogy mi marad azután az embereknek? azzal ne törődjünk. Az illúziók nem hálnak meg, haláluk, mint a királyoké, megkoronázza utódjukat, mert él tovább a remény és félelem, az illúziók fakasztója. Vegyük fel a szkeptikusok ősi hagyományait, s midőn korunk embereit téveszmék közt elveszni látjuk, világosítsuk fel elméjüket. Bizzuk a népre, hogy kevésbé veszélyes téveszméket találjon majd magának a maiak helyébe". (*Polányi Mihály: Új szkepticizmus. Polanyiana, 1991. 1.sz. 25.o.*)

Pethő László

Többesélyes jövő

Az, hogy Magyarországon rendszerváltás vagy valami más zajlott le az utóbbi években azt az utókor fogja eldönteni. Mindenesetre tény, hogy 1990 tavaszától a korábbiól mérőben más módon szabályozott politikai arénában folyik a küzdelem. Törvényeink lehetővé teszik a politikai vélemények jogi korlátozások nélkül való kinyilvánítását, ütköztetését, valamint az akarati tényezők parlamenti, lokális és egyéb formában való érvényesítését.

Bizonyos tekintetben osztom és elfogadom Kerékyártó T. István aggodalmait, de annak gyökereit máshol látom.

A mindennapi publicisztikából már-már túlzottan közismert érveivel szemben néhány, eddig talán kevesebb figyelmet kiérdemelt tényre hívnám fel a figyelmet.

Kerékyártó írása szerint egyik oldalon (a kormánypártokén) nő a hatalom összpontosítása, a tekintélyelvűség, a népboldogítás kizáróztatásának igénye. Ezzel szemben a polgárok oldalán (ami nála csaknem az ellen-

zékkel), körében növekszik a félelem, sőt fennáll az államszocializmusba való visszaszűszés esélye. Ez alapján véve egy kétpólusú rendszer meglétét feltételezi, ami nehezen igazolható.

Az 1990-es választások eredményeként kialakult helyzetkép - és az azóta történtek legalábbis mást mutatnak. Az azok nyomán létrejött politikai érdekviszonyokat kimerevítő-tükröző helyzetképet ugyanis ki-ki vérmérsékelete, felkészültsége, pártszínekhez való tartozása, illetve rokonszenvének kinyilvánítása jegyében igyekezett értelmezni és magyarázni. Tehát nem érdektelen felidézni a választások főbb eredményeit és következményeit. 1990 márciusának eufórikus hangulata háttérbe szorította, elfeledte a választók már akkor sem kismérvű *passzivitását*. Az első fordulóban (63,15 %) és az áprilisi második fordulóban (46 %) leadott érvényes szavazatok aránya akkoriban kevesekben ébresztette fel a civil társadalom meglétének hiányát. Arra sem árt talán emlékeztet-

ni, hogy a *résztevők* (ami nem egyenlő a választásra jogosultakkal) többsége a két ún. nagy párt listáira: 24 százalékkal (MDF) illetve 21 százalékkal (SZDSZ) voksolt. A "harmadik erőt" akkor a Kisgazdapárt (11,73 %) és az MSZP (10,89 %) képviselte. Mellettük a FIDESZ (8,95 %) és a KNDP (6,46 %) éppen hogy átlépte a parlamenti küszöbértéket. A parlamenti erőviszonyokkal szemben sokkal inkább mutat a *vélemények szóródására* az a tény, hogy a további pártok 15,81 százalékkal részesevtek, közülük az MSZMP – 3,68 %, az MSZDP – 3,55 és az Agrárszövetség 3,13 % is alig maradt el a bejutáshoz szükséges 4 százalékos küszöbértéktől. A választásra jogosultak több mint harmadának, illetve felének távolmaradása pedig *jelentős passzivitást* mutatott.

A képviselői helyek megszerzésében döntőnek bizonyult második fordulóban még jelentősebbé vált a közömbösség. A parlamenti mandátumok eloszlása *jelentősen eltér* attól, mint ami a választók voksaiban, illetve távolmaradásukban nyilvánult meg. Ez a tény azóta legfeljebb a szocdemek épületesnek semmiképpen sem nevezhető beháborúiban és az emeszempések esetenként közreadott meg-hökkentő nyilatkozataiban, valamint néhány újabb pártalakulat szerveződésében ölt testet.

Az egykori ellenzéki erők abszolút értékű győzelmeként értékelt országgyűlési választások eredményeit jelentős mértékben módosították a helyhatósági választások eredményei. Az utóbbit a mindennapi publicisztika liberális győzelemnek könyvelte el, olyan melyn a kormánykoalíció megbukott.

A tényleges eredményeket azonban itt is érdemes közelebbről szemügyre venni. A megválasztott önkormányzati képviselők 63,75 százaléka független, nem *pártok által jelölt* személy volt (10.000-nél nagyobb lélekszámú települések esetében csak 9,2 százalék!). Továbbá jelentős azok száma, akik nem a hat ún. parlamenti párt jelöltjeiként kerültek be a képviselőtestületekbe. A helyhatósági választások semmiképpen sem jelentettek nagytakarítást, sőt jelentős mértékben a régi (vagy nem is olyan régi) hatalom embereit erősítették meg pozícióikban.

A kétségkívül jelentős liberális előretörés elsősorban a 10.000-nél nagyobb lélekszámú településeken mutatkozott meg, ahol a testületi tagok 35,6 százaléka volt az SZDSZ vagy FIDESZ jelöltje. A száztizenkilenc e kategóriába tartozó város közül harminchének SZDSZ-es, hatnak FIDESZ-es polgármestere lett a képviselőtestületek 1990 őszi megalakulása idején. (Azóta ez már kisebb-nagyobb mértékben változott.)

A helyhatósági választások alkalmával a kormánykoalíció pártjai közül a kisgazdák veszítettek a legtöbbit a tavasszal kiharcolt pozícióikból, hasonlóképpen járt az MDF, viszont a KNDP éppenséggel erősödött. (Az utóbbiaknak több polgármesterük funkció-nál, mint az MDF-nek; és több, mint kétszerannyi, mint a FIDESZ-nek).

Csábító lenne tovább elemezni a politikai tagoltságot, hiszen a kisbéri és kunszentmiklósi választók közömbössége, a népszerűségi (és a népszerűtlenségi) listák, a parlamenti átülések, a leváltott és le nem váltott kormánytisztviselők, a pártvezérek viaskodásai

és cseréi feltételezhetően az 1990-es eredmények módosulására vallanak, de igazán jelentős elmozdulásról aligha beszélhetünk.

Az adatok további sorolását mellőzve is megállapítható, hogy Magyarországon egy kikristályosodottnak korántsem nevezhető, megannyi tekintetben átmeneti jegyeket viselő politikai érdektagság jött létre, amelyekre sem jól uniformizált politikai zubbonyok sem testreszabott öltönyök nem könnyen húzhatók rá. Az országban rendkívüli módon tagolt a politikai érdekszféra, az amerikai vagy nyugat-európai kétpólusosság feltételezése inkább fikció, mintsem tény. A magyar politikai érdekszféra manifesztálódása sokkal inkább emlékeztet a nehezen áttekinthető olaszra, mintsem az előbbiekre. A mai Magyarország politikai berendezkedése számos tekintetben analóg a demokrácia érvényesülésének iskolapéldájaként számon tartott Weinmari Köztársasággal. Amikor valaki még több demokráciát követel nem árt erre utalni, annál is inkább, mert a weinmari kísérlet anarchiává, majd a diktatúra szélsőséges megnyilvánulásába torkollott. Olyannyira, hogy Németországban évtizedekkel később újabb keserű tapasztalatokat megérintve, egészen más alapról elindulva kellett és sikerült megvalósítania a polgári demokráciát. (Ami már meglehetősen sokak számára elengedő demokrácia.)

A demokráciák egyik kulcskérdése a *hatalommegosztás* és a *hatalomból való részesedés* mechaizmusainak és szabályainak kimunkálása. Szerencsénkre az utóbbi évek jogszabályalkotó tevékenysége – részben az ötvösi és bibói hagyományokra alapozva –

olyan törvények megalkotására törekedett, amely hovatovább lényegében kizárja a hatalom bármilyen formában való kisajátítását, vagy abszolút mértékű koncentrációját. Jót lehet rajta vitatkozni, hogy a köztársasági elnök hatalma nagyobb vagy a kormányfőé, a hadseregpáncsnoké vagy a védelmi miniszteré. Azon is érdemes és kell vitázni, hogy hol van a központi és az önkormányzatok kezébe adott hatalom határa, de tény, hogy ma sokkal több döntési hely van Magyarországon, mint 1989-et megelőzően volt.

Az adott helyzet egyik legfőbb sajátossága, hogy meglehetősen nehezen jön létre konszenzus, amit a taxisok sztrájkjának politikai bombává válásától, az oktatásügyi, egyházügyi hisztériákon át a médiák körüli ádáz csatározásokig megannyi tény jelez. Egyúttal azt is bizonyítja, hogy a létrejött egyensúly – jóllehet alkotmányos alapjai nem vonhatók kétségbe – *rendkívüli módon törekeny, igen könnyen felborulhat és felborítható*. Az említett taxisblokád például nemcsak megtörténté idején csillantotta fel egyesek számára a hatalomra kerülés váratlanul feltáruló esélyét, hanem hosszú hónapokkal megtörténté után is indulatokat vált ki bármilyen formában való felemlgetése.

1990 tavasza óta (sőt minden biznnyal már korábban) a politikai erők küzdelmében – az eddigiekben legalábbis – a konfliktusok elhárításán, megegyezős alapon való rendezésében érdekelt erők kerekedtek felül. Tulajdonképpen ezért vált sokak számára rokonszenvenessé az átmenet kormánya. A köztársasági elnök többször lépett fel a kormány által kezdeményezett intézkedések, törvény-

ek ellen, a koalíciós kormány pedig például mindenféle hangos megnyilvánulás ellenére elfogadtatta a kárpótlás, az egyházi ingatlanok visszaadásának vagy éppen a világkiállítás programmá emelésének ügyét, anélkül, hogy ebben bármiféle hatalmi túltengés nyilvánult volna meg.

Az említett példák azonban egyúttal mintegy jelzik, hogy "ügyeken" kellett felül-emelkedni, olyanokban, melyekben korántsem volt egyszerű döntéseket hozni. Szerencsére a döntések előkészítésének egyik nélkülözhetetlen feltétele lett a nyilvánosság, amely egyre szűkebb teret enged – az intim műfajokhoz tartozó politikában egyébként nehezen nélkülözhető – kulisszák mögötti alkudozásoknak vagy csatáknak.

A nyilvánosság megerősödésének azonban ára van. Óhatatlanul reflektorfénybe kerülnek azok, akik tudnak, szeretnek nyilatkozni. Ennek abszolút bajnoka Torgyán József, de Csurka István vagy Haraszti Miklós és sokan mások is valószínűleg akkor lennének igazán boldogtalanok, ha az ülésteremből kilépve nem nekik szegeznék elsőként a mikrofont. Éppen ezért az említett, sokszor frontembereknek titulált politikusok szerepét is érdemes elemezni. Annál is inkább, mert a közszereplés efféle, a visszajelzések szerint nem kis hibaszázalékkal való vállalásával az említett szereplők fontos szerepet töltenek be a nyilvánosság biztosítása terén. Megnyilvánulásaik jelentős hányada sokak számára ellenszenves, idegen és indulatokat vált ki. Érdemes azonban gyorsan hozzátenni, hogy ezeket a nyilatkozatokat nagyon ritkán lehet reakció nélkül hagyni. Így tárgyilagos vagy

éppen felszínes, hisztérikus és kevésbé ingerült megszólalásaikkal nem kis szolgálatot (is) teljesítenek, magyarán nem hagyják szó nélkül a dolgokat. S legyen ez esetenként bármily ellenszenves a nyilvánosságra több-kevesebb megszorítással ugyanaz vonatkoztatható, mint a demokráciára: nem találtak ki nála jobbat. Tehát bármily visszatetszőnek, személyeskedőnek hatnak a politikai szereplők közötti nem ritkán ádáz viták, elrejtésük ezt tudjuk az utóbbi évtizedekből – sokkal inkább tűnik kerülendő, mintsem követendő gyakorlatnak.

Ehelyütt – egy rövid kitérőt engedve – szeretném felhívni a figyelmet a nyilvánosság megjelenési módjainak kérdésére. A közelmúltban két egymást követő alkalommal jártam a parlamentben. A karzaton ülve (ahol mellesleg egyetlen kamera sincs) olyan történetek tanúja lehettem, melyekről eddig se nem olvastam, se nem láttam vagy hallottam tudósítást. A parlamenti tudósításokban és beszámolóknak elsősorbanm a *szembenállás*, a politikai erők ádáz küzdelme jelenik meg, ami ha úgy tetszik természetes. Magam viszont – apró jelekből – éppen az ellenkezőjére lettem figyelmes. Némi meglepetéssel tapasztaltam például milyen nyájasan társalog *Boross Péter* belügyminiszter *Solt Ottiliá*-val, hogyan ad át az Egyesült Államokból hazatért *Kónya Imre* feltételezhetően egy baráti üzenetet *Hack Péter*nek és alig akartam hinni a szememnek, amikor *Soós Károly Attilát* az MDF padsoraiban ülve pillantottam meg kormánypárti képviselővel folytatott, szemlátomást oldott eszmecsereje közben. Szavazáskor természetesen mindenki vissza-

ment a helyére és ott nyomta meg a saját gombját. Másirányú tapasztalataimmal megerősítve az iménti példával arra szeretnék utalni, hogy a szembenállás, a felek közötti ellentét távolról sem fololdhatatlan. Ha pedig nem az, akkor van lehetősége a sokat emlegetett, hovatovább elkoptatott szavá váló konszenzus keresésének.

A jövő formálására képes politika esélyei nem kis mértékben múlnak azon, hogy milyen erők, illetve érdekek képesek az egymáshoz való közeledésre, az integrációra. Erre az adott érdektagság mellett nagy szükség lesz, mert jelenleg sem a kormánypártok, sem az ellenzékiek, de a parlamenti mandátumokat nélkülözők sem növelték híveik számát, sőt tulajdonképpen még megnevezhető társadalmi bázissal sem rendelkeznek. A konzervatív, a keresztény, a liberális, a szociáldemokrata vagy bármilyen más politikát pedig valahogy mindenképpen el kell fogadtatni, mert csak így lehet politikai tőkére szert tenni.

Az elfogadtatás egyik kulcskérdése pedig változatlanul a gazdaság, melynek egyoldalú felértékelésétől ugyancsak tartózkodnék. A gazdaság megítélése tárgyilagosabbá vált. Például figyelemre méltó, hogy a nyolcvanas években a taggyűléseken előszobáztatott, a második nyilvánosságban hetekig fürdetett, szilveszteri kabarétréfákba csomagolt árrendezési, majd áremelési listák szokványos újsághírré szelídültek. Az akkor feltételezett robbanásveszély tehát mára ebben a tekintetben elmúlni látszik. Ismét az olasz példára hivatkozva, ahol ugyan még távolról sem tartunk, de prosperáló gazdasági viszonyok kö-

zette önállósulhat a politikai szféra. Ott jól lehet derülni a politikusok vitáin, lehet csodálni Ciccolina fedetlen kebleit, ha a polgárok zsebe nem üres. Ha azonban az ellenkezője történik, akkor a legékesebben szóló, "legigazabbat mondó" politikus helyzete is bonyolultabbá válik. A gazdaság sokat és sokak által óhajtott fellendítése önmagában azonban még semmiképpen sem oldja meg gondjainkat.

A mindennapok tapasztalatai szerint az igények nagymértékben differenciálódtak. Egyre jobban érzékelhető a mindinkább vagyonosodó és önmagát mindjobban pozicionáló (gazdasági és más) elit jelenléte, amely merőben másképp fogalmazza meg törekvéseit és igényeit mint mások. Az elithez tartozók érdekeik érvényesítésére meg is fogják keresni és találni a maguk pártjait és politikusait.

Sokkal kevésbé világos, hogy mi lesz a kádári időszak sokfelől rekrutálódott, szétszadadóban lévő népes kvázi középosztályával.

Jelenleg ők képezik a hangosan vagy kevésbé hangosan elégedetlenkedők legszélesebb körét. Érdekeik, törekvéseik azonban igen gyakran egymás ellenfeleivé teszik őket. A (kis)vállalkozó mérsékelni szeretné közterheit, a közszolgálatban dolgozók honorálása viszont elmarad. Az üzem fehérgalléros alkalmazottja és overallos munkása egyaránt ragaszkodna munkahelyéhez, de ott tényleges teljesítményre mind kevesebbeknek van lehetőségük, ami szintén ellentétek forrása. Jellegzetes az is, hogy egyes csoportok (pl. egészségügyiek és oktatásügyiek) nemegyszer egymás rovására próbálják meg érdekei-

ket érvényesíteni. Mindezek következtében bizonyos rétegek az elit valamelyik irányá mögé betagolódnak le lehetnek meg új pozíciójukat. Ezzel szemben az sem lehetetlen, hogy az újonnan alakuló és elsősorban a középrétegekre (benn az ún. munkásságra és alkalmazottakra) támaszkodó pártok valamelyikében találják meg érdekeik saját képviselőit.

A mindennapi publicisztikában sokat emlegetett, kritikus szociális helyzetbe kerülő le-

szakadók tömege egybehangzóan növekszik. Ők azonban valószínűleg a politikai névtelenek táborát fogják gyarapítani, azokat, akik képtelenek érdekeik hatékony képviselőit. S mivel e réteg érdekei között legalább annyi ellentét feszül, mint a középrétegekében valószínűleg minden politikai erő szívesen fogadja majd voksaikat, de nem sokan lesznek, akik nyíltan felvállalják majd képviselőit.

A jövő tehát változatlanul többsélys.

Révész László: Kéttusrózsza (tinta)

Gróh Gáspár

A felértékelt múlt

I.

Kíváncsian kezdtem Kerékyártó T. István dolgozatának olvasásához, mert a címéből kiérezhető felelős aggodalom, amivel társadalmunk gondjaihoz közeledik, az egyetlen olyan vonzó magatartásforma, amely nem a mai pártpolitikai csatározások között keres alternatívákat a jövő felé. A leértékelt jövő című írást forgatva azonban mindinkább zavarba estem, majd egyre bosszúsabban láttam, hogy ezzel a tanulmánnyal nincs mit kezdenem. Kerékyártóval ugyanis nem tudok egyetérteni, de vitatkozni sem igazán. Fejtegetéseiből alapvetően hiányzik a rendszer, okfejtései hipotézisből ívelnek hipotézisbe, tételeit jobbra csupán deklarálja, de nem bizonyítja. Ráadásul mindez alapvetően a politikai zsurnalizmus által kijelölt koordinátarendszerben rajzolódik ki, s így nem a valóság a gondolatok próbaköve, hanem a mai magyar társadalom különböző köreibben

kialakult kvázi-politikai hiedelemrendszer. Sajnos éppen az, ami ezt a világot olyan reménytelenül agyon ideologizálttá teszi, s amelyik a valós történésekkel szemben olyan önmagukból táplálkozó normarendszert állít, amivel szemben a realitás mindig alulmarad.

Nem az a baj, hogy Kerékyártó dolgozata spekulációra épül, hanem az, hogy mint spekuláció is meddő. Szervesen következik ez abból, hogy Kerékyártót nem a társadalomkutatói szenvedély mozgatja tanulmánya írásakor, hanem rossz társadalmi közérzete, ami sokkal inkább jelent valamiféle lírai viszonyt tárgyához, mint az amúgy nem feltétlenül kötelező távolságtartó objektivitást. Eközben azonban olyan eszközrendszerrel dolgozik, amely azt a látszatot kelti, hogy a valóság tárgyilagos feltárását végzi. A végeredmény: sem a valóságnak, sem a lírának meg nem felelő álelemzés, amelyben különböző motivációjú fejtegetések kapcsolódnak

össze - többnyire ott, ahol logikájuk megtörik.

II.

A tanulmány a lírai szituáció felvázolásával indul. "Csak az esztelen optimizmus tagadhatja a jelen komor realitását, mint ahogyan csak a jövőbe vetett esztelen bizalom alapján hihető, hogy néhány esztendőn belül minden jobbra fordul." Ez persze igaz, éppennyúgy, mint pl. az az állítás, hogy aki esős időben nem húz kalucsnit, azt kockáztatja, hogy a zoknija átnedvesedik. Kiindulópontként tehát az esztelenség jelenik meg, s hogy a dolog mégis kínáljon valamiféle alternatívát, rögtön két változatban. Az így fölvezetett alternatívák azonban csak hamisak lehetnek. Megjelenik, ráadásul mint hipotézis, tehát sokszorosán elbizonytalanítva és minden konkrét tartalomtól, uram bocsá definíciótól eloldva, néhány politikai tényező, amelyeket Kerékgyártó sem fogalmilag, sem praktikusán nem definiál, ami a továbbiakban a tanulmányt végigkísérő pontatlanság és homály döntő oka.

A szerző által teremtett esztelenül reménykedő vagy hasonlóan reménytelen figurák illúziók rabjai. Téveszmék magyarázatára történik ugyan egy kísérlet, de bonyolult nyelvi kódját csak hipotetikusan lehet feloldani, ami nem feltétlenül az olvasó feladata. "Az illúzióik kiváltója semmi mással nem magyarázható, mint azzal a kínzó bizonytalansággal, mely a megélt jelenből táplálkozik." A magam részéről a szerzőtől azt vártam volna, hogy az illúzióknak vagy a kiváltóját,

vagy a magyarázatát kínálja nekem. Ő azonban a kiváltót magyarázza, amit már csak azért sem igazán értek, mert a szöveg szerint az a bizonytalanság, ami táplálkozik, mégpedig a megélt jelenből. Az illúziók azonban objektíve önmagukban is bizonytalanok. Ha viszont bizonytalanságból táplálkoznak, akkor adekvát élménynek tekinthetők, és talán nem is illúziók. Ha azonban a jelen az alapjuk, akkor a bizonytalanság a jelen koré, így viszont nem a lírai hőst kellene elemezni, hanem azt, amiben élünk. Akkor viszont a valóságot mégsem tekinthetjük illúzióknak. Egyébként, ha nem társadalmomelemzősdit játszunk, szívesen időzöm magam is annál a gondolatnál, hogy az élet álom... Mindez kötözködésnek tűnhet. Sajnos, a fogalmi és nyelvi pontatlanság Kerékgyártó tanulmányának szinte minden pontján érzékelhető, ezért nem lehet átsiklani fölötte. Már csak azért sem, mert Kerékgyártó olyan társadalmi gondok motiválják, amelyek a tanulmányban való megjelenési formájuk esetlegességétől eltekintve, széles körben meghatározzák a demokratikus Magyarország 1989-ben megindult kialakulásáról alkotott képet, és a folyamat egészét is befolyásolják. Vagyis, bár Kerékgyártó a maga teremtette fantomokkal hadakozik, ezek ettől függetlenül még léteznek. Ahogyan azonban ő számol be róluk, az valójában valómásos formát igényelt volna. A dolgot ugyanis arról szól, hogy a szerző hogyan döbben rá arra, hogy a dolgok bizony bonyolultak, s egy társadalom tudat- és gesztusrendszere, magatartásformái és nem utolsósorban

gazdasága nem változik meg olyan gyorsan, ahogyan az államforma vagy a politikai intézményrendszer átalakítható. Ezek a felismerések még akkor is evidenciák, ha nagyon sok illúzió élt és él róluk ma is.

III.

”Nem kétséges, hogy a két éve lezajlott szabad választás a társadalom új legitimációs rendjét teremtette meg. Akik vették a fáradságot, hogy szavazni menjenek, a totalitarizmust utasították el. Valójában egyetlen szavazati aktussal.” A stílus: a szerző szó-választása mutatja, hogy nem érzékeli a tényleges folyamatokat, hanem bizonyos bejáratott gondolati mechanizmusok önmozgásával szembesít bizonyos valóságelemeket. Eszerint az állampolgárok számára fáradtság a totalitarizmus elutasítása. S nem választani, hanem szavazni mentek két éve...

Hogy valami nem kétséges vagy esetleg mégis az, az nem a deklarációktól függ. Az okfejtés felépítése is lehet független attól, hogy az elején van-e negáció vagy nincs.

Mindenesetre azokat a Kerékyártó által a korábbiakban megfogalmazott bizonytalanságot ez a mondat a következő formában fejezhetné ki: ”Kétséges, hogy a két éve lezajlott szabad választás megteremtette-e a társadalom új legitimációs rendjét, s azok akik elmentek szavazni, valóban – egyetlen szavazati aktussal! – elutasíthatták-e a totalitarizmust?” Ha jól fejtem Kerékyártó szövegét, a kérdés számára is éppen ez. Tanulmányának egésze ugyanis éppen erről szól. Ha meditációját nem pusztán a politikai retorika határoz-

za meg, akkor számára is egyértelmű: a társadalom mai képét az határozza meg, amit örökölt. És nem csupán az elmúlt négy évtizedből, hanem mindabból, ami a magyar modernizáció immár majd másfélszáz éves történelmi vajúdasából származik. Mindenekelőtt abból a sajátos skizofréniából, ami szintén akar polgári társadalmat építeni. Éppen ezért nagyobb gondot fordít a saját deklarált céljaival szembeni túlélési stratégiája kialakítására, mint megvalósításukra. A magyar politikai élet számára a több lábbon állás ebben a magatartásban formálódik meg, aminek kifejezési formája az eltökélt, erkölcsi normaként is megjelenő ellenzékiesség. Diktatúrák idején ez segíti a túlélésben, demokráciában ez tolja a diktatúra felé. A mai helyzetben mindez kevésbé látványosan van jelen, mert az 1989-ben bekövetkezett fordulat nem belső fejlődés eredménye volt, hanem az országot korábban integrálni akaró (bizonyos értelemben részlegesen valóban integráló) birodalom összeomlásából adódott. Ez pedig azt is jelenti, hogy a társadalom számára hiányzanak azok a kulcsfontosságú élmények, amik a fordulatot személyes ügyként teszik nyilvánvalóvá. Ebből származnak aztán azok a félelmetes aránytévesztések, amiknek révén nagy társadalmi élményként jelenik meg egy taxisblokád vagy egy médiaügyben zajlott tüntetés. Ez a társadalom változatlan formában hordozza a diktatúrában kialakult személyiségstruktúrákat, a lakosság ki nem fejlődött vagy elsorvadt polgári öntudatának terhét, a régióinkban általános, tradicionális

politikai iskolázatlanságot, annak a szellemi infrastruktúrának a kialakulatlanságát, ami a demokrácia igazi tartalommal való megtöltéséhez szükséges és még sorolhatnánk tovább azokat a gondokat, hiányokat, amik a mai helyzet zavarait, botránnyait meghatározzák és előhívják. Vagyis a totalitarizmus jelképes elutasítása, a demokrácia verbális igenlése éppen az előbb említett, a jelent és jövőt részleteiben és egészében meghatározó, tényleges vonásokban még nem hozhatott átfogó változásokat. Éppen ezért teljességgel megalapozatlanok, és csak a veszélyes társadalmi illúzionizmus erősítésére alkalmasak azok a kijelentések, amiknek a fordulat körüli eufória, a felszabadulás ünnepi érzése kiváltotta, de a valóságban soha vissza nem igazolt ábrándok jelentik a viszonyítás alapját.

IV.

Kerékyártó szerint "az évtizedeken át elfojtott természetes igény az önrendelkezésre hihetetlen erővel tört felszínre; sorra születtek a civil társulások a legkülönfélébb érdekek alapján." A helyzet azonban más volt. Eltekintve attól, hogy ezeknek a civil társulásoknak, egyáltalán a civil társadalom mítoszának más jelentése van egy diktatúrával, illetve egy monolitikus hatalmi rendszerrel szemben, mint egy demokratikus struktúrák között élő társadalomban, a szomorú tény az, hogy azok a képességek, amiket évtizedeken át nem használtak, menthetetlenül elsorvadnak. Vagyis annak ellenére, hogy voltak, talán nem is kevesen, akikben az önrendelkezés

igénye hihetetlen erővel lobogott, a magyar társadalmat nem ez jellemezte. A szisztematikusan kialakított politikai közöny, a valóságos közösségképzés minden eszközzel való akadályozása a Kádár-korszak egyik meghatározó és nem is eredménytelen belpolitikai törekvése volt. A közöny legitímálta hatalmi struktúrából egyebek között a közöny is velünk maradt. Abban, hogy "az önszerveződő közösségek egyre-másra kiürülnek" ennek is döntő szerepe van. Kerékyártó szerint azonban a fő ok "a hatalom központosulása". Ez a feltételezés mindennapos. Ámbár ezeknek a civil kezdeményezéseknek éppen az az egyik legfőbb oka a létezéshez, hogy nem a hatalommal szemben, hanem az adott – akár demokratikus – hatalmi struktúra mellett kínálnak alternatívát. Ez pedig azt jelenti, hogy a hatalom mozgásformái érdemben nem befolyásolhatják, sőt éppen a központosulás adhat különös létjogosultságot nekik. Ennek fölmérése azonban az ilyen mozgalmak fő szervezőit korábbi elképzeléseik felülvizsgálatára, tevékenységük kritikus elemzésére kellene, hogy ösztönözze. Ez kétségkívül megrendítően nehéz feladat, aminél sokkal könnyebb egy sajátos ellenségkép kialakítása.

V.

Kerékyártó szerint "egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy a tömeges állampolgári csalódottság következtében az 1994-es esztendő meglepő fordulatot hoz. Akár abban az értelemben is, hogy a súlyos zavarokkal küsz-

ködő hatalmi rendszert ugyanolyan módon utasítják el, mint az előzőt." Tulajdonképpen ez az a pont, melytől már csak a szakmai mazochizmus olvastatta velem tovább a tanulmányt. Amiben persze én is hibás vagyok, hiszen a társadalmi mozgások elemzésében alapvetően mások a kiindulási pontjaim, mint Kerékyártónak...

Az én olvasatomban az elmúlt években alapvetően másként történtek a dolgok, mint ami Kerékyártó fejtegetéseiből rajzolódik ki. Úgy vélem: a magyar társadalom a választásokon nem utasított el egy korábbi hatalmi rendszert. Amit az már önmagában is bizonyít, hogy a szó valódi értelmében vett választásokra csakis annak bukása után kerülhetett sor. Másrészt, ha Kerékyártó az évszámmal a következő választásokra céloz, akkor azt feltételezi, hogy egy esetleges kormányváltás parlamentáris úton következik be. Ez viszont azt jelenti, hogy nem következett be fordulat éppen a változás eddigi leglényegesebb eredményében, a képvisleti demokráciának, mint a diktatúrát fölváltó politikai formációnak meghatározó voltában. Azaz: nem következik be újabb rendszerváltás. Ha viszont - bár ez az eshetőség csupán Kerékyártó gondolat- és mondatfűzésének lazasága, és nem az ideológiájáról alkotható összbenyomás miatt vethető fel -, egy más típusú hatalomátvételre céloz, akkor az "ugyanolyan módon" történő elutasítás kritériuma nem valósul meg. Mindebből egy dolog tetszik ki bizonyosan: hogy Kerékyártó nem tesz különbséget a kormány és a társadalmi rendszer között. Szívesen ír hatalmi

struktúráról, amiről sohasem derül ki, hogy az alkotmányosan rögzített módon rögzített parlamentáris demokráciáról, vagy az ebben a keretben végrehajtó szerepet kapott kormányról szól. E különbségtétel nélkül pedig értelmezhetetlenek a fejtegetései.

Vannak azonban olyan mondatai is, amikkel az általános érthetlenségen kívül is fölbukkannak logikai bakugrások. "Mivel a politikai apátia szemmel láthatóan terjed, a teljes kiúttalanság érzése növekszik, az előbb-utóbb bekövetkező hatalmi átrendeződéssel mindenképp számolnunk kell." Hogy az apátiából hogyan lesz átrendeződés, arról annak ellenére nincs szó, hogy itt is valós gondra figyel föl Kerékyártó. Az apolitikusság és antipolitikusság közötti különbségtétel azonban itt is elengedhetetlen, mint ahogyan a demokratikus kormányzattal és magával a demokráciával való elégedetlenség sem ugyanaz. A kettő közti különbségtétel azonban a magyar társadalom talán legfontosabb feladata: ahogyan nem engedhető meg, hogy a kormányzat azonosítsa magát a demokráciával, ugyanúgy elfogadhatatlan és többnyire rejtett restaurációs ösztönök fejeződnek ki abban, hogy ezt az ellenzék tekintse monopóliumának. Ugyanez természetesen érvényes a Kerékyártó által is sokat emlegetett civil szférára is.

VI.

Külön fejezet Kerékyártó tanulmányában a mai kormány és az azt meghatározó pártok bírálata. Nehéz nem vitába szállni kijelentéseivel, amiben a legjellegzeteseb-

ben keverednek össze a vádak és a bizonyítékok, vagyis inkább az válik meghatározóvá, hogy az objektivitás jegyében, de a bizonyítás belső igényének minimuma nélkül fogalmazódnak meg a napi politikában és a publicisztikában uralkodóvá vált vádak. Ez a preconcepciós ítélkezési gyakorlat pontosan azt a Kerékgyártó által is kárhoztatott magatartásformát testesíti meg, mely szerint "az állampolgári magatartás ... az elégedetlenséghez fűződő jogban merül ki". Önmagában az elégedetlenség nem rossz mozgatóerő, hiszen az állampolgárnak, aki képviselést egy szabad választáson biztosította, a választások között a hatalom ellenőrzése nemcsak joga, hanem feladata is. Vagyis nem egyetértését vagy dicséretét, hanem elégedetlenségét kell kinyilvánítania, és annak okait kell kifejeznie. Mindez azonban azzal a felelősséggel jár, hogy ezt lehetőségeihez képest pontosan kell kifejeznie, elégedetlensége tehát nem menti fel mint állampolgárt a dolgok tárgy-szerű elemzésének kötelezettsége alól. Ehhez viszont nélkülözhetetlen az, hogy különváljanak a tények és a ráfogások, a kormányzati döntésekben kifejeződő tényleges tendenciák és a pártpolitikai harcok propaganda elemei. E különbségtétel nélkül a felelőtlen vagdalkozás birodalmába juthatunk, ahol már nincs semmi szükség a tényekre. Ha valaki a politikai illúziók világát úgy kutatja, hogy saját elképzelései is ezen a birodalmon belül maradnak, akkor ezek a spekulációk is bőven elegendőek mutatók okfejtések létrehozására.

VII.

Fontos elem a mai politikai propaganda-háborúban a népi-nemzeti-popularista minősítés osztoztatása, függetlenül a minősített tényleges magatartásától. Ebben még az sem akadály, hogy a kormányzatot egyidejűleg vádolják, alkalmanként ugyanonnan, a szociális érzékenység hiányával és populizmus-sal, noha a kettő, éppen legfontosabb elemeiben kizárja egymást. A mai magyar politika és gazdaság paradoxona, hogy a működőképesség megőrzésével egyidőben kell egy mélyreható átalakítást végrehajtani. Ez tagadhatatlanul közös érdek, ebben a célban az ellenzék és a kormány lényegében egyetért, még akkor is, ha erről szemérmesen hallgat. Nem véletlen, hogy a meghatározó politikai erők eddig nem éltek a szociális demagógia, de még a radikális érdekvédelmi fellépés eszközével. Pontosan tudják ugyanis, hogy az átalakulásnak ára van. A fogyasztás stagnál vagy csökken, a munkanélküliség nő. Ilyen körülmények közt a populizmusnak, mint kormányzati magatartásnak nem lehet tere. Ezt éppen a kései Kádár-rendszer bizonyította, amikor tétova, saját "merészségétől" mindig visszarettenő reformtörekvéseivel előidézte az ország gazdasági összeomlásának közvetlen veszélyét. De populizmuson valójában nem is ezt szokás érteni. A maga módján ez a kifejezés a kommunista párt-ideológusok egykori "narodnyik" vádjának korszerűsített formája. Nem gazdasági vagy politikai áramlatra, különösen nem kor-

mányzati lépésekre, hanem az ideológia, a kulturális élet egyik áramlatára utal. Ráadásul egy olyan áramlatra, aminek kormányzati befolyása nem is igazán jelentős. A népi-nemzeti ideológia azonban mindeddig a művelődésügyön kívül nem tett szert számottevő befolyásra, legfeljebb a koalíció pártjainak politizálására gyakorolt stiláris hatást. Ezt populizmusnak nevezni nem más, mint párt-politikai ihletettséggű elméleti farkasvakság. Vagyis semmilyen tényleges kormányzati intézkedéssel nem bizonyítható efféle törekvések létezése sem. Más kérdés persze, hogy a pártokon belül kifejeződő társadalmi elégedetlenséget milyen politikai erők fűtik, milyen ambíciók állnak mögöttük. Ez azonban feltétlenül külön elemzés tárgya lehet, és sem a kormányzat tevékenységének, sem általában a hatalmi intézmények működésének áttekintésében nem játszhat szerepet, tekintve hogy azokra mindeddig nem gyakorolt érdemi hatást. Azaz a társadalom valódi életét nem indokolt összekeverni a politikai ideológia folyamataival. Mindebből pedig egyenesen következik, hogy az ebből a félreértésből származó félelmek más szférába tartoznak, s hogy az ilyen teoretikus fejtegetésekre, mint elméleti alapra épülő következtetéseknek döntően propagandisztikus jelentősége van csupán. Ha erről a kérdéskörrel Kerékyártó nem csupán a hiedelmek szintjén tájékozódna, arra is rá kellene döbbernienie, hogy a populistának nevezett, magát népi-nemzeti elkötelezettségűnek tekintő csoport valójában nem a magyar közgondolkodás alakulásában olyan nagy szerepet betöltő népi mozgalom

hagyományait folytatja, tehát nem annak az eszmeiségnek mai megjelenítője, amit a legteljesebben Németh László, Bibó István, Ilyés Gyula testesített meg. Ebben az félcélmetes, hogy a propagandisztikusan eltúlzott félelem bizonyos marginális jelenségektől, azokból valóságos erőt fejleszthet. Éppen ezért a helyzetelemzés ártatlan műfaja országos hisztériák kifejlődésének is részévé válhat. Gondoljunk arra, ahogyan a Torgyán-jelenség kibontakozott: a hangoskodása körüli botrányszag reklámértéke, az általa képviselt eszméknek tulajdonított befolyással való fenyegetettség érzésének kialakulása máig hatóan jelen van a közgondolkodásban, még akkor is, ha az ő lejáratódása miatt az a politikai bázis, amire építkezett, most más vezért keresett magának. Olyat, aki magának nem ilyen sereget kívánt. Vagyis a túlhiszterizált, agyon korcografált félelem mindentől, ami nemzeti, éppen ennek az eszmének szélsőségeit erősíti.

Ráadásul amit Kerékyártó népi-nemzetinok nevez, valójában egy konzervatív, nacionalista színezetű, nosztalgikus ideológia, aminek hangos, de nem túlságosan nagy táborában túlteng a pátosz és a retorika, alkalmanként a demagógia. Önnön ellentmondásai meghatározta dinamikája szerint ez az áramlat egyébként mind láthatóbban kormányellenessé válik, ahogyan azt a koalíció második legnagyobb pártjának zaklatott története, már be is bizonyította. De éppen ez a történet nyugtathatná meg mindazokat, akik ebből az irányból éreznek fenyegetést. Ez a magatartásforma önmagát szigeteli el, mert a

mögötte álló eszmerendszer kategóriái nem alkalmasak a mai helyzet, folyamatok leírására. Arról nem is szólva, hogy hiányzik belőle az a szociális, plebejus töltet, ami valamilyenkor a "népi" jelzőben jelent meg. Ennek következtében bázisa megmarad a középrétegen belül, és ebből adódóan nem lesz képes sohasem olyan tömegeket megmozgatni, hogy az valóban kimozdítsa a politikai centrumot ma elfoglalt helyéről.

Mindez egyúttal annak az állításnak a képtelenségét is bizonyítja, hogy "az sem elképzelhetetlen, hogy a központosító nemzetállam egy etnocentrikus nemzeti sorsközösség mítoszának jegyében újra uralni akarja a civil társadalmat és a kultúrát". Az igazi törésvonal a mai magyar társadalomban nem népi-nemzeti kontra demokratikus-civil eszmeiség, hanem a parlamentáris demokrácia elfogadása és elutasítása között húzódik. Sajnos ezt a törésvonalat a politika belső harcai nem hagyják kellően tudatosítani, a politika zárt világában kialakuló személyes konfliktushelyzetek, a politikai élet öngerjesztő feszültségei gyakran elfedik az osztársadalmi gondokat, még akkor is, ha bennük valóban messzebb gyökerező feszültségek, valódi problémák fejeződnek ki. Mi sem jellemzőbb, mint az, hogy média-ügyben több tízezres tömegeket lehet mozgósítani akkor, amikor az ország lakosságának elemi érdekeit és nemzeti szuverenitását sértő Duna-ügyben százak, legföljebb ezrek vonulnak fel.

VIII.

A politika öngerjesztő konfliktusrendszere a társadalom egészében jelentős feszültséget indukál, a hatalmi szféra által egyetemlegesen viselt felelősség azonban összehasonlíthatatlanul kisebb szerepű, mint a gazdasági helyzet drámai átalakulása miatti elégedetlenség. Az a tétel azonban, amire Kerékgyártó István jut, képtelenségével egyenesen megdöbbentő. Ezt írja ugyanis: "a gazdaság piacelvű átalakítása ugyan mindenképp kívánatos, de ha ezzel egyidejűleg nem mérséklődik a társadalom széles rétegeinek elnyomódása, a *tekintélyuralmi* törekvések terjedése megállíthatatlan."

Mármost: a piacgazdaság a mai Európában nem egyeztethető össze tekintélyelvű politikai hatalmi berendezkedéssel. Kerékgyártónak is pontosan kell tudnia, hogy a mai nemzetközi kapcsolatrendszerben egy ilyen berendezkedést Magyarország pénzügyi, gazdasági, de még a politikai helyzete sem tesz lehetővé. (Amit, egészen más modellben az is bizonyított, hogy az előző rendszer bukását belülről előkészítő folyamatban döntő szerepe volt annak, hogy a gazdaság és politika folyamatos ellentmondásba került. Nem utolsósorban azért, mert a piaci mechanizmusok felé mozduló gazdaság folyamatosan szembekerült a monolitikus politikai irányítási rendszerrel.) Ami a tekintélyuralmi ambíciókhoz szükséges tömegbázis jelenlétét illeti: ennek létrejötte kétségkívül valós elvi lehetőség. Csakhogy a demokráciában amúgy járatlan tömegek ilyen célra való megnyerése mellett semmiféle érv nem szól, s a magyar-

országi hagyományok azt bizonyítják, hogy a szélsőségeknek nincs esélyük a hatalom megszerzésére. Másfelől ellentmond ennek az is, amit Kerékgyártó is leszögezett: a nagyfokú politikai apátia eleve nem kedvez a tömegek mozgósításával operáló akár valóban populista vagy tekintélyelvű törekvéseknek.

IX.

Kerékgyártó, ahogyan a politikai publicista túlnyomó többsége, összetéveszti a politikusi és politikai magatartásformákat és törekvéseket. Leírja, hogy a mai "hatalmi struktúrát az önteltség és a csalhatatlanság képében megjelenő merevség jellemzi, mely éppen úgy megnyilvánul a liberalizmusellenességben, mint a populista ideológiák rejtett kultiválásában." Túl azon, hogy az önteltség és a csalhatatlanság aligha olyan kategóriák, amikkel egy hatalmi struktúra működése leírható lenne, a merevség, a csalhatatlanság és önteltség nem azok a viselkedési formák, fölmutatható erkölcsi és stílusjegyek, amikkel egy populista operálhat. De nem is ez az ellentmondás a döntő, hanem az, hogy ebben a gondolatmenetben ismét a "hatalmi struktúra" fogalmi tisztázatlansága a meghatározó. Amennyiben ez a politikai szféra egészét jellemzi, akkor a vélelmezett magatartási formákkal összefüggést feltételező ideológiai törekvések listája korántsem teljes. Ugyanis a hatalom mai természetrajzához tartozik, hogy a parlamenti ellenzék, sokszor akarata ellenére ugyan, de részese annak a struktúrának, amelyben a döntések megszületnek. De a hatalmi struktúra nemcsak a Parlamentet és

a kormányt jelenti, hanem a helyi ügyekben döntő önkormányzatokat is. Márpedig a lakosság közérzetét, a politikai változásokról, általában a hatalomról, politikáról, demokráciáról alkotott képét ez, mivel többször találkozik vele, talán még az országos politikánál is erősebben befolyásolja. Arról azonban, hogy itt mi történik, a régi és az új arrogancia hogyan hódít, hogyan őrződnek meg az előző rendszerben szerzett hatalmi monopóliumok, milyen korrupciós folyamatok zajlanak, a korábbi nomenklatúra hogyan transzformálja bürokratikus és informális kapcsolatait gazdasági hatalommá, nem sokat tudunk, mert az országos nyilvánosságba csak ritkán csatolódik vissza a hatalomnak ez a helyi pólusa. Ennek figyelembevételével azonban ma politikai elemzést írni vétkes felszínesség.

Vannak persze a felszínességnek olyan elemei is, amelyek csak a bulvárlapok szintjén szokásosak, természetesen eltekintve a közvetlen pártpolitikai csatározásoktól, amelyek szintén nem elsősorban megoldás felé mozdulást, hanem a propaganda hatás növelését célozzák. Kerékgyártó "remélt és ígért" gazdasági felemelkedésről ír. Hogy ki mit remélt, az persze fontos kérdés, de rövid távon felemelkedést felelős politikai tényezők nem ígértek! Sőt, éppen a miniszterelnök volt az, aki kormányát kamikázé kormánynak nevezte, és határozottan kijelentette, hogy igen nehéz évek következnek. Kerékgyártó a magyar gazdaságról érdemben semmit sem mond, tökéletesen figyelmen kívül hagyja annak belső történéseit. Emiatt vádjai megalapozatlanok, néhány retorikus szólamtól eltekintve bizo-

nyítékai nincsenek, amit a gazdaság válságáról mond, a valós folyamatokkal semmiféle kapcsolatot nem mutat. Egyszer úgy fogalmaz, hogy a "nemzetgazdaság feltartóztatatlan romlása, a szociális feszültség éleződése a parlamentáris demokráciától való elfordulást váltotta ki", máshol "az állampolgárokat elszegényítő politika" következményeiről elmélkedik. Végezetül odáig jut, hogy "szociális piacgazdaság címén a gazdaság felbomlásának, a szociális gondoskodás marginalizálódásának vagyunk tanúi". A gazdaság és a szociális helyzet kétségkívül igen lehangoló képet mutat. "A civilizált országokban réges-rég felismerték a gazdaság és a szociálpolitika közötti szoros kapcsolatot, miközben nálunk éppenséggel ellenkező előjelű folyamatok zajlanak." Szép mondat, egyetlen baja, hogy nem igaz. Gyakorlatilag a magyar költségvetés kritikus pontja éppen a szociális kiadások körül van, súlyos deficitjének ez a döntő tétele, és ezt a parlament és a kormány tudatosan vállalja. Sajnos, a gazdaság és a szociálpolitika nemcsak a szükségletek, hanem a lehetőségek szintjén is összefügg. Hosszabb elemzésre itt nincs hely, az azonban biztos: hogy Magyarország mindeddig el tudta kerülni a nagy társadalmi robbanást, meg tudta őrizni politikai és gazdasági stabilitását, azért az mégiscsak azt bizonyítja, hogy a szociális védőháló használhatónak bizonyult. Mindez nem jelenti azt, hogy a gazdaság vagy szociálpolitika minden szempontból kifogástalan, vagy hogy örök időkre szolgáló példa lehetne. Jónéhány szükséges lépés

késik, jónéhány a feltétlenül szükséges minimumnál nagyobb felfordulással jár.

X.

Külön fejezet a gazdaság "szétverésének" ügye. Anélkül, hogy alaposabban elmélyül-nénk a kérdésben (amely még a szakértők számára is meglehetősen zavaros), néhány alapvető tényt feltétlenül figyelembe kell venni. A magyar gazdaságban a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján általános válsághelyzet alakult ki. A legszembeötlőbb a pénzügyi vagy adósságválság volt, aminek megoldása ekkorra már reménytelennek tűnt, hiszen csak a forint sorozatos leértékelésével lehetett elérni olyan export teljesítményt, ami a kamatterhek fizetését még éppen hogy biztosította. Ez, a nyolcvanas években kialakított politika alapozta meg a rendszerváltozás elején bekövetkezett gyorsuló inflációt. De talán ennél is súlyosabb gondot okoz mindmáig a magyar gazdaság strukturális válsága. A KGST-örökség ebben van a legnagyobb tehertételként jelen. Nem azért, mert a KGST az ország kifosztását szolgálta volna (ennek feltárása rendkívül bonyolult hosszú távú feladat), hanem amiatt, hogy az így mesterségesen teremtett, igénytelen piac a maga termelési szerkezetet, technológiát konzerváló szerepével fokozatosan leszakította a világpiactól a magyar gazdaságot, és egyúttal sokoldalúan versenyképtelenné tette. Éppen ezért a KGST összeomlásakor kiszolgáltatott helyzetbe került. A korábbi, olyan-amilyen, de mégiscsak létezett nem-

zetközi munkamegosztási rendszer szinte teljeskörű megsemmisülése olyan krízist jelentett, amelyhez csak a történelmi Magyarország szétesésének pillanatát követően kialakult helyzet hasonlítható. Éppen ezért tudomásul kell venni: a gazdaságot nem az új kormány verte szét, hanem, megfordítva a folyamatot: a szovjet birodalom által meghatározott hatalmi és gazdasági rendszer szétesése miatt következett be a rendszerváltás, és ennek nyomán került hatalomra az új kormány. Vagyis a történések időben lényegében egyszerre következtek be, kapcsolatuk azonban alapvetően fordított. Ezzel szemben Kerékyártónak nincsenek információi a nyugati tőkebeáramlás eredményeként végre meginduló szerkezetváltásról, a magyar külkereskedelem piacváltásáról, nem méri fel, hogy a munkanélküliség mennyire strukturális jellegű (csak mellékesen jegyzem meg, hogy talán 1986-ban a dicső emlékeztű Berecz János nyilatkozta azt a BBC-nek, hogy amennyiben komolyan gondoljuk a veszteséges üzemek bezárását, fél év múlva 400.000 munkanélküli lesz Magyarországon), mit jelent a privatizáció, és így tovább. Ezeknek, a mai Magyarország mindannapjait alapvetően meghatározó tényezőknek a figyelembevétele nélkül a helyzetet elemezni nem lehet. Ez a módszer-tani képtelenség egyetlen dolgot bizonyít: hogy a szerzőben, ahogy a magyar társadalomban és a keserves valóságra lassanként rádőbenni kényszerülő volt szocialista államok lakosságában öntudatlanul is tovább él a múlt rendszer stabilitása, kiszámíthatósága iránti nosztalgia, ahol ugyan a szegénység lét-

biztonsággal párosult, s így lett életforma szervező tényező, mégis, minden hamissága ellenére, elfogadhatónak tűnt ez a berendezkedés, mert a kiváltságosok gazdagsága nem mutatkozott meg a mindennapokban. Eközben nincs elegendő információja arról, ami történt és történik.

XI.

Különös módon nem kap komoly helyet Kerékyártó tanulmányában mindennapjaink slágertémája, a sajtó. Ha ez azt jelenti, hogy az előző kérdéseknél, minden láрма ellenére nagyságrenddel kisebb jelentőségű ügynek tartja, akkor egyetértek vele. Annak ellenére, hogy a média ügyből mesterségesen sikerült a küzdő feleknek országos botrány-sorozatot kavarni, végsősoron mégiscsak másodrendű kérdésről van szó, amiben azonban jelképesen minden konfliktus megjelenik, ami a mai Magyarországon egyáltalán elképzelhető. A régi rendszer monopol helyzetének őrzése, az új kétségbeejtő káderhiánya, a politikai hatalomért folyó harc egy rendkívül fontos presztizscsatájának próbapályája is ez, és sorolhatnánk. Az igazi baj azonban más, és nagyobb. A sajtó, csakúgy mint a politika és a lakosság jelentős része, felkészületlen a demokráciára. Ezért súlyos szerepvárral küzd, amikor egyfelől azt a közvetítő funkciót, amelynek értelmében az információ-áramlás szabadságát is szolgálnia kellene, pro és kontra pártérdeknek veti alá, másrészt kialakulatlan saját önszabályozása, tehát megtűri magában mindazokat, akiknek szakmai vagy erkölcsi alkalmatlansága sok-

szorosan bebizonyosodott. Kerékyártó azt írja, hogy "különösen veszélyes lehet az információk fokozódó összpontosulása, ami információs monopóliumokhoz, szélsőségesen erős információs és hatalmi centrumok létrejöttéhez vezethet, melyek óhatatlanul konzerválják a meglévő hierarchiákat." Elvileg a tétellel teljes mértékig egyetérthetünk csak azt nem tudni, hogy az említett hatalmi centrumokat hol látja a szerző? A kommunikációs zavarok veszélyességét szándéka ellenére saját példájával bizonyítja Kerékyártó, akinek ez a tanulmánya éppen alulinformáltsággal, a tények ismeretének hiányával bizonyítja, hogy azok a rendszerek, amelyeknek az informálódást is lehetővé kellene tenniük, beérik azzal, hogy a pártpolitika fórumaiként bírálnak, vitáznak. Nem képesek tehát a politikai szféra ellenőrzésére, csupán újrajátszák az abban kialakult konfliktusrendszert, anélkül, hogy megteremtve a valódi szellemi és erkölcsi függetlenségüket, képesek volnának önálló életre. A függetlenséget egyetlen formában gyakorolják: a hatalomtól való függetlenség formájában. Sajátos módon erre még a kormányhoz közelálló lapok is töreksenek. Mindennek azonban az a végeredménye, hogy a társadalomban rögzült értékrend, egyfajta beszűkült politikai tudati struktúra továbbra is szinte sértetlenül őrződik.

XII.

Kerékyártó viszonyítási bázisa akaratla-

nul is az, amit a múltban megtapasztalhatott. Az ő érzésvilágában is az a rendszer volt demokratikus, amelyikben nem alakult ki szembeötlő különbség a lakosság egyes rétegei között. Úgy tűnik, ő is, mint olyan sokan, a rendszerváltást úgy képzelte el, hogy a dolgok rendje alapvetően a régi marad, csak a hibákat javítjuk majd ki. Ez azonban nem így történt, mert nem történhetett így. A rendszer lényegét ugyanis éppen ezekkel a hibákkal lehet meghatározni, s ezek kiküszöbölése csak a teljes fölszámolás menetében képzelhető el. Ez pedig azt is jelenti, hogy az a fajta (mint utólag nyilvánvalóvá vált: hamis) biztonság, az alsó szinten nivellálás egyenlőségével kielégített szociális igazságérzet nyugalma nem térhet vissza. A szabadság nem könnyű állapot. Az ember magára van utalva, gondolkodnia kell, felelős magáért, ha hibázik, fizetnie kell érte. Ezt a helyzetet nem könnyű elviselni, nem könnyű megszokni. A szabadságot nem lehet ajándékba kapni, személyenként, csoportosan egyaránt meg kell érte küzdeni. Magyarországon 1989-90-ben nem a szabadság korszaka köszöntött be, hanem a rabságé múlt el. A kettő nem ugyanaz. A kívánt szabadság technikájának birtoklásáért keményen meg kell dolgozni, és ebben döntő szerepe van az illúziókkal való leszámolásnak. A demokráciában eltelt két év kiábrándulásainak keserűsége azonban ebbe az irányba mutat.

Misóczki Lajos

Pásztó és Vidéke

(Egy lap megjelenésének kilenvenedik évfordulóján)

A kiegyezés utáni hazai tőkés fejlődés, a Felvidékre vezető Pest-Hatvan-Salgótarján-Fülek-Ruttka fő vasútvonal megnyitása Pásztó gazdasági életét is élénkítette. Sajnos, az 1880-as évek közepétől pusztító filoxeravész a község és környéke szőlészetét-borászatát teljesen megsemmisítette. Pásztó szőlőtermelői e pusztítást az 1890/1900-as évek I. szőlőrekonstrukciójával sem heverték ki. Pásztó 1867-től 1893-ig járási székhely. Noha a helyi vezetők mindent elkövettek, hogy visszakapja városi jogát, törekvésük megtört.

A kötött birtokok, nagybirtokok miatt az elszegényedés jeleként szinte megállt a földadás-vétele. A kis-, sőt a középbirtokos gazdák saját tüke hiányában nem térhetek át a belterjes gazdálkodásra. A kereskedők és iparosok helyzete is folyamatosan rosszabbodott a 20. század elejére. Számottevő ipartelep nem létesült, a háziipar pedig lehanyaglott. Mindezek ellenére a hitelélet jelentős volt, mert a helyi alapítású Pásztói Takarékpénztár RT, a Pásztó és Vidéke Hitelszövet-

kezet segítették a kisvállalkozókat, a Hatvanvidéki Takarékpénztár RT Pásztói Fiókja pedig a csekély működő tőkét forgatta.

A felemás gazdasági fejlődés, valamint a visszafogott gazdasági élet ellenére Pásztó társadalmi élete nagyon élénk volt, amelynek alapját az a kisiparos, kiskereskedő, kigazda és tisztviselőréteg adta, amely meg akarta szüntetni a község tespedését. Őt társadalmi egyesülete, polgári köre, élén a Kaszinóval – gyakran és tudatosan vallotta: "Tegyük meg mindent Pásztó felemelkedéséért!" Ügyvédek, orvosok, tanárok és kitűnő összeköttetésű izraelita polgáremberek izzó lokálpatriotizmusa megyszerte ismert volt.

A lokálpatriotizmusban gyökerezett a pásztói turista élet is. Az 1887-ben, Gyöngyösön alakult Magyarországi Kárpát Egyesület Mátra Osztályában, majd az 1891-ben létesült Magyarországi Turista Egyesület Mátra Egyletében Pásztóról is voltak tagok. Ők, miután látták, hogy a turisztika, az idegenforgalom milyen jelentőset lendít Gyön-

Páztó és Vidéke

Társadalmi, közgazdasági, szépirodalmi és vegyes tartalmú hetilap. Megjelenik minden vasárnap.

<p>Előfizetési árak:</p> <p>Egyszeri ár: 2 kor Féléves: 8 kor Dygyéves: 20 kor</p> <p>MAJNAK LEÍV ÁRA 10 FILLER</p> <p>=====</p> <p>Kiszáradhat az az adószó miatt.</p>	<p>Főszerkesztő</p> <p>Dr. PLATTHY ADORJÁN</p> <p>Feladvó szerkesztő</p> <p>=====</p> <p>KELEMEN ÖDÖN</p> <p>Lapkiadóháza: A SZERKESZTŐSÉG.</p>	<p>Szerkesztőség és kiadóhivatal:</p> <p>SCHLESINGER MIHÁLY könyvnyomtatásban.</p> <p>=====</p> <p>=====</p> <p>Hirdetvényt megállapodás szerint elfogad a kiadóhivatal.</p>
<p>Szerkesztőségi előszó.</p> <p>=====</p> <p>=====</p> <p>=====</p>	<p>születésük óta a „Páztó és Vidéke”-t.</p> <p>Minden kiadványunk számára a</p>	<p>változó eseményeit Páztó és a környék híradásai által, a valóságos hívek, részvevőiként, a híradásoknak megfelelőleg tár-</p>

gyös városiasodásán, Páztón is hozzáálltak községük és a Nyugati-Mátra turizmusának megszervezéséhez. Ennek az ügynek felkarolására egy hírlap indításáról határoztak. Így született meg a Páztó és Vidéke nevű lap alapításának gondolata.

Az 1902. január 16-án keltezett, Heves vármegye alispánjához írt engedélykérő felterjesztésben még Idegenforgalmi és vegyes tartalmú hetilap megjelölés szerepelt, de a február 19-i folyamodványban már Társadalmi, közgazdasági, szépirodalmi és vegyes tartalmú lap engedélyét kérték. "Bár van Páztói Közlöny, de az új lappal a környékre is tekintendünk" – indokolták az újabb hírlap létjogát. (Ez a közlöny 1885-től jelent meg dr. *Platthy Adorján* és *Kelemen Ödön* szerkesztésében.)

A lapindítás fő szorgalmazója dr. *Platthy Adorján* orvos volt, a "palóc doktor", akit még "palóc gazdasznak" is neveztek, lévén birtokos, gazdálkodó – tagja a Heves Megyei Gazdasági Egyesületnek is. A lapindításhoz szükséges kaució egy részét *Keszler Ignác*, a

Páztói Takarékpénztár RT vezérigazgatója – *Schönfeld Lipót* és *Kelemen Károly* vállalkozó, továbbá dr. *Platthy Adorján* fizette ki. A lap nyomását, a heti 900 példányt a helybeli *Schlesinger Mihály* vállalta.

Ma már csak találgathatjuk, miért nem idegenforgalmi lapot indítottak, miért helyi tudósítót. Lehet, az utóbbihoz nagyobb előfizető- és olvasókört nyertek meg, mintha a csupán szűkebb érdeklődésre számottartó lapot adták volna ki.

Az 1902. november 30-án napvilágot látott lap 1. száma negyednagyságban, nyolc oldalon jelent meg. Főszerkesztője dr. *Platthy Adorján*, Felelős szerkesztője *Kelemen Dezső* volt.

A lap arculatát a Szerkesztőségi előszó című írás mutatta be. A szerkesztőség célja ez volt: "Mi e lap alapításával munkára vállalkoztunk, a közügyek szolgálatára." Nemcsak Páztó, hanem az egész környék, a palóc vidék, azaz a "tösgyökeres magyar vidék" gondjainak feltárására. Hangsúlyozta: "E lap nem azon céllal lép fel, hogy a társadalom külön-

böző osztályai között izgasson, hanem ellenkezőleg, hogy közöttük békítőleg hasson.” Ennek megfelelően tudósít majd Pásztó és környéke felemelkedése érdekében a közigazgatási életről, a földművelésről, gyümölcs- és szőlőtermelésről, az iparról és kereskedelemről, tudományos életről, a közművelődésről, tanügyről és egészségügyi viszonyokról, valamint a társadalmi életről, a polgári társas körök tevékenységéről.

A fenti törekvéseket tükrözte a rovatok megválasztása is:

A címoldalra szerkesztőségi, időszerű helyi és környékbeli, hazai és külföldi fontos cikkek kerültek.

Szintén a címoldalon, a lap alsó harmadában kapott helyet a Pásztó és Vidéke tárcája nevű rovat. A helyi szerzők szépirodalmi írásait ebben és a Csarnok rovatban is közölték.

A Vegyes közleményekben közhasznú ismertetések jelentek meg.

A Helyi hírek Pásztó és környéke napi eseményeit ismertette, a Közigazdaság rovat a gazdasági életből mutatott be képeket.

Volt még Hirdetések, Szerkesztői üzenetek és alkalmanként Piaci ár kimutatás rovat is.

Ha a felsorolt rovatok alapján tesszük mérlegre e lapot, megfelel a korabeli védéki lapok szintjének. Amiben mégis többet mutatott, az a gyors és valóban, az egész környéket átfogó, "minden eseményről tájékoztatni szándékozó" hírközlése volt.

A körültekintő szerkesztés ellenére is, hasonlóan bármely korabeli lap gyakorlatához, olykor mosolyra ingerlő írás is megjelenhetett, főleg a hirdetésekben. Az 1904. április

24-i szám 5. oldalán közzétett rajzos reklám-szöveg így szólt:

“Ne veszekedjen azon!
Hogy van-e jó bor Taron,
Menj el ide, a "Koronába",
Örömben vagy búbánatba,
Kérjél egy liter Visontait
S hozzá egy üveg Parádit,
Ott ragadsz mint mézen a légy,
Máshová soha nem mégy,
Nem felejtet Szíves bácsit,
S a 64 fillért meg nem bánod!”

Amit a szerkesztőség vállalt, a közügyek szolgálatát, következetesen teljesítette is. A község és környéke előmenetelét célzó törekvéseket többnyire cikksorozatban, vagy szerkesztőségi cikkben közölte.

Gazdasági jellegű cikksorozata volt többek között Pásztó városiasodását előmozdító villamosítás (elektromos közvilágítás) ügye. Másik fő téma, amely a környéket is átfogta, a szőlőrekonstrukció. Bár a megyei gazdasági egyesület jóvoltából közel egy évtizede működött már Pásztón az állami szőlőoltványtelep, a szőlők újratelepítése – a jelentős kedvezmények ellenére is – vontatottan haladt. A lap 1903. január 4-i számában *Demecs József* gazdálkodó kimutatta az Elpusztult szőlőink felújításáról című írásában, hogy mennyire fontos a szőlészet-borászat fellendítése: A filoxera előtt Pásztón évi 60-80 000 akó, azaz kb. 35 000 hl bor termett. 1 hl-t 20 koronával számolva ez Pásztó szőlőtermelőinek évi 700 000 K bevételt hozott. Jelenleg

(1903-ban) 5000 hl a bortermés, 1 hl bor 30 K - tehát most 150 000 K a bevétel. Az ipar és kereskedelem fejlesztésének ügyét is számos cikkben tárgyalta a lap. A szerkesztőség 1904. július 10-én közölt Idegenforgalom című cikke kiemelte: "A mi szegény népességünk ugyancsak rá van szorulva erre a rendkívüli jövedelmi forrásra... Pártolunk is minden olyan törekvést, mely az idegenforgalom növekedésére irányul, mert abban eminens közérdeket látunk."

Politikai, társadalmi közelményei a helyi és az országos változásokat egyaránt bemutatták. A szerkesztőség ráirányította a figyelmet a palócok körében is élénkülő szocialista mozgalmakra. Az 1904. április 10-i szerkesztőségi cikk Veszedelmes lomhaság címmel a hazai mozgalmak kiváltó okait és az események összefüggéseit elemezte: "Nem merül ki a nagybirtokos urak fantáziája az agrárszocializmusról való rémképek festésében. Egyenesen uszítják a hatóságokat a nyomorúságos helyzete miatt elégedetlen, néha lázongó nép ellen. Arról azonban nem elmélkednek a nagy urak, hogy megélhet-e családos ember napi 30-40 krajcárból?... Több bért kéne fizetni, és akkor mindenféle kényszer nélkül hajtaná el magától a hazátlan szocialisták maszlagát."

Az iskolügy teréről is gyakran tudósított a lap, főként az állami polgári fiúiskola közművelődési tevékenységéről.

A művelődésügy ápolójáról, fejlesztőjéről, a Pásztói Műkedvelő Egyesület életéről is sokszor olvashattak. Az 1904. évi húsvét hétfőn rendezett előadásáról ezeket jegyezte le a lelkes tudósító a lap április 10. számában: "/Az/ előadáson annyi ember volt, hogy egy kisebb vásári sokadalomnak is beillett volna. A vidék is kitett magáért. Északnak fel, egészen Szentkútig csaknem minden község képviselve volt. Délről meg Gyöngyös, sőt a délibábos Csány is tekintélyes számú úrnő/vel/ és úrral volt képviselve." Pedig a "világot jelentő színpadon" ezúttal csupán "élőképeket" láthatott a közönség.

A Pásztó és Vidéke utolsó száma 1904. augusztus 28-án jelent meg. Feltehető, dr. Platthy főszerkesztő a megrendült egészsége miatt nem vállalta a lap további istápolását. Még így is órá hárult Pásztó közigazgatási vezetése, ugyanis 1902. december 4-től községi bíró is volt, továbbá 3 helyi egyesület elnöke is.

A Pásztó és Vidéke nemcsak a mátraalji kisvárosnak, hanem az egykori Heves megye közéletének, hírlapirodalmi életének is kedves színfoltja volt. Helytörténetesek, sajtótörténetesek és a város története iránt érdeklődők gazdag anyagra lelhetnek lapszámai tanulmányozásával. Megjelenésének 90. évfordulóján nemcsak emlékezünk, hanem tisztelgünk is azok előtt, akik egykor szerkesztették, írták azt.

Tímár Máté

A Beki rózsája

Tamási Áron emlékének

Szeptember a kedves hónapom. Kétharmada még belefér a nyárba, ha csorgásra sikeredik, hát az ősznek, ha közbe-közbe mosolyog is, akkor meg a vénasszonyoknak ajándékozzuk. Olyan szeptember, mint a korombéli férfiember. Olykor-olykor még bikának hiszi magát, de abba is beletörődik, ha ökörré kárhozul, ám így is, úgy is mindenképpen bácsi. Ez azonban sors, letagadni kár, keretein kívül élni, nevetséges, sőt tragikus is lehet; tudomásul véve azonban, örömcskéket, meglepetéseket is tartogathat a zsákja.

Ezeken kívül más, hármastvirágú okom is van arra, hogy az első hónapembert szeressem. Szeptember tartja kalendáriumlapjára méltónak Édesanyám istenanyai, Édesapám (meg jómagam) evangélista nevenapját, s pontosan az utóbbi előtt egyetlen nappal választott Fejedelmem, Tamási Áron születése napját. Amikor is 93 esztendővel ezelőtt néhai-jó Tamási Dienesné, született Fancsali

Márta asszony bizonyára minden egyébre gondolt, csak éppen arra nem, hogy milyen ragyogós csillaggal fekszi a Boldogasszony-ágyát. De még megélte felragyogását, hitelem, hogy festett képe előtt sohasem hervadt el a virág, s hogy bizonyára most együtt ragyognak, ott, Farkaslaka felett s milliók szívét símogatja, könnyeit szárogatja a fényük.

Élete utolsó bő tíz esztendejében rendszerint együtt ünnepeltük ezt a reáinktestált iker-ünnepet a Fejedelemmel, s most is azért zakatol bennem nagyobb lóerővel az a mellkasi kis motor, mert ott időzöm azidőtájt, el ne feledjek a Kölni Dómban egy Miatyánkot elmondani érettük. Édesanyámmal-Édesapámmal egy égi sereglésbe ábrázolva őket. Hiszen az Ő távozása előtt alig esztendőcskével az Ábel hallgatása közben húnyt el matuzsálem-korú drága-jó apám, a sas-cubák-kóstolót pedig még a lábánál ülő szülőanyám

is megmosolyogta, pedig a halálbamenendőért peregtek ujjai között az olvasószemek. És gyógyír is ez, ábránd a szomorúság ellen, mert bizonyára jól össze is férnek az álommenyország boltozata alatt. Fejedelmi Uram visszanyeli a felőlem való rosszat, bölcs tömondatokba kristályosítja a kevéske jót. Édesanyám elszemérmeteskedni, mint árvaleánykodott erdélyszéli erdőkerülő keresztapjáéknál, a bihari Tenkén, ahol egy Vaszikával is egy kótára vert a szívük, de lebeszéltek, szégyenítették a "keveredésről". Míg színcsupa-móka Édesapám még közelebb mondikálná Udvarhelyhez tovatűnő tegnappait. Elsorolná a tizenégy évvel fiatalabb "lájdinánt úrnak", mint vonult be 1904-ben K.und K. közös huszárnak, Medgyesre, ahol hadsereg-díjlovaglásban győztesse sarkantyúzta ezredese paripáját az örvezetői csillagokért, amihhez még az is csatlakozott, hogy átvezényelték Morvafehérttemplomba (Marischweisskirche) belovagló főlovásznak a Császári és Királyi Hadapródiskolába, a Hugó Rittel von Gleim őrnagy úr komandója alá. Aki felett viszont a felesége, Orbán Hedvig bárónő parancsnokolt, a nagy, lengyelfalvi Balázs báró unokahúga. "Aki után oly szívesen hordoztam a bevásárló kaskát, hadnagy úr-író uram, hogy még a nyál is megédesedett a szájamba tőle. Olyan fájin székelly asszony volt, tiszta gyönyörűség. Pótolta azt is, amit a nagyorrú, veres bakszász uráról lefelejtett a Teremtő. Csak ne lett volna az a Fehértemplom olyan messzire. Kerek hatvannyolc vasútállomásnyira hazáig!" Közben összecimborásodna a huncut tekintetük, mint akik jól tudják, azt birtokolja igazán, amit nem mond ki az em-

ber. Mert, ha igazán élte, vagy az írástudás átkos áldásával verte meg a sorsa, úgysem tudja ugyanazt kétszer ugyanúgy elmondani vagy leírni az anyjaszülte, s olykor többet sejtet egy ábrázatszépítő mosoly.

Mint például jelen írás, a Beki rózsája témáját, amit a Tavirózsa cím alá novellásított a válogatott tehetségű Karinthy Cini, fogjon még legalább negyedszázadig a tolla. De mégis az én címem illeti meg inkább, úgy ítélem, mert az én kezem szúrta meg alattomos tüskéivel az az ároni rózsacsokor...

Olyan se hideg, se meleg, se borús, se napragyogásos, semleges időjárás volt, írásra lomhító, amikor unalmában is megnyergeli az embert a vágya. A Fejedelem előtt tányérka alma hevert a heverő mellett s hámozta a legszebbikét, úgy a délután este felé hajoló felén. Keze ügyében s nyitottan a hasára fordítva az a nevezetes kis telefonnotesz, melyben egy férfinévre legalább húsz női jutott. S állapotából olvasni lehetett. Arccal felfelé, zárva, még a választás előtt, fonákjával a mennyezetnek, szabadnap, vagy döntés után s jelen állapotában azt, hogy a fejedelmi szemek nem állapodtak meg senkin s a választás menet közben történik, az éjszaka köténye alatt. S ez sohasem kedvetlenítette el, felajzotta inkább. Megette az almát, késői ebédjét a feketés, esetleg néhány kekszes reggeli után, becsattintotta a bicskit, felöltözött, gonddal símogatta körkörös pilisesre ritkult haját, s reánézve ügyeletes egy szem kamarására, reám, ennyit mondott: No! Köznap szóval: Gyerünk! S mivel meghívás, vagy találka nem szépítette, vagy terhelte a napot azért a kérdőjel még mindig kérdőjel maradt.

Kisroyál? Víg Hajós? Kelet vagy nyugat? Bőséges vacsora, nyakas üveg borocska, fekete, jóféle szivar, s azután a Pipacs vagy más illatos virág, már taxin s valamikor hajnali órán sohasem "nőtlenül" haza, lerakván szüzességemet a Közraktár és Bakách utcák sarkán, hogy fenn a IV. emeleten nővérem összevont szemöldökeivel szavatlan kérdezzem, felcsaholó Bodri kutyája pedig farkcsóválással köszöntsön, míg mindkettejüket megnyugtatja a bűvös szó: Áron!

Akkor azonban, azon a délutánon gyalogosan ugyan, de nem a Kisroyál felé indult a Fejedelem, hanem el a MOM előtt, rettentetellen szívóssággal tempózva a lépést, mint 1917-ben az a fiatal Tamási hadnagy, aki ijedelmében néhányadmagával elfogott félszáznyi olaszt, a később visszautasított vitézséggel járó Nagy-ezüst medáliáért. Hajdúbakásan trappoltam utána, már közel a Víg Hajóshoz, amikor hátravetette a válla fölött az aznapi jelszót: Beki! A jelhangot ki sem kellett mondania hozzá: Virág! S körbe-karikába gurigáztam a két szemem golyójával, míg egy utcai Gül Babáné a látókörünkbe ötlött, az utca másik oldalán. Átfutottam rózsáért a túlkölő, féksikorgató autók között, sofőri ökölrázások, becsmérlő felkiáltó mondatok kíséretében, s úgy kaptam utánuk, hogy a markomba is rögzítette őket a számtalan halhorog-kampós tüske. Azután vissza nem kevés halálos veszedelem árán, mindössze ennyiért: "Úgy gondolom, lesz belőled valami!" De szépítő mosolygás volt felette a glória, s nem is bizonyos, hogy az enyém. Mert talán a gimnáziumba segítő dédnagybátyjára, Áron nagyprépostra gondolt közben, aki így fedtte

meg, tettevére a szebbik nem odaadó szolgálatában: "Aki a szoknyák suhogására figyelmez, a lelkiüdvösségével kockázik az!" Bizonyosan azonban nem tudom, és a Tavirózsa nevű presszóig sem találtam ki, ami ott feküdt a Feneketlen-tó közelében s azóta sem vándorolt el onnét, csak a nemes kávéillatban gőzfürdőző, szépséges Beki, a duplászündér légiessült el belőle.

Népes volt a Tavirózsa, a közelben kollégiumlakó afrikai törzsfőnök-trónörökösökkel teli, akik dollárért ízlelgették a szocializmust, többnyire szőke magyar honleányok értő kézenvezetésével. A más, higabbvalutas népségek a sarkokba szorultak. Például az ablak sarkába párfős társaságban Karinthy Cini, míg a félhomályos belső falbütübe egy szál magában Mátyás Feri, mintha mireánk várna. Talán azügyben is, Áron-elbeszélésért az antológiájába, mert a szabad székekre a táskáját, kalapját nevezte ki helytartónknak.

Beköszöntés, kézcsókos virágátadás az odapillangózó Bekinek, egy-két tömondat, s nagy-hosszú hallgatás, akár a csendesmiséken. Odahimbálta atléta testét Cini is, kesere-gúnyoros mondataival a jobbkedvet búbjolta volna, sorolt a varázslógőzü feketeleves, csakhogy az én Fejelelmi Uram mindezekért ennyivel hitelesítette a nyugtát: Bort! És me-reven egy irányba nézett. Mindig csak oda, ahol egy öles törzsfőnökfi ölében szőke jércéske fészkelődött, míg a szomszédos asztaltól csapzott egyetemista-féle, a szelíd holdfaló fajtából, csalogatta volna vissza: "Te, Rózi, hiszen tegnap még..." S ezt litániázta ezerregyszázig...

Szapórodtak-ürültek a hosszúnyakú üvegek, Cini visszament a társaságához, Mátyás Feri a legújabb Berda-féle angyali malacságokat finomkodta halkán, Beki térült-fordult - talán a szolgálat utáni invitálást várta -, én meg a csizmám orráról igyekeztem leolvasni miféle sorsom bodorog a kávégőzzel elegyedő kékes dohányfüstben. Dehogy voltam én leparasztosult Toldi Miklós, ahogy Tavirózsájában Cini ábrázolt vagy húsz évvel később, mindenvaló bántó íz nélkül. Szibériát járt, egyetemről kiriasztott, tanyai álmodó voltam, a Néppel a Népert felesküdttje, Bajcsy Zsilinszky sirató, Veres Péter fogadott fia, üldözöttekkel gyapotot saraboltató mégis "kitelepített", akiből azonban Rákosi Mátyás se tudta kiirtani a megváltói szándékot, s akiben a Fejedelem iránti rajongás is megkötélődött egy kicsikét: "Miért nem tudok ilyen lenni?!"

Áron pedig rezzenetlen szemekkel nézett abba az egyetlen irányba, s mintha ugrásra rúgózott volna a térde, hogy néhány rándulás múltán visszaerjedjen megint, a holdképű magyarka nyöszörgésének múltán:

- Rózsi, hát nem az én menyasszonyom voltál?!

S egyszer csak a törzsfőnöki felugrott, mint a fekete párdúc, jobbra-balra lendítve hatalmas karjait, utat kaszált magának, és az addig szájában füstölgő, hosszútokos Kent-et eloltotta a rózsizó legényke homlokán, hogy a Fejedelem úgy fejelvényén csapja az egyik hosszúnyakú üveggel érte, mintha már az amerikai bankos korában is ezt gyakorolta volna, könyvelés közben!

És ekkor elszabadult a pokol...

A Fejedelem a hosszúnyakúkat tördöste, egyiket a másik után, Cini válogatott Fradipólósként nyújtottkarú ütésekkkel vezett felénk a hadakozó tömegben, Mátyás Feri tönkrerúgott lábbal az asztal alá, a sarokba sodródott, a Bokassa-fajzat barátai úgy utánnozták Mohamed Alit, hogy olykor egymás álla alá is beakasztották a horgot, én pedig rátaposva letéptem egy feldöntött szék egyik lábát, karjával együtt, és úgy kalapáltam véle, ahogy a vándorcigányok kampós nyelesvészjűkkel a nyárfa törzséből kibontják a dagasztó tekenőt. Beki sikoltozott, az üzletvezető telefonált, ég és föld rengett, de mintha a csík-somlyói Szűzanya oltalmazta volna királyfiát, a tomboló Fejedelem szinte ütetlen maradt. Sőt még én, aki körülcsapdoztam fordított nagy L-alakú fegyveremmel, hogy a Mobutu-bandérium ütéseitől oltalmazzam, még én is jussoltam tőle egy üveglegyintést, ami megköszönetlen alacsonyította lejjebb vagy kisarasszal a megtisztelt vállamat.

Pillanatnyi elbárgyultomban talált fülemre a rendőrautók szirénázása, s az Áron-féltés a raktár, majd az udvari kijárat felé küldött: Ne engedjem rendőri igazoltatással megalázni a Fejedelmet, mely távozásomat a hősiesen vitézkedő Cini lelélékezésnek vélte, írásának tanúbizonyossága szerint. És még idejében. Féltrevonhattam a legöregebb s talán legrangosabb rendőrt, egy őszülő üstökű fő-törzsrörmestert, hogy a valóságot vallomásba közöljem véle, míg társai gumibotjaikat forgatva befelé rohamoztak. Ment volna az én becsületes veteránom is, a fejedelmi név azonban gyökeret eresztetett véle. "Tamási Áron?! - kérdezte -, a farkaslakai? Én meg

pálfalvi vagyok, a szomszédságból! Hívja ki tüstént az elvtárs, mert ez a nevezet inkább az imakönyvbe, mint a jegyzőkönyvbe való!" S míg a karhatalmi látványra sóbálvánnyá me-
redt gyülekezetből (Cinit már nem láttam ekkor) a hátsó kijárat felé vontam Fejedelme-
met már jóelőre szalutált néki. Amiért – ki csinykét előreugorva –, harmadnap az egybe-
kötött Ábel trilógiát "dedikáltuk" néki. Én tartottam, Áron pedig igazgyöngy betűit róta: "Játomnak, az arkangyalnak...", és így tovább...

S az asznapi folytatás?

– Menjünk a Kisroyálba, vacsorázni – rendelkezett uram-parancsolóm –, de előbb haza, inget váltani.

– És én? – kérdeztem.

– Te jó vagy így is...

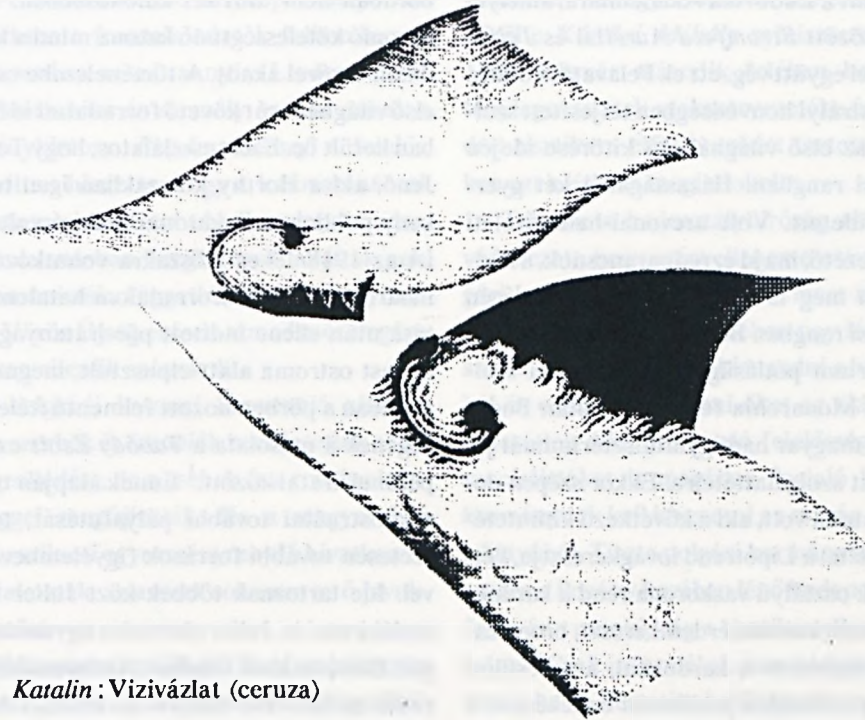
Mentünk. Vacsoráztunk. Markolatával felfelé hagytuk a borosüveg-buzogányt. Sőt még az odahajlongó Pertis Jenőt se küldte el ezúttal egy udvarias "köszönőmmel, hanem felém bókolt, s így rendelkezett:

– Az édesapámét:

És elzengedeztem helyette, hogy:

Annyi bánat a szívemen,
Kétrét hajlott az egeken,
Ha még egyet hajtott volna,
Szívem belészakadt volna...

Az Ő fejedelmi szíve belészakadt, az enyém még nem. Csak egy kicsikét félrevert azóta, mint a lélekváltság-harang...

Kádár Katalin: Vizivázlat (ceruza)

Fogarassy László

Tombor Jenő vezérezredes

(1880-1946)

Tombor Jenő 1880. március 3-án született Nyitrán, ahol édesapja gyógyszerész volt. A középiskola alsó osztályainak az elvégzése után került a Ludovika Akadémiára, amelyet többek között *Stromfeld Auréllal* és *Julier Ferenc* cel együtt végzett el. Felavatása után a magyar királyi honvédségben teljesített szolgálatot, az első világháború kitörése idején századosi rangban. Házasságából két gyermeke született. Volt arcvonal-hadművelti osztályvezető, majd ezredparancsnok, a hadszíntéren meg is sebesült. A háború végén alezredesi rangban Bécsben, a közös hadügyminisztérium pótlásügyi főnökségénél szolgált és a Monarchia felbomlása után Budapesten a magyar hadügyminisztériumnál jelentkezett szolgálattételre. Ekkor szépen dekorált katona volt, aki a következő kitüntéseket viselte: a Lipótrend lovagkeresztje, kétszer a III. osztályú vaskorona rend a kardokkal, III. oszt. katonai érdemkereszt, bronz katonai érdemérem a kardokkal; a sebesülési érem egy csíkkal, a jubileumi emlékérem, a

bajor katonai érdemrend tisztii keresztje és a török vörös félhold érem.

Mindentől eltekintve, Tombor a világháborúban nem tűnt fel különösebben: hozzá hasonló kötelességtudó katona mind a két oldalon ezrével akadt. A történelemben csak az első világháborút követő forradalmi időszakban került be. Ezért csodálatos, hogy Tombor Jenő, aki a Horthy-korszakban igen termékeny publicista és katonai szakíró volt, nem írt az 1918/19-es időszakra vonatkozó memoárokat. Az ellenforradalom hatalomrajutása után ellene indított pör iratanyaga Budapest ostroma alatt elpusztult, megmaradt azonban a pörben hozott felmentő ítélet szövegének a másolata a *Tabódy Zsolt* ezredes perének iratai között.¹ Ennek alapján tudjuk rekonstruálni további pályafutását, természetesen további források figyelembevételével. Ide tartoznak többek közt *Julier Ferenc* emlékiratai is. *Julier* alezredes ugyanott szolgált Bécsben ahol Tombor. Az őszirózsás forradalom kitörése napján hivatalos kiküldé-

tésben Budapesten tartózkodott, aminek hatására *Linder Béla* hadügyminiszternél jelentkezett szolgálattételre. Azt a parancsot kapta, hogy vegye kézbe a vasúti irányítások ügyét. November 2-án este pedig azt az utasítást kapta tőle, hogy egy, az olasz frontról a szerb hadszíntérre utazó hadosztály csapatait irányítsa Budapestre, mert a magyar kormánynak megbízható karhatalomra van szüksége. *Julier* a parancsot végrehajtotta ugyan, de a szállítmányok a kirakodás után a forradalmi pacifista agitáció hatására hazaszéledtek. Néhány nappal később, amikor *Julier* megkérdezte *Lindert*, hogy hová irányítsa a magyar határra érkező csapatokat, azt a választ kapta, hogy "nincs háború, mindenki menjen haza!"² Ebbe aztán *Linder* bele is bukkott. A többé-kevésbé harcképes állapotban hazaérkezett frontalakulatok felbomlásáért azonban nem is annyira *Linder*, inkább a Katonatanács és személy szerint annak a kormánybiztosa, *Pogány József* a felelős, aki nyíltan hirdette, hogy a katonatanácsok feladata megszűntetni a hadsereget. A hadsereg bomlásztásban buzgón szekundáltak neki a kommunisták, függetlenül attól, hogy lapjuk, a Vörös Újság erősen támadta és *Pogány* is erősen ellenük szónokolt.

A belgrádi katonai konvenció aláírása után a szerbek és franciák beszüntették az ellenségeskedést, de a csehek és a románok épenséggel megújították. Ha a magyarok a fegyverszüneti egyezményre való hivatkozással tiltakoztak, az antant sohasem az ő javukra döntött.

1918. november 20-án *Tombor* alezredes átvette egykori iskolatársa, báró *Láng Bol-*

dizsár vezérkari alezredes felszólítására a hadműveleti, másnéven 5. osztály vezetését. (*Láng* a hadügyminisztériumban katonai főcsoportfőnök volt.) 1919. január 1-én pedig *Tombor* a hadügyminisztérium II. csoportjának a főnöke lett *Lorx Viktor* vkt. ezredes utódként. *Lorx* a *Tombor*-pörben azt a tanúvallomást tette, hogy azért ajánlotta *Tombort* utódjául, mivel nem tudott megbarátkozni az akkori politikai irányzattal és úgy vélte, hogy azzal *Tombor* radikális felfogása jobban összeegyeztethető. A katonai ügyész felrótta *Tombornak*, hogy mint a hadügyminisztérium II. csoportjának a főnöke rávette a neki alárendelt tisztikart, hogy vele szolidárisan állást foglaljon egy szocialisták nélküli, tiszta polgári kabinet ellen és ezt az állásfoglalást *Festetics* hadügyminiszter megkerülésével közölte *Károlyi Mihály* miniszterelnökkel. 1919 február második felében belépett a tényleges tisztek szakszervezetébe és alárendelt tisztikara előtt beszédet tartott, amelyben ezt a lépését megindokolta.

Tombor a hadosztálybírótság előtt azzal védekezett, hogy azért ellenezte a tisztán polgári kormány megalakítását, mert az akkori politikai helyzet ismeretében úgy látta, nem szabad a szocialistákat kiengedni a kormányból és ezzel mentesíteni őket az akkori szerencsétlen állapotért való felelősségtől. Egy szocialistákat is magában foglaló koalíciós kormánynak kell kivezetni az ország szekerét a kátyúból. Tiszta polgári kormány alakulása esetén a *Pogány* kezében lévő budapesti helyőrség és a munkásság a tisztikar ellen fordult volna.³ Csak informálni, nem pedig megbuktatni akarta *Festetics* hadügyminisztert, aki-

nek akkor már tényleges hatalma nem is volt.

A Tombor-per főtárgyalásán maga Festetics is igazolta, hogy amikor a hadügyminisztérium tisztikarát a budapesti helyőrség ismétlődő erőszakos felvonulásai és esetleges támadásai elleni védekezés céljából fölfegyvereztette, Pogány egy-két nappal később a fegyvereket matrózai által a legbrutálisabb módon elvette anélkül, hogy Festetics az ellenállást egyáltalán megkísérelhette volna, mivel a leghívebbnek és legmegbízhatóbbnak tartott volt 1. honvédezedre és a vadászezredre sem támaszkodhatott már. (Az utóbbi lett a későbbi 53. vörös ezred.)

Tombor utalt rá, hogy Festetics önkéntelenül menteni akarta vallomásában sógorát, Károlyi Mihályt, amikor azt állította, hogy Tombor és az alája rendelt tisztek magatartása befolyásolta Károlyit politikai magatartásában. Senkit sem akart befolyásolni a tisztek szakszervezetébe való belépésével és ez alkalommal tartott beszédével. A MOVE, amelynek Tombor is tagja volt, ekkor már fel volt oszlatva. Nem értett egyet fenntartás nélkül a szociáldemokrata párt programjával és nem volt antimilitarista. Csatlakozását azzal indokolta, hogy a Károlyi-féle köztársaság idejében csak a szocialisták segítségével lehetett erős hadsereget teremteni, illetve a meglévőt újból fegyelmezni, mivel a legénységnek csak ehhez a párthoz csatlakozott tisztekhez volt annyira-amennyire bizalma. A tisztikar is csak a szociáldemokrata párttól várhatott támogatást, mivel a polgári pártok és sajtója teljesen apatikus volt. Vallotta, hogy mindig erősen szociális érzésű és gondolkodású volt és szükségesnek tartotta a fennálló vagyoni

és társadalmi egyenlőtlenségek kiküszöbölését.

A magasabb beosztásba került Tombor helyett 1919. január elején *Julier Ferenc* alezredes vette át a hadműveleti osztály vezetését. Kivonatossan közzétett emlékirataiban elmondta, hogy szebbnél szebb terveket dolgoztak ki és ennek megfelelően igényelték a szervezési osztálytól a szükséges csapatokat, a tervek megvalósítása azonban Pogányon hajótörést szenvedett. Pogány kivívta magának a vétő-jogot, azaz ő, vagy helyettese, egy *Kiss Miklós* nevű törzsőrmester döntötte el, hogy valamely újonnan felállított zászlóalj felszerelhető-e puskával és lőszerrel. "De ha véletlenül ezt meg is engedte, akkor megjelent a vasúti pályaudvaron, amelyről a zászlóaljnak el kellett indulnia, s ha valamely okból neki úgy tetszett, a zászlóaljat egyszerűen hazarendelte." Némileg enyhült a helyzet, amikor *Böhm Vilmos* személyében szociáldemokrata lett a hadügyminiszter, akinek első rendelete az volt, hogy ha ezután az ellenség előnyomulna, azt fegyveresen kell visszautasítani. Még Pogányt is féken tudta tartani.⁴ A köztük fölmerült súrlódások azonban nem voltak olyan nagymérvűek, hogy nyílt kenyértörésre került volna sor. Balassagyarmat visszafoglalását *Friedrich István* mellett Tombor szorgalmazta.⁵ A Tombor- (és a Stromfeld-) pörben a mentőtanács egybehangzóan vallották, hogy mind a ketten ellenzték a Pogány-féle bizalmiférfi- és katonatanácsai rendszert és meg akarták buktatni Pogányt.

1919. március 20-án Böhm hadügyminiszter bemutatta Stromfeld ezredesnek és

Tombor alezredesnek a történelmi irodalomból jólismert és sorsfordulót jelentő Vix-jegyzéket és katonai szakvéleményt kért tőlük, mert ennek alapján a magyar haderőnek vissza kellett volna vonulnia a Vásárosnamény- Körösök összefolyása-Algyő vonalára. Mind a ketten ellenezték az antant egyoldalú döntésének végrehajtását, amit Böhm helyeslőleg vett tudomásul és kijelentette, hogy a fegyveres ellenállás sikere érdekében szövetséges után kellene nézni és mint ilyen, csak az antant ellensége, Szovjetország, esetleg Németország jöhetne számításba. Hozzátette, hogy Oroszország csak úgy lenne hajlandó a magyarokat támogatni, ha átvennék a politikáját is, azaz áttérnének a proletárdiktatúrára. Tombor úgy vélte, hogy talán nem kellene kikiáltani a proletárdiktatúrát, hanem elegendő volna megfenyegetni az antantot, hogy ha ragaszkodni fog hallatlan követeléseikhez, Magyarország inkább a proletárdiktatúrát választja, mintsem azokat teljesítené. Böhm azonban erre kijelentette, hogy "vagy-vagy", különben is jobban megcsinálja a proletárdiktatúrát, mint *Kun Béla*.

Böhmnek nem volt alkalma ezt megkísérelni, mert másnap a budapesti Katonatanács Pogány intenciójára megelőzte a Munkástanácsot is a proletárdiktatúra kikiáltásában. Pogány kezében volt a budapesti helyőrség és ennek folytán ő ült a jól bevált Böhm helyett a hadügyi népbiztos bársonyszékébe. Az ő érdeméből katonai kérdésekben dilettáns politikai megbízottak szabadultak be a népbiztosságba, amiért Stromfeld össze is veszett vele, otthagya állását. Pogány bukása után két hét múlva hívta vissza. A hadműveleti fő-

csoporthoz vezetője *Szántó Béla* kommunista népbiztoshelyettes, tartalékos hadnagy lett (április 4-től végig hadügyi népbiztos), mellette pedig Tombor Jenő mint vezérkari főnök.

Böhm emlékirataiban Tombort nacionalbolsevistának véleményezte és ennek a bizonyítására idéz Tombor memorandumából, amelyben többek közt azt írja, hogy "A mi forradalmi vívmányainkat saját magyar lakosságunktól, saját magyar tisztjeinktől nem kell féltenuünk; forradalmi vívmányainak legnagyobb ellensége az antant maga és annak marhalócai és hiénái. A haza védelmére pártkülönbség nélkül össze kell fognunk. Az ellenforradalmárnak megbélyegzett tiszt a kommunista katonával együtt harcoljon magyar földünkért..."⁶ Ennek a híre nem autentikus formában jutott el dr. *Szabó László*hoz (a memorandum 1918. december 28-án kelt), amikor Az Est munkatársa azt írta, hogy "Stromfeld és Tombor gróf Károlyi Mihály számára emlékiratot szerkesztett, melyben kifejtette, hogy az orosz vörös hadsereg győzelme kétségtelen, az orosz sereg feltartóztatlanul közeleg a Kárpátok felé és hogy Magyarország megmentésére csak egy mód van: ha az ország idejekorán (azaz: azonnal) a bolsevizmus karjaiba veti magát."⁷ Tombor viszont tagadta, hogy Stromfelddel együtt a proletárdiktatúra kikiáltását javasolta volna Böhmnek. Bebizonyult, hogy a vád Szabó László könyvére támaszkodó része is téves.

Jellemző a március 21-i esti helyzetre, hogy még a Berinkey-kormány a helyén volt, amikor a minisztertanácsban résztvevő Böhm hadügyminisztert hivatalának inspekciónak

tisztje telefonon értesítette, hogy fegyveres csapat szállta meg a hadügyminisztériumot. Böhm telefonon hívatta a csapat vezetőjét és felszólította, hogy azonnal távozzon, mert ellenkező esetben katonai erővel fogja őket kizavarni. Mivel még Böhm volt a hadügyminiszter, a Pogány által kirendelt csapat eltávozott. Böhm helyesen állapítja meg emlékezéseiben, hogy ha a Katonatanácstól dirigált fegyveresek nem engedelmeskedtek volna, nem talált volna katonai erőt az elkergetésükre. Helyesen állapítja meg továbbá, hogy a két marxista párt egyezménye és a Munkástanács határozata csak szankcionálta a tényleges helyzetet és elébe vágott egy polgárháborúnak.⁸ A berlini Spartacus-harcoknak nem lett budapesti reprice és a minden nemzeti érzésnek ellentmondó tanácsrendszert a világháború győztesének rosszhiszemősége folytán nemzeti érdekvédelem palástja alatt lehetett proklamálni.

Tombor alezredes, most már mint a magyar vörös hadsereg vezérkari főnöke Julierrel egybehangozóan javaslatot tett, hogy a tanácskormány rendelje el az általános mozgósítást és indítson offenzívát az Ipoly mentéről Nyitra felé. Nemcsak azért, mert a csehek voltak a leggyengébb ellenfelek, de azért is, mert az Ipoly menti demarkációs vonal volt legközelebb Budapesthez. Ezután a hadügyi népbiztosság hadműveleti osztálya lehetségesnek tartotta a keleti demarkációs vonal, illetve front megtámadását, mert a románok még nem fejezték be Erdély, Bukovina és Besarábia pacifikálását, tehát erőik megoszlottak. Kun Béla azonban diktátor pozíciójában halogató taktikát követett, amivel el is érte,

hogy az antant Smuts tábornokot Budapestre küldte tárgyalni. Smuts elutazása után sem rendelték el az általános mozgósítást, csak a toborzást folytatták, aminek következtében a románok kétszeres túlerejükkel május elejére elérték a Tisza vonalát.

Julier emlékezéseiben bírálja Tombort, amikor azt a véleményét fejezi ki, hogy április második felében jobb lett volna a csapatokat szükségtelen ellentámadási kísérletek helyett visszavonni a Tisza mögé és onnan a hátországból beérkezett erősítésekkel együtt kezdeni ellentámadást.

Május 5-én a keleti hadseregparancsnokság átvette az összes hadrakelt csapatok feletti rendelkezést és átalakult hadsereg-főparancsnoksággá. Ezzel Böhm a magyar vörös hadsereg főparancsnoka, Stromfeld pedig vezérkari főnöke lett. Ennek folytán a hadügyi népbiztosság főlöszlegessé vált vezérkari főnöksége megszűnt, Tombor alezredes a népbiztosság szervezési főcsoportjának a vezetését vette át, a volt hadműveleti osztályon működött tiszték pedig a frontra mentek. Ekkor lett Julier is a III. hadtest vezérkari főnöke.

Szántó hadügyi népbiztos, illetve a helyettese maga kezdeményezte a fontosabb intézkedéseket, illetve egyszerűen továbbította Tombornak. (Ezért Böhm is Szántót, nem pedig Tombort okolja az áprilisi hadjárat balsikeréért.) Szántó valószínűleg önmaga igazolására szólította fel Tombort, hogy tegyen megtorló indézkedéseket a beosztott tisztjei ellen, akik szerinte amerikáznak. Ha Tombor beírta azzal, hogy többször felszólította tisztjeit, hogy ne amerikázzanak (ma úgy mondanák, hogy ne szabotáljanak), de megtorló in-

tézkedéseket nem tett, abból nyilvánvaló, hogy Szántó gyanakvása alaptalan volt, mert maga Tombor is lelkiismeretesen dolgozott.

Schranz ezredes a Tombor-pörben azt vallotta, hogy Tombor neki egyszer szemrehányást tett, hogy a vörös hadseregnek nem áll elég parancsnok rendelkezésére, s amikor Schranz ezt a nyilvántartás hiányában és a harcéri szolgálatra alkalmas tiszték hiányával igazolta, Tombor méltatlankodott: "ha a minisztériumba kell tiszt, akkor van, ha a hadrakelt sereghez kell, akkor nincs". Ennek ellentmond, hogy Tombor azt mondta Thomka alezredesre (aki a proletárdiktatúra bukása után kijelentette, hogy Tombort inzultálni fogja), hogy azért neheztelt rá, mert annak idején nem akarta a vörös hadsereg egyik hadosztály vezérkari főnökének kinevezni.

Amikor a románok az első tisztántúli hadjáratban a magyar vörös hadsereget megverték, Tombor nem tartotta férfias- és katonai gondolkodásával összeférhetőnek, hogy állásától megváljon, mert remélte, hogy sikerülni fog egy erős néphadsereget szervezni, amely kivívja a területi integritást. Amikor Miskolc feladása és Salgótarján elvesztésének kilátása után Stromfeld lett a hadsereg vezérkari főnöke, Tombor a hadügyi népbiztosságban átvette a szervezési főcsoport vezetését. Kedvetlenül vette tudomásul, hogy Kun Béla június közepén Clemenceaunak adott válaszában elfogadta a békekonferencia által egyoldalúan megállapított északi és keleti határvonalat. Elmúlt az értelme annak, hogy szolgálatát tovább végezze és csak a kedvező alkalomra várt, hogy személyére való súlyosabb következmények nélkül lekö-

szönhessen. Ekkor vette hírét, hogy a népbiztosok Stromfeld ellenőrzésével akarják megbízni és bizonyos részről azzal gyanúsítják, hogy Stromfeld ellen áskálódik és a helyére pályázik. Erre Tombor lemondott és a személyes ügy kivizsgálását követelte. A vizsgálat eredménye negatív volt, Tombor korrekt magatartását igazolta.

Ekkor jött közbe a június 24-i ellenforradalom, amelyben az akkoriban visszavonult Tombor egyik oldalon sem működött közre, utána azonban volt annyira bátor, hogy a foglyul ejtett zendülők ügyében közbelépett. Ennek aláfestésüül nem a már megjelent irodalomból, hanem két, a nagyközönség előtt még ismeretlen forrásból közlünk egy-egy részletet:

Nagybacsoni Nagy Vilmos, akkoriban a hadügyi népbiztosságon szolgálatot teljesítő százados eddig kiadatlan emlékirataiban írja: "A hadügyi népbiztosságban suttogtak arról, hogy készül valami, a kormány megbuktatása küszöbön áll, mert a folytonos meghátrálás a Clemenceau-féle jegyzékek előtt, a teljes tanácstalanság és tehetetlenség azt mutatta, hogy a jelenlegi kormány nem maradhat a helyén, olyan vezetésre van szükség, amely képviselheti az országot a nyugatiakkal (sic) várható tárgyalásokon. Június 24-én, amidőn a délutáni szünet alatt a lépcsőkön a Lánc-hídhöz közeledtem, ágyúlövésre lettem figyelmes. Több lövés is dördült el. Keleti irányból hangzottak a lövések, melyeket a Margitsziget irányából robbanások zaja követett. Amidőn a Lánc hídon gyalog átjutva a térre érkeztem, Pacor Viktor őrnaggyal, akkor védőr-ezredessel találkoztam, aki izga-

tottan közölte velem, hogy ellenforradalom van, tüzerek lövik a Margitszigetet. Sietve otthagytam Pacort, mentem gyalog haza, mert a villamosok nem közlekedtek. Otthon a Soroksári út 38/V.14-es lakásunkban Zelma izgatottan jött elém azzal, hogy a Dunán hadihajók haladnak a Ferenc József híd felé. A vízen három vagy négy őrnaszád haladt nemzeti színű zászlósan észak felé, majd amikor áthaladtak a híd alatt, lövések dörrenése is hallatszott. (...) Én bátyámmal, Bélával azonnal leszaladtunk az utcára. Siettünk be a városba, hogy lássuk, mi történik. Eljutottunk a Margithídig, Budára már nem engedtek át. Fegyveres katonák állták el utunkat. A hídon állva, rövid ideig figyeltük a Dunán a monitorokat, melyek megállva, tüzet nyitottak a Hungária szálló épületére. (...) A városban sok helyen ropogtak a puskák. Mondták, hogy a ludovikások megszállták az akadémia épületét. Csakhamar megindult a felkelés leverése. Már a mi hazatérésünkkor is kerültünk olyan pontjára a városnak, ahol tüzharc folyt támadók és a védekezők között. Így az Erzsébet téren is megtorpantunk, mert ott heves lövöldözés folyt. Mint később hallottam, itt lőtték le Lemberkovics Alajos századost, aki a hadügyi népbiztosság 1/a osztályában volt rövid ideje beosztva és állítólag az ellenforradalom egyik vezéralakja volt. *Bár a mi osztályunkban dolgozott, nekünk se a készülő támadásról soha semmit nem mondott el (...)* Másnap, 25-én tudtuk meg a valóságot.⁹

Már említettük tanulmányunkban Kiss Miklós törzsőrmestert, a Károlyi-korszakban a katonatanácsban Pogány helyettesét, aki a proletárdiktatúra alatt Budapest várospa-

rancsnoka lett. A budapesti ellenforradalomról ő adta ki ezt a napiparancsot (1919. július 14. 194.sz.):

”A folyó évi június 24-i riadó alkalmával több ízben előfordult, hogy a gyári üzemükbe siető munkáselvtársak különböző alakulatok által ott teljesítendő szolgálatra szólítottak fel, sőt erre kényszerítették, ott önhatalmilag egész éjszakán át visszatartattak, más esetekben pedig igazolványaik dacára lakásukba való visszatérésre kényszerítették, úgyhogy beosztásukban megjelenni nem tudtak.

Végül nem hagyhatom szó nélkül, ... egyes vörös katonáknak teljesen oktan lövöldözését, durva hangnemét, amelyet nők és gyermekekkel szemben használtak egyesek. Az ilyen minden komolyságot nélkülöző magatartás nemcsak alááshatja a hadsereg tekintélyét, de felidézheti maga ellen még azon társadalmi osztály gyűlöletét is, melyből az rekrutálódik, már pedig a proletár államnak épp ellenkező az intenciója. Az alárendelt parancsnokságok figyelmét felhívom ezen visszasságok jövőbeli kikerülésére...”¹⁰

A ludovikás és tengerészeti ellenforradalom leszerelése után Tombor felszólítást kapott, hogy újból foglalja el állását. Erre Tombor memorandumot nyújtott be Szántó népbiztosnak, amelyben leszögezte: hogyha rá bizzák, hogy újra elfoglalja-e állását, akkor megrongált egészségi állapotára való tekintettel nem-mel felel, ha pedig parancsban adják, akkor annak teljesítését feltételekhez köti. Az a kívánsága, hogy a tanácskormány a volt tényleges tisztikarral szemben továbbra is lojálisan járjon el és ne hajtsák végre azo-

kat a halálos ítéleteket, amelyeket a június 24-i ellenforradalomban résztvett volt tisztek ellen hoztak. Tombor e beadványában hangzott, hogy híve az új társadalmi rendnek és kijelentette, hogy a június 24-i ellenforradalmi kísérletet a leghatározotabban elítéli.

E memorandumot Szántó Kun Bélának továbbította. Kun magához hívatta Tombort, négy és fél órán át beszélt vele, amely alkalommal ellenforradalmárnak is nevezte. Kijelentette, hogy ő nem hagyja magát terrorizálni, kénytelen elrettentő rendelkezéseket kiadni, hogy azokat aztán végre is hajtják-e az más kérdés. Ebből Tombor arra következtetett, hogy az elítélt ellenforradalmár tisztek ügye nem áll rosszul. Védőügyvédjük, dr. *Baracs Marcell* a Tombor pör főtárgyalásán azt vallotta, hogy amikor védencei érdekében Kun Bélánál interveniált, meglepődve értesült róla, hogy Tombor alezredes őt megelőzve igen hathatósan közbenjárt elítélt bajtársai megkegyelmezésének ügyében.

Kun Béla ügyes taktikus volt: a tanácskormányának még mindig szüksége volt a tisztikarra Tiszántúl küszöbön álló birtokbavétele miatt és érdeke volt, hogy ne a szegedi kormányt hívják meg a békekonferenciára. Ez volt a háttere Tombor és Romanelli olasz alezredes egymástól független mentőakciójának. (Így is volt az ellenforradalomnak mind a két részről együttesen negyven halottja!)

1919. július 14-én, hat nappal a második tiszai hadjárat megindulása előtt, Szántó népbiztos magához kérte Tombor, Schreiner, Mayer-Csejkovits és Melczer csoportvezetőket (mind volt alezredesek), rövid köszönetet mondott nekik szakmunkájukért és el-

ismerésül egy-egy aranyórát nyújtott át nekik. Hozzátette, hogy inkább élelmiszereket óhajtott kiutalni nekik, de ez nem volt lehetséges. Az órákat letétbe helyezték. Tombor nem akarta a jószándékú Szántót megbántani, ezért nem utasította vissza az aranyórákat.¹¹

Abban az időben, amikor Tombornak Kun Bélával a fent említett vitája zajlott le, Julier alezredesnek *Korvin Ottó*val, a belügyi népbiztosság politikai nyomozóosztálya főnökével volt differenciája, amint ez Juliernek Kassáról Böhmnék küldött jelentésében olvasható:

”A hadseregfőparancsnokságnak, Gödöllő.

A házfőbizalmi Budapestről közli velem, hogy budapesti lakásomon (IX. Remete utca 34. földszint 2.) detektívek kutatnak utánam és a legtapintatlanabb módon bánnak: az én és feleségem levelezése után kérdezősködnék.

Nem lehet észrevételem az ellen, hogy a jelen viszonyok között megbízhatóságomban kételkednek és mint volt vezérkari törzstisztet (tehát természetes ellenforradalmárt) ellenőriznek. Kérem azonban a hadseregparancsnokság oly irányú beavatkozását, hogy ezen ellenőrzés ne lealázó és engem, valamint a feleségemet a lakók előtt kompromittáló módon eszközöltessék.

III. hadtestparancsnokság, jún. 25.

Julier
hadt. vez. főnök.”

Ezt a panasziratot Landler sajátkezűleg így láttamozta: ”Láttam azzal, hogy Korvin Ottót személyesen utasítottam e felháborító

molesztálás beszüntetésére.

Landler

hdt.parnok.”

Ennek megfelelően Landler a következő utasítást küldte:

”Korvin Ottó, Budapest, Belügyi népbiztosság.

Megbotránkozással értesülök, hogy vezérkari főnökömnek, Julier Ferencnek, kinek a vörös hadsereg győzelmes harcaiban is hihetetlen oroszlánrésze volt, akinek önfeláldozó munkája minden elismerést megérdemel, lakását állandóan detektívek kutatják, feleségének és saját magának a levelezése után a legfelháborítóbb módon kérdezősködnék. Utasítom önt, hogy azonnal rendelje el, hogy ez a botrányos molesztálás haladék nélkül megszűnjék; egyben személyében teszem felelőssé azt, akinek rendelkezésére esetleg a molesztálás tovább folya. Jelentse 48 órán belül, hogy az ügyet parancsom értelmében elintézte.

Landler.”¹²

Ezzel Julier családjának rendőrségi zaklatása megszűnt, őt pedig nagy nógatás és ígéretés árán rábeszélték, hogy vállalja a hadsereg vezérkari főnökének tisztségét. Az ő ellenőrzése végett Kun Béla politikai megbízottként beosztotta a gödöllői főhadiszállásra *Münnich Ferencet*, akinek ott terrorcsapat is állt rendelkezésére. A tanácskormány lemondásának hírére az addig folyvást (és eredménytelenül) ellenforradalom után szimatoló Münnich csöndesen eltűnt Gödöllőről a terrorcsapattal együtt. Csak a csendőrök tartottak ki szolgálati helyükön, akiket a terrorcsapat ellensúlyozására a vezérkari fő-

nök rendelt volt a főhadiszállás védelme végett. Julier haláláig erélyesen cáfolta, hogy szándékosan pusztulásba vezette a magyar vörös hadsereget. Láttuk, hogy mind az északi, mind a júliusi hadjárat folyamán erős megfigyelés alatt állott, ha a legkisebb gyanú fölmerült volna ellene, le lehetett volna tartóztatni.

Augusztus 2-re virradóra a kommunista népbiztosok családtagjaikkal együtt menekülőben voltak Ausztriába. A hadsereg politikai vezetői közül csak két hadtestparancsnok: *Bokányi Dezső* és *Haubrich József* maradt a helyén. Utóbbi átvette nemcsak a hadügyminiszteri tárcát a Peidl-kormányban, de a hadseregfőparancsnokságot is. Elődje, *Szántó Béla* népbiztos is elmenekült.

Ágoston Péter népbiztos enapi feljegyzéséből: ”A tanácskormány tegnap lemondott. A munkástanács megválasztotta Peidl elnökelete alatt az új kormányt. Kun Béla a munkástanács tegnapi ülésén elbúcsúzott. Megható volt a bukás bevállása. Megbuktunk politikailag, gazdaságilag és katonailag. (...) A város örömmel fogadta a tanácsrendszer bukását, sőt a népbiztosok családtagjai közül többeket inzultált, amikor azok tegnap este elutaztak. Landlert is megdobálták s Pogány feleségét. Zsidóztak mindenfelé.”¹³

Augusztus 2-án Tombort munkahelyén fölkereste az eddigi hadügyi népbiztosság - most már ismét hadügyminisztérium személyi ügyeinek a vezetője, Schrantz alezredes és közölte vele, hogy a minisztérium 6. osztályában nagyon elkeseredett a hangulat ellene a kommün alatti szolgálata miatt és azt kívánják, hogy távozzon a helyéről. (*Pankó*

Willibald őrnagy a tanácsrendszer bukása után kijelentette Schrantz alezredes előtt, hogy Tombort erőszakkal fogja eltávolítani a hadügyminisztériumból.) Tombor erre kijelentette, hogy bajtársiatlanságnak tekinti, ha a 6. osztály azt kívánja, hogy rögtön, tehát a népbiztosokkal egyidőben távozzon és fenntartja magának a jogot, hogy maga válassza meg távozásának az időpontját. Erre a 6. osztály vezetője, Nack alezredes sajnálkozásának adott kifejezést és arra kérte Tombort, hogy tekintse a dolgot meg nem történtnek. Tombor azonban még aznap beadványban kérte Haubrich hadügyminisztertől állása alóli felmentését és nyolc heti szabadságot. Kérvényét azzal indokolta, hogy ő a Magyar Tanácsköztársaság ügyét becsületes meggyőződéssel és az ország felszabadítása érdekében szolgálta, egyetértett a szocializmussal és remélte, hogy a proletárdiktatúra helyreállítja a területi integritást, polgárháborútól óvja meg az országot, s igazságos, becsületes kormányzással szeretetteljes, boldog megélhetést fog minden becsületesen gondolkodó ember részére biztosítani. E föltevésében azonban az egész vonalon csalódott.

Miután a románok bevonultak Budapestre és a Friedrich-kormányral az ellenforradalom került hatalomra, *Schnitzer Ferenc* tábornok, az új hadügyminiszter a minisztérium 2. osztályának kezdeményezésére elrendelte, hogy Tombor alezredest és Stromfeld ezredest a tanácsrendszer alatti magatartásuk miatt le kell tartóztatni. Tombor letartóztatása augusztus 15-én történt. Amikor tiltakozott, megnyugtatták: a letartóztatás kizárólag az ő biztonsága érdekében történik.

Az ítélet szövege szerint azért, hogy elejét vegyék egyéni akciónak Tombornak a hadügyminisztériumból való eltávolítására és mert a román megszálló csapatok parancsnoka azt követelte, hogy szolgáltatassák ki neki a proletárdiktatúra alatt exponált egyéneket. Tartani lehetett attól, hogy az illetőket a románok elhurcolják.¹⁴ 1919. december 16-án rendeltetett el az ügyészégi nyomozó eljárás és a vizsgálati fogság. Az utóbbit három nap múlva megszüntették.

A Tombor-pör főtárgyalása a budapesti magyar királyi hadosztálybírószágon 1920. augusztus hó 3. és 18. között folyt le és tényálladék hiányában a vádlott felmentésével végződött. A felmentő ítélet indokolásából: egy hadügyminiszteri rendelet /32034/el. n. 2a/1918/ a tiszteknek kifejezetten megengedte, hogy bármilyen politikai pártba beléphetnek. Fontos elvi megállapítás: *a kommün alatt teljesített szolgálatnak pusztja ténye még bűncselekménynek nem tekinthető.*

A tanúvallomást tevő Belitska tábornok (a szegedi ellenkormány hadügyminisztere, majd három évig honvédelmi miniszter), Lorx Viktor ezredes, Révy alezredes és továbbbi más tanúk Tombor vádlottat a legjobb hazafinak, tetőtől talpig magyarnak, a legegyszerűbb jellemű férfinak, kissé nyers modorra dacára nagyon jó bajtársnak és kiváló katonának jellemezték, akit a bécsi hadiiskolában mint legintranzigensebb magyart ismertek. A háború alatt az osztrák álláspontokkal szemben erélyesen sikraszállt a magyar véráldozatok növelése ellen. A forradalmi időszakban elítélte a Pogány-féle bizalmi-férfi és katonatanács-rendszert, Pogány megbuk-

tatására törekedett, követelte a háromszínű zászló bevezetését a vörös hadseregbe, kijárta a tisztek részére a parancsnoki jelvények bevezetését.

Tombor ellen szólt már említett memorandumának az a része, amelyben elítélte a június 24-i ellenforradalmi kísérletet és magát a tanácsrendszer hívének vallotta. Tombor azzal védekezett, hogy a halálraítélt tisztek érdekében Szántóhoz benyújtott memorandumában a tényállást szándékosan ferdítette el, hogy kérelmének nyomatékosabb súlyt kölcsönözhesen. *Bakó László* színész és *Roykó Alfréd* alezredes tanúvallomása szerint Tombor bízott a június 24-i ellenforradalom sikerében. Tombor a pör folyamán úgy nyilatkozott a proletárdiktatúráról, hogy azt történelmi folyamatnak tekintette, amelyből a rossz mihamar el fog tűnni. Elítélte a tanácsköztársaság alatti terrorrendszert, mind ezt, mind pedig más hibáit is a népbiztosok előtt is élesen kritizálta. (Ezt el lehet hinni, mert Tombor közismerten durva, szókimondó ember volt.) A tanácsrendszer idején azért maradt a hadügyben, mert a tanácskormány elrendelte, hogy mindenki maradjon a helyén. (Julier egy esetről tud, hogy valaki elutasította a további szolgálatot.) Utalt rá, hogy Belitska tábornok is helyeselte, hogy a helyén maradt. Tombor véleménye szerint, hogy ha elhagyta volna állását, akkor helyébe *Sárói Szabó László* kommunista százados került volna, aki politikai megbízott gyanánt volt beosztva melléje és csak alkalomra várt, hogy állását (értsd: a vezérkari főnöki funkciót) elfoglalja.¹⁵ Vitatható a védekezés azon részlete, amikor Tombor azt mondja, hogy az

íranta megnyilvánult ellenséges hangulatot azon bajtársai művének tulajdonítja, akiknek a hadügyi népbiztosságról a frontra kellett menniök és akik őt és intencióit közelebbről nem ismerték.¹⁶ A május 5-én megszünt hadműveleti főcsoport tisztjei nyilvánvalóan a hadrakelt csapatoknál maradtak és nem tértek vissza a hadügyi népbiztosságra. Akik szembefordultak vele, csak a hadügyi népbiztosságon visszamaradtak lehettek, illetve egy részük. (Nagybacsoni Nagy Vilmos emlékezéseiben Tombort nem is említi.)

Az 1920. augusztus 18-án kihirdetett felmentő ítélet ellen a vádló semmisségi panaszt nyújtott be, amelyet a magyar királyi legfelsőbb katonai törvényszék mint alaptalant elutasított.¹⁷ A Horthy-féle nemzeti hadseregbe, illetve most már újból magyar királyi honvédségbe nem vették át, de évek múltán nyugdíját és esedékes ezredesi előléptetését utólag megkapta. Az ellenforradalom nem tartott igényt rá, hogy a békediktátum szerint redukált hadseregben igénybe vegye olyan tisztek szolgálatát, akik a két forradalom idején exponálták magukat. Sorsában nemcsak Julier osztozott, aki a politikától távolmaradva akarta végezni teendőit is, hanem pl. *Szakall Kálmán* ezredes, az 5. vörös hadosztály parancsnoka is, amit annak is köszönhetett, hogy az 1919. június 24-i ellenforradalmat elítélő nyilatkozatot tett közzé a Népszavában.

A Tombort felváltó Stromfeld vezérkari főnök politikailag eléggé exponálta magát, ezért rosszabbul is járt. Rangvesztésre és börtönbüntetésre ítélték, ezt azonban kormányzói amnesztia folytán nem kellett teljesen le-

töltenie. A pöre egy hónappal a Tomboré előtt folyt, ítéletét 1920. július 19-én hirdették ki.¹⁸ Tombor Jenő igen fontos tanúvallomást tett Stromfeld javára 1920. július 6-án, amely felett *Hetés Tibor* Stromfeld-életrajzában elsiklott. Tombor azt vallotta, hogy Stromfeld a Károlyi-forradalom idején olyan módon akarta ellensúlyozni a bizalmi rendszert, hogy bizalmi-férfiakká a szervezendő zsoldos hadseregben a legmegbízhatóbb idősebb altiszteket szándékozott kiválasztani, hogy az új hadseregben a fiatal megbízhatatlan elem (amely már nem részesült tökéletes kiképzésben – megjegyzés tőlem) ne jusson döntő szerephez. Ez volt az oka, hogy Pogány állandóan akadályozta minden tevékenységét. Böhm csak olyan magasabb rangú tiszteket akart látni a hadseregben, akiket ő felvilágosodottnak vélt, pl. Dormándyt és másokat. Pogáynak a törzstisztek már nem feleltek meg. Ha egy anyagkiutalási parancs megjelent, az elment a katonatanácshoz, hogy a kiutalást megadja, pl. egy alkalommal a székely hadosztálynak, amely vissza is jött Kiss törzsőrmester (Pogány helyettese) aláírásával, hogy "anyag hiányában ki nem utalható". Tehát az államtitkár aláírása nem volt mérvadó, de egy törzsőrmesteré igen. Tombor továbbá kijelentette, hogy "a szocialisták azt tartották, hogy magyarul a vidéket sohasem engednek át idegen országnak. Ez tehát egy frázis, hogy hazaellenesek". Böhmöt értékes embernek tartotta, míg Pogányt kimondott strébernek, aki mindenkit le akart törni. Még a saját pártja sem értékelte nagyra, inkább csak félték tőle. A tisztek között általános utálatnak örvendett. A hadügyminisztréium

által összehívott, a régi országházban tartott gyűlésen Pogányt meg sem akarták hallgatni.¹⁹ Március 20-án Böhm a Vix-jegyzék vonalát egy térképen mutatta meg Stromfeldnek, Tombornak és Juliernek azzal, hogy "Ezt nekünk lehetetlen elfogadni. A székelyeknek megígértem Szatmáron, hogy visszaszerzem nekik Erdélyt." Megállapította, hogy ha az antant-parancsot teljesítik, a székelyeknél akkor zendülés lesz. "Magyarországot ilyen módon pedig megfojtjuk." Amint látni Tombor tanúvallomásának inkább a Károlyi-korszakra vonatkozólag van értéke. Hetés Tibor Stromfeld-monográfiájában elhallgatja Stromfeld vallomásából: "Károlyi maga mondotta, hogy csak akkor üssek le, ha a hatalom a kezemben van, különben úgy járok, mint Bartha és Festetics." valamint azt, hogy Tombor is tájékozódva volt a nemzetközi ezred Csucsánál történt gyáva megfutamodásáról.²⁰

Miután úgy látszott, hogy Tombor katonai pályafutása véget ért, úgy döntött, hogy édesapja hivatását fogja folytatni. Beiratkozott az egyetemre, azt elvégezvén gyógyszerészdiplomát és doktori oklevelet szerzett. Patikája Budán volt. Nem követte Stromfeldet, aki a szociáldemokrácia mellett kötelezte el magát, jeléül annak, hogy a szocializmusból forradalmi élményei hatására kiábrándult. A független kisgazdapárthoz csatlakozott és bejutott *Bajcsy-Zsilinszky Endre* baráti körébe, aki viszont a Szegedről indult ellenforradalomból józanodott ki. Tombor neve a második világháború kezdetén kezdett újból szerepelni, és pedig előbb a Magyar Nemzet és később a Mai Nap hasábjain. Dr.

Tombor Jenő ny. ezredes hadtudományi cikkei annak idején nagy érdeklődést keltettek és a szakemberek részére ma is használható olvasmányok.

Tombor teljes rehabilitációjára az ellenforradalmi rendszer megszűnése után került sor. 1945. július 1-én a vezérőrnagyi rendfokozat átlépésével altábornaggyá léptették elő, 1946. május 1-én pedig a vezérezredesi rangot is megkapta. 1945. november 15-én ért pályafutásának csúcspontjára: honvédelmi miniszternek nevezték ki *Nagy Ferenc* kormányában. Ő lett volna a párizsi béketárgyalásokon a magyar delegáció katonai szakértője, de következő év július 25-én - a Magyar Nemzet nekrológja szerint a megfeszített munka kövekeztében szívroham végzett vele.²¹ Akkori tevékenységével *Vígh Károly* foglalkozott a Valóság 1989-es évfolyamában. Utóda a szintén kiszagdapárti *Bartha Albert* vezérezredes lett, aki ez alkalommal nem egy, hanem hét hónapig maradhatott a hadügy élén, utána disszidált, ami politikai szemlélete és az orosz megszállás által teremtett helyzet ismeretében nem is volt csodálatos. Szántó Béla és Göhm Vilmos hazatérésük után nem a honvédelmi minisztériumban, hanem a diplomáciai szolgálatban helyezkedtek el. Hogy Böhm - aki szintén megkapta a vezérezredesi rendfokozatot - exponált múltja dacára nem volt hajlandó támogatni az idegen megszállás védőzárnyai alatt kifejlődött második proletárdiktatúrát, eléggé meglepő volt. Hiszen ő is disszidált, mint Bartha! Tombor túl korán halt meg, hogy ő is megtehesse. Látványos temetése az országház kupolacsarnokából a Kerepesi úti temető dísz-

sírhelyén ért véget. Vorosilov tábornagy, a szövetségi ellenőrző bizottság elnöke, aki a politikai különvéleményét nem titkoló Tombort nem szívelte, nem jött el a temetésre: volt benne azonban annyi tisztesség, hogy részvétlátogatást küldött a magyar kormányelnöknek.²²

Jegyzetek

1. Hadtörténelmi Intézet Levéltára, Budapest, MNH 711. csomó 374. tétel. Ahol tanulmányunkban nincs külön hivatkozás, ott az adatokat az 1920. augusztus 18-án keltezett ítélet szövegéből vettük. Lásd még: HM 3815/el. 13/1933.sz. - H.H. Fisher amerikai történész adatokat kért az 1918/19-es forradalmakról szóló munkájához, amelyhez Tombor Jenő alezredes porében hozott ítéletet indokolását kivonatolva rendelkezésére bocsátották. 2. Julier Ferenc: Ellenforradalmi lélekkel a vörös hadsereg élén. = *Magyarország* 1927. július 3. (I. közlemény). 3. HIL, MNH 711. csomó, 374. tétel. 4. Julier, III. közlemény (*Magyarország*, 1927. július 6.) 5. Rákóczy István: A cseh kiverése Balassagyarmatról és az Ipoly balpartjáról 1919 január utolsó napjaiban. (Balassagyarmat 1921/5.o.). 6. Böhm Vilmos: Két forradalom tüzeiben. (Bécsi Magyar Kiadó 1923) 198-199. 7. Dr. Szabó László: A bolsevizmus Magyarországon. A proletárdiktatúra okirataiból. (Bp. 1919) 26-27. 8. Böhm 255-256. 9. Nagybaczoni Nagy Vilmos: Emlékezések az első világháborúra és a székely hadosztályra 1916-1919, 67-68. o. Nyomdakész kézirat a Zrínyi Kiadónál. Nagy Vilmos (akkoriban százados) volt a HÜNB 6. osztályában a székely hadosztály, majd a maradványából alakult 2. dandár referense. 10. HIL 115/5-12. Budapesti katonai városparancsnokág 1919. március 14 - augusztus 3. között kiadott napiparancsai közt. 11. Lásd az 1.sz. jegyzetet. A fennmaradt kópiában említett "Molczér" név az eredeti akta kimásolásánál keletkezett hiba. 12. Dr. Szabó László: Fehér volt-e Juli-

er? – Az Est 1919. október 11. 2.o. **13.** Ágoston Péter naplója. – Párttörténeti Intézet Archivuma 689. fond, 5. őrzési egység. Nyomdafestéket látott két válogatás: az 1919. május 4 - 1919. augusztus 1-i időszakról "Visszaemlékezések 1919-ről" (Bp. 1989, Gondolat) 271-299 és az aug. 4-től okt. 22-ig terjedő időről: Párttörténeti Közlemények 1963.2.155-181. Tehát az aug. 2-i és 3-i feljegyzés mindkét válogatásból kiesett. **14.** Konkrét eset: Gyurocsik őrnagyot, aki a 12. szatmári ezred zászlóaljparancsnoka volt, Székesfehérvárott tartóztatták le a románok és vitték magukkal. **15.** Sárói Szabó Tiborról van szó. A sárói (sőt Sárosi) Szabó László név hibásan került be a jegyzőkönyvbe. **16.** Julier is megírta, hogy amikor a keleti hadseregpáncsnokság hadseregfőparancsnoksággá vált, a hadügyi népbiztosság csak a nem hadrakelt katonai alakulatok fölött diszponált és a hadműveletek kettőssége megszűnt. **17.** Kiegészítésül az 1.sz. jegyzethez. A Tombor Jenő elleni pör aktaszáma: M.kir. hadosztálybíróság Budapest, mint ítélebíróság Hb 750/20/VII. Elnök volt Ráth Gábor ny. tábornok, tagok dr. Ambrózy Árpád őrnagy hadbíró, dr. Takács Guidó ny.áll. hadnagy hadbírójelölt, jegyzőkönyvvezető. Vádló: dr. Cziáki Ferenc százados hadbíró, a vádlott védője dr. Darvai János ügyvéd (tart.százados). Darvai jó hadbíróági szakértő volt, ezért zsidó létre Prónay Pál szkv. alezredes is igénybe vette szolgálatait.

18. HIL Stromfeld gyűjteményből az ítélet szövege hiányzik, de van utalás rá, hogy megtalálható: Szegedi Haditörvényszék, 711. csomó, Tabódy Zsolt ezredes pörének iratai, 316/a tétel. Valamint HM 3815/eln. 13-1933. alapszám 3953. **19.** HIL Stromfeld-gyűjtemény, a Stromfeld-pör 1920. július 6-i főtárgyalásának jegyzőkönyve. **20.** Lásd a fenti és a 7.sz. jegyzetet. Debreczeny István őrnagy vallomáshoz Stromfeld hozzátette, hogy "Igen, én is tudtam, hogy az én ellenőrzésemre Tombor, Szántó ellenőrzésére pedig Szamuely volt szánva." (Ez Kun Bélára vall.) **21.** Tombor Jenő meghalt. – Magyar Nemzet 1946. július 26. **22.** Nagy gyászpompával eltemették Tombor Jenőt. – Magyar Nemzet 1946. július 28. Mivel Pogány hadügyi népbiztos bukásáról a Tombor-pör ítéletének szövegében nincsen szó (az elkallódott jegyzőkönyvekben foglalkozhattak vele), Julier pedig a Pogány (és Bartha) elleni tüntetés szervezőjének Steinbrück Ottó századost mondja (kommunista, Szántó akkori népbiztoshelyettes mellé volt beosztva), érdemes megemlíteni, ennek a plasztikus leírását Gődör Ferenc emlékezéseiben megtalálni (Vallomások könyve, Wien 1922, 8185.o.) Pogány a Szovjetunióban koncepció pör áldozata lett.

Tombor Jenő vezérkari főnöksége alatt lefolyt harcok leírását ld. Fogarassy L.: Tiszántúl elvesztése 1919 áprilisában. – Szolnok megyei múzeumok évkönyve 1982/83. 245-256.o.

palócföld
KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

**Public literature and art monthly of the
Culture Department of Nógrád County.**

Prepared by Publisher Mikszáth.

Chief editor: József Pál

Chief publisher: Dr. János Németh

Address of editorial office:

H-3 100 Salgótarján, Pf:270.

Tel: (32) 14-367, 11-760

palócföld
KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1993 -03- 18

50.-Ft